

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

POEZIJA

Lidija Deduš: *Rat* / 3

Slavko Jendričko: *Grčevi rodnica* / 15

Josipa Marenic: *Snježna pahuljica usred ljeta* / 21

Tihomir Dunderović: *Putuje vrijeme* / 39

Lucija Švaljek: *Salvete ne mogu govoriti* / 46

PROZA

Ivan Zrinušić: *Zagreb istok* / 50

Vesna Ćuro-Tomić: *Priče i crtice* / 58

TEMA BROJA: HRVOJE HITREC (u povodu 80. rođendana)

Zakon o hrvatskom jeziku treba nam kao štit od tuđih presezanja,
razgovarala Lada Žigo Španić / 73

Grozdana Cvitan: *Radili smo i radimo ono što znamo, a između je*
bio rat / 88

Damir Pešorda: *Osobitosti historiografske metafikcije Hrvoja Hitreca* / 101

Dubravka Težak: *EKO EKO i HUMANDEL. Romani koji zabavljaju,*
ali i upozoravaju / 107

Sanja Nikčević: *Body u Zagrebu na hku.hr/drame ili zašto je Hitrec*
na početku projekta? / 110

ESEJ

Zorica Radaković: *Dolje inkluzivnost!* / 116

NOVI PRIJEVODI

Violeta Kuneva: *Pjesme*, s bugarskoga prevela Paula Čaćić / 132

KRITIKA

Miroslav Artić: *Likovni dijalozi s Krležom* (Grgur Akrap, Gordana Bakić, Tomislav Buntak, Željko Kipke, Koraljka Kovač, Matko Vekić i Anabel Zanze, Muzej grada Zagreba – Opatička 20, dvorište) / 138

Kornelija Kuvač-Levačić: *Prikaz knjige Snežane Milojević Sumporovita voda* (Snežana Milojević, *Sumporovita voda*, Ključ izdavaštvo, Beograd, 2023.) / 140

Ivica Matičević: *Poetsko-prozni superznak* (Ranko Matasović, *Dvadeset pjesama o ljubavi i smrti (i kratkih priča o njima)*, Matica hrvatska, Zagreb, 2023.) / 145

Antun Pavešković: *Fusnote ljubavi i zlobe* (Kristina Gavran, *Između*, Disput, Zagreb, 2022.) / 148

Kim Sombolac: *Kronika DHK* / 151

POEZIJA

Lidija Deduš

Rat

1.

rat putuje po katodnoj cijevi
i smješta se u televizor.

prolazimo kraj njega,
odmahujemo rukom.

*šta ima na tv-u?
ah, opet rat!*

kad stisnemo dugme na daljinskom,
rat se probudi.
protegne se i kaže:
tu sam!

zatim se prelije iz ekrana
na naša lica i tijela.

oboji nam zidove i sobe,
pa prokulja kroz vrata
ravno na ulicu.

raus.

ljudi kažu: *počeo rat!*

rat kaže: *stigao sam!*

2.

rat ulazi u naše kuće
i istjeruje nas metlom.

*hajde, hajde,
šta ste se stisli ko čvarci.*

gubite se, napolje, van!

ulazi nam u ormare,
razmješta odjeću,
gužva posteljinu.

mi čekamo pred vratima.

čekamo
i stidimo se
što smo tako dugo zatvarali oči.

3.

noću se rat s okolnih brda spušta
u naš grad.
traži prozor kroz koji dopire svjetlost
pa u njega svom snagom tresne granatu.

zatim, kroz dim i prašinu,
ulazi u odabrani dom.
iz njega krade ljudima duše
i ostavlja prazne ljušture.

kad se sve slegne, povlači se nazad,
u brdo.
primiri se,
čeka novu svjetlost.

4.

rat se uselio u vodovodne cijevi
i pretvorio vodu u zrak.

pršti iz pipe, zavija, cvili,
ulazi u bojler kroz plastično, tanko crijevo
sve dok mama ne poludi:

*jebem ti rat, jebem ti boga,
da ti jebem!*

onda se nakratko sve smiri,
a rat preseli
na centralnu gradsku česmu.

uđe u vodu
udobno se smjesti
pa u plastičnim kanistrima
s ljudima mirno odlazi njihovim kućama.

češće,
na praznik ili proljetni dan,
pomaže točiti vodu.

razleti se oko česme
i ponekoj majci za uspomenu ostavi
dijete ružičnjak.

5.

ponekad rat uđe u crkvu.

zagradi svetu vodicu
pa se prekriži.

poljubi kronicu
izmoli očenaš,
od svetosti zasvijetli.

*u ime oca, sina i duha svetoga,
plamen*

i ogrije
cijeli kvart.

6.

rat nas gleda iz praznih tanjura.

gleda
i šuti.

mi gledamo njega.

kažemo:
u ovom tanjuru nema ništa.

kažemo:
ne možemo više.

kažemo:
gladni smo.

onda rat progovori.
a mi zašutimo.

7.

nema struje
i rat je uselio u svijeće.

kad noću idemo pišati
stavljamo svijećnjak na malo ogledalo
iznad lavabo.

svjetlost nam obasja lice
nekako odozdo.

izgledamo kao voštane lutke.

živi, a mrtvi.

8.

rat je ušao u tatu.

po cijeli dan eno ga, leži,
gleda negdje gore.

zalijevamo tatu riječima:
došla struja!
cvate trešnja!

tata šuti.

ponekad sjedne,
uzdahne i kaže:
eh, djeco moja!

pa ponovno legne
i uvene.

9.

rat je ušao u radio,
pobrkao stanice.

nestale su vijesti,
ostao je samo
propagandni program.

radio krklja, šušti, pucketeta, šumi
pa zašuti

a mi opet ostanemo sami.

10.

rat je ušao u komšiju.

danju stoji pred ulazom,
traži dokumente.

tko ima,
samo rukom odmahne na prolaz.

tko nema,
iz džepa pored srca vadi mali notes,
nešto piše.

s večeri mu narastu zubi.

pretvori se u vuka
izađe na parkiralište,
zavija prezimena ostalih komšija,
zavija,
zavija,
duboko u noć.

11.

rat se uselio u glavnu poštu
i spalio
sve telefonske žice.

telefon je mrtav.

da bismo se osjećali bar još malo živima
dižemo telefonsku slušalicu.

okrećemo brojčanike,
biramo brojeve rođaka u drugim gradovima,
biramo daleke prekomorske zemlje.

tu-tuu,
govorimo nekome s druge strane
mislimo da je nekoga briga.

dobro smo!
imamo svega
u izobilju!

tu-tuu.

ništa bolje od toga
ne pada nam na pamet.

12.

rat je udario u tv odašiljač
i ubio signal
usred varirole vere.

jebem ti film!
i boga ti jebem!

i rat!
kaže tata.

a onda, tiho:
možda je i bolje
ne gledati svu tu smrt.

pa legne.

zatvori oči.

zatvori se.

13.

rat je.

iz komode
vadimo školjkice
koje smo godinama brali
na ljetovanju.

slažemo ih na tepih,
gledamo,
gledamo,

školjkice smrde.
ali mi smo na moru.

14.

rat je.
djed i baka stoje
u predsoblju našeg stana
odjeveni u odjeću brašnjavu od
kukuruznih strništa.

rat im je ušao u papuče
i vodio ih k nama.
tri dana i dvije noći
kroz ravničarsku pustoš
i planinske vrleti.

pred nama
dvije sijede glave,
dva pognuta stasa.

dvije visibabe.

sjedni, bako.
sjedni, djede.
sjednite.

evo vode.

ali oba cvijeta su već uvenula.

15.

bakine oči preko noći postaju bijele
i trzaju se u nepravilnim razmacima
dok sanja.

bakine oči
kao dvije travčice na povjetarcu.

baka sanja, zrak oko nje titra.

kao kad vatra oko sebe uzbiba
molekule kisika,
baka jede zrak iz sobe.

izjutra,
dva mala globusa vraćaju se
u svoje očne duplje.
šarene se na jutarnjem svjetlu
kao klikeri.

*zašto su ti oči noću tako bijele, bako?
gdje si bila noćas?*

*išla sam ti kući, sine,
kaže baka,
a spavačica joj pocrveni od stida.*

16.

cijele noći baka u snu nešto priča.
nerazumljivo, brblja
kao mačka.
zamahuje rukom
pa se brani.

ne sjeća se
kad ju pitam
o čemu je bio san.

ne sjeća se
da je u snu
govorila naopačke.

17.

od jutra do večeri, djed nekuda luta.
kad se vrati, šuti.
tankim češljem iz revera
plijevi sitne bijele pauke iz kose.

pauci mu padaju niz leđa,
niz ruke,
gmižu u pukotine
između parketa.

kad je gotov, djed spušta rolete na oči,
ukapava tišinu u uši,
odlazi

i nema ga opet sve do jutra.

18.

jesen je
i djed mašta o džemu od jagoda.

dobili su vijesti iz svog kraja.

iskrvario je voćnjak s višnjama
a na mjestu jagoda
sada rastu zvončići.

ne vide se
od korova i zemlje
pa nitko više ne svraća
ubradi jabuke sa stabla.

jabuke ipak padaju
i noću se čuju detonacije.

plitko zakopani
zvončići
čekaju neoprezne berače.

19.

igramo šah,
a djed se smiješi.

pogled mu luta
preko mog ramena.
tamo nešto vidi.

okrenem se,
ničeg nema.

kroz osmijeh mu krenu suze.

u mladosti je sahranio dijete
i sad kaže:
blago njemu što ne vidi sve ovo.

teku mu suze, ali se smiješi.

smiješi se
djetetu u sebi.

20.

usred dana
baka zamračuje.

pali svijeću
pored svete slike moli
boga za ubijene,
djevicu za prognane,
anđele za izbjegle.

samo nema ni jednu ličnost
koju bi molila
za sve one koji, kao djed i ona,

Slavko Jendričko

Grčevi rodnica

BESKRAJNA TRUDNICA

Pjesnici rasipaju glasove
u nemirnu rijeku
poput žitnog zrnja
sitno mljevenog dobro
umiješanog tijesta
u suglasju sa srcem
njezin trbuh pulsira
strpljivo se diže postaje
beskrajna trudnica.

UČITELJICA VODA

Slijedimo se na pokretnoj
traci kalendara rijeke
ptice, vodo, ptice smo
naučila si nam letjeti misli
preko noći manje vjerovati
mjesečini na nasmijanim licima
moćima tableta za spavanje

prije nego ih popijemo
šapućemo preko ruba šalica
da prerano ne probudimo
ni sljepoću svjetlosti niti tame.

TOPLINA

U sve tješnjem srcu
oprezan poput crva sumnje
ne pišem neprecizno ljubav

ovisnosti grickanja zubima
od zore me vraćaju
iz zimskog progonstva

čuvajući toplinu čeljusti
suncem bez pjega pojačavaju
povjerenje životinjice životinjici.

KALENDAR VISIBABA

U rano proljeće
slijedio sam
mlađu ženu
umorniju od ulice
nisam ju uspijevao
doživjeti
drugim spolom
pala je noć
na nebu zasjedaju
zvijezde
ni iz jedne svjetlosti
u njenu

pokretu
od koje bih mentalno
poremećen
prosuo
se
poput
pobunjenog
provincijskog
princa
u kalendaru
visi
baba.

KNIFEROVI MEANDRI

Na kozmičkom poligrafu
za susjednim stolom frfljaju
dvije dobro poznate žene
sve manje je crnila taloga
ugljena u šalicama kave
sve su tanje zalihe ljubavi
od kojih smo nekoć bile pretile
mijenjajući ljubavnike kao kišobrane
otkrivam lice skriveno
iza novina, dobacujem
sve su vam latice riječi
slijepljene u masivne kamene blokove
ne bih iz vaših piramida
uspio istresti ni vlastiti talog
u antislike Kniferovih meandara.

SELFIJI ŽENI I KĆERI

Nezamislivo je koliko ljudima poput mene
treba da shvate kako ste mi zabrinutim disanjem za vratom
bile vedar vjetar u krpe poderanima jedrima
kojima sam doplovljavao do otvaranja svemirskih cvjetova
u posljednjim sekundama svakoga mekog umiranja
snimao sam savršene posljednje selfije za vas dvije
uvijek uranivši završavao sam u loncima kipuće vode
sa žabama u kuhinjama specijaliziranih restorana
iz kojih vam poručujem ne čekajte više moje selfije
samo gledajte u snijeg neka odsada sve bude čisto
nečujno topljenje vodene pare kristala zvjezdica
u zjenicama udomljenog svenutog bijelog princa.

POKUPSKA LABUĐA KRILA

Ponad Kupe su bircevi u kojima smo treperave
slike smrznutih bogova stigle na piće iz grobova

zimi dolje u plićaku ispod prozirne korice leda
sve pjesme sitnih riba reinkarnirane su u vitalno dvorsko srebro

mali ribari ne prestaju bacati mrežice prozorskih zavjesa
pišući mi radosno kao usred sretnih ljeta

poštar ništa ne osjeća dok stavlja njihova
poetizirana pisma u sandučić sa svim novim dilemama

jezika osiromašenog milovanjem poplava izvlačeći
najbolje iz labuđih krila čijim perima pišemo svojoj djeci.

GRČEVI

Izviđač na položajima
neminovnih katastrofa
kada rijeka podivlja
dvije naše kapi krvi
začahurim u žurno
pismo kapljice vode
i vidim kako je zaista
slovima u njemu tijesno
nemirna provale iz njega
poput snažne poplave
pobune dugo smirivane
grčevima na dnu želudaca
u njima tada privremeno
osjetimo opuštenost
odsajaj zvijezda u vodi
ljekovitiji je od tableta.

DJEČJA SOBA

Uvod je uvijek isti
rasparani klitoris
pobuna kupinova soka
tvrdih bradavica
zabave tulumu
s otiscima soli
suza na plahtama
ovdje, prije i poslije
izlaska malog boga
iz udobne maternične galaksije
netašnog poput mene
materina princa
mliječnih zuba
nemoćan na slici

spavam u rami na zidu
obješen
na hrđavu čavlu.

RODNICA

Na karti svijeta
kristalnim glasom rodnice

njena se glad
domogla mene
bojne glave zvijezde

iza zlatnih dvotočki
nebeski prašnici

napukli u vijavici
spremni su za remont

iz zagonetna grla
šapćeš mi ženski u uho

vukovima su najsladi
jezici halapljivih jeza.

Josipa Marenić

Snježna pahuljica usred ljeta

SNJEŽNA PAHULJICA USRED LJETA

*U nagloj šutnji, osvojeni pričom
u mašti slijede svuda
dijete iz snova što se kreće
kroz zemlju punu čuda –
i časak povjeruju priči
čas misle da je luda*

L. Carroll

Sjedimo na dvije rasklimane fotelje i lovimo zrak
ti s pivom koje se prebrzo rosi,
a ja s cigaretom koja se lijeno puši.
Promatramo pod ispred sebe kao prijetnju i paniku.
Još ne znam kako će se od njega na rubu odlomiti
komad betona u obliku srca.
Oboje volimo životinje i razmjenjujemo iskustva.
Pitam se kako bi to bilo gladiti zečje krzno u krilu
i gledati ga kako skače ušima.
Ti mi pričaš o zecu kojeg si imao,
ne sjećam se više kako se zove.
Shvaćam kako ni zeca trenutno ne mogu imati.
To ti je to kada si podstanar.
Ponovno promatramo skladište. Ljeto je uzavrelo
i nikom se ne da pokrenuti, ali tuđa glad ne pita.

Prešutno odlučujemo još malo sjediti.
Žohari samo što nisu. Počinju izlaziti iz fuga.
Jednoga gaziš nogom. Zabrinuto čujemo muhe.
U kuhinji su se pojavili grabežljivi mravi
i još samo štakori nedostaju.
Ovdje kao da ne može opstati ništa lijepo.
Tada sam još tvoja snježna pahuljica.
Oprezno prihvaćam da me tako zoveš.
Ni ne znaš kako sam se trebala zvati Snježana.
Rodila sam se po zimi, a mrzim snijeg.
Znoj ti klizi niz čelo, meni niz leđa.
Usred ljeta mi odaješ kako voliš bjelinu,
kao dijete si obožavao spust niz brdo
i potom propasti u more snježnih pahulja.
Ne mogu te zamisliti kao dijete.
Sutradan mijenjaš profilnu sliku na Facebooku.
Stavljaš sliku dječaka.
Još ne znam koliko će zapanjenosti stati u moj dlan
niti koliki ću udarac razočaranja doživjeti od tebe.
Kamen u obliku srca za onu koja navodno nema srce.
Nešto što se provlači kao nit.
Toliko je glupo mrziti onoga koga si volio.
Nema besmislenijeg stanja od toga.
Zahvalna sam ti i na tome uvidu.
Na kraju, nisi li mi ti tvrdio
kako nismo ni s čime vezani,
zar smo nekada to bili?
Nagnuta sam nad ogradu u Pet centru.
Zečevi skaču i, začudo, ne smrde.
Više nisam podstanar.
Nešto mi ipak kucka u grudnom košu.
I znam kako nijedan od tih zečeva
nije onaj koji će izvući džepni sat
i čije ću misli čuti kao svoje.

SHOW MUST GO ON

Mislim kako ostaješ zadnji.
Gasiš svjetla nakon radnog dana
kao nakon kazališne predstave.
Puštaš me da se uspnem stubama
i prva se kroz vrata dohvatim slobode.
U kuhinji ljeti je neopisivo vruće.
Čekam te kao dijete nasred ceste i maštam o moru.
Zaboravila sam od koktela stresa i adrenalina
kako južnije postoji drugi svijet,
kako vani uopće postoji svijet.
Grad je noću posebno treperav.
Preumorni smo i ovog puta preskačemo pivo.
Možda je sve laž, ali prilično je lijepa laž.
Voziš me doma i kroz krovni prozor
u pokretu promiču krošnje i zvijezde.
Iznenada kočiš. Poletjeli smo naprijed.
Skoro su nas pokupili policajci
kod rotora bez rotirke ili sirene.
Oduzeli su nam prednost i samo prošlišali.
Čak prolazimo pokraj njih,
trče u odorama na intervenciju.
Preumorni smo da iskazujemo ljutnju.
Zamire razgovor o moru, o godišnjima.
Spasio si mi život brzim refleksima.
Znači li to kako ćeš mi konačno napisati pjesmu?
Već sam ti napisala pjesmu, koliko se sjećam.
Ali ju nisi mogao pročitati. To mi se još nije dogodilo.
Doduše, imam ružan rukopis, ali ne toliko.
Već smo zaboravili kako su nas skoro ubili policajci kod rotora.
Što bi ti da ja dođem k tebi pred kuću na more?
Svađamo se oko izbora glazbe, svađamo se non-stop,
svađamo se oko svega, gotovo oko svega...
S tobom je neprestano malo toplo, pa hladno,
a gdje je laž, gdje bi još bila ta laž, na kraju
sve je možda laž i mogla bi biti laž,

i koliko ti god želim vjerovati, ne vjerujem ti.
Zaustavljaš se ispred moje zgrade
i, sreća moja, bježim na vrijeme.
Zalupim glasno vratima tvog auta,
bijesna što moram naći snage
i od tebe zauvijek bježati.
To su moji brzi refleksi
i potreba da spasim i tebe i sebe.

GRABARSKA 66

Kotačići su se dovukli do zelenog željeza.
Poljubila sam kapiju prije nego sam gurnula ključeve u bravu.
Uvukla sam unutra glasno putne torbe.
Kuća je pusta.
Kao kostur kojemu treba udahnuti život.
Struja, plin, voda – sve to može pričekati!
Prije svega sjedam na kameni stol.
Okrećem se prema sutonu.
Ignoriram crvenu prtljagu,
ovog puta prtljaga nije u koferu.
Težina iz mene udara o kameni stol,
putuje do stopala koja se oslobođeno njišu
u svom ritmu nakon nametnutih ritmova.
Koraci se mogu odmoriti.
Suton promatra mene.
Razmazan je i rumen.
Mogu mu se prepustiti.
Neka me odnesu ti oblaci prije bure
(barem jedan dio mene),
kako bi prtljaga bez kotačića uopće mogla stati u kuću
i pošakljati zidove zvukom poznatog pulsa.

BURN OUT

Riječi kao i drugi.
Osmijesi kao i drugi.
Pogledi kao i drugi.
Dodiri kao i drugi.
Pušten glas kao i drugi.
Rendgenska snimka kao i drugi.
Ono što drugi ne vide,
ono što ni stroj ne može snimiti
i ono što snovi ne daju zapamtiti –
prostranstvo je spaljene nepomične zemlje
s koje su pobjegle sve životinje
toliko je pusto i bez lokve vode
da su i ptice odletjele.
U stvarnosti koja te obavlja, ali ne dotiče,
oko tvoje kože čuješ lepet gegava galeba,
prenu te razdragani glasovi susjednog stola
i podsjetite te na nešto daleko, na nešto što ti je nekada bilo poznato
a sada psi laju na tebe jer ti oči zrcale spaljenu zemlju
izgorjela je mogućnost razuvjeravanja. Dotaknula si veliku Prazninu.
Možda je to kao promijeniti žarulju koja pregori.
Sakrivena si ispod suncobrana koji pucketa od žege.
Pokušat ćeš sve. Odlučna si. Tvrdo glava si.
Dat ćeš samoj sebi još jednu priliku.
Pozvat ćeš imaginarni kanader ako treba,
neka polijeva po toj zemlji hektolitre vode
sve dok se ne vrate ptice, cvijeće i ostale životinjice.
Konobarica me pita trebam li još nešto,
ne, hvala, ne treba, imam i više nego što mi treba
prstima lupkam po kartonskoj kutiji štedne žarulje
i vraćam se na početne retke Biblije
sjećam ih se na hebrejskom.
Ne znam kako sam dospjela ovamo.
Grafit na ulazu u Zadar govori:
Ne brini se mi te volimo!
(Ali ja sam jako skeptična prema ljubavi.)

Kaos u kolovozu:
službenik na autobusnom kolodvoru
čim sam izašla iz autobusa ničim izazvan i zašto baš mene,
grli me kao da me poznaje i poklanja mi bananu,
službenici kojoj ostavljam prtljagu na čuvanje
moram ispuniti kratki formular i ona više
kako imam andeoski datum rođenja,
po numerologiji ja sam jako posebna osoba.
Ja sam spaljena zemlja, ali ne želim ih ubiti u pojam.
Onako prazna, kao i drugi, poklanjam im
riječima, dodire, poglede i osmijehe, kao i drugi.
Samo želim pod suncobran.
Samo se želim sama zavući pod suncobran,
samo se želim pod suncobranom sjetiti
zašto sam ikada zavoljela sunce.
I tada mi konobarica nježno na staklo stola
spušta dugačak cvijet suncokreta
i nježnije od upitnog boga udalji se bljeskom modrih očiju.
Ošamario me vjetar mirisom soli
i alarm na mobitelu je zazvonio.
Nisam ga prekinula.
Zurila sam u te brojeve.
Predugo sam čekala ovaj trenutak.
Shvaćajući kako ne moram na posao
osjetila sam travu kako niče u sebi, dodirnula suncokret na stolu,
ogulila i zagrizla u meso banane, pogladila tuđeg psa,
namignula gegavom galebu
i samo tako počela postojati, ponovno, ali ne kao drugi
i nikako ne posebno jer mnogo je ljudi rođeno 22. 2. 1982.

U CRVENIM CIPELAMA

Ne smiješ biti nježna.
Ni duboko i široko žuta u sebi.
Postoji čitava epizoda oko kamenog stola.

Zove se Hoću biti dama.
Odvija se nakon povratka s plaže,
baš za vrijeme večere.
Mislim kako mala crna
na glavu stavlja slamnati šešir
sačuvan od majčina vjenčanja
i krade nečije crvene cipele na petu
kojima paradira oko gladne rodbine
i više kako hoće biti dama.
Krumpirići ipak izgledaju primamljivo,
pa sjeda na klupu i umiri se kao i ostali.
Dame nikada ne jedu prstima.
Pokunjeno uzima vilicu i nož i muči se.
Svejedno se nešto nasmije i rajčica šprica
iz njezinih usta preko puta na dida.
Dame ne pričaju punih usta niti se smiju.
Baba reži i govori: pustite malu na miru.
Dame ne sjede pogrbljeno, nego uspravno.
Tada je ujo počeo krasti krumpiriće s njena tanjura.
Dame moraju biti mršave.
Sve joj je to počelo ići na živce.
Pravila zbog kojih joj kičma više nije zaigrana.
Bacila je majci šešir u krilo
demonstrativno govoreći kako više ne želi biti dama.
Netko je spomenuo kako treba vratiti cipele.
Zagledala se u njihove savršene vrhove.
Osjetila je podignute tabane i petu na nerazvijenome mjestu.
O, ne, cipele ostaju i pobjegla im je na cestu u sumrak.
I tako je igra počela.
Mogla ih je vidjeti oko kamenog stola.
I znati još onda kako njima ne pripada iako ih voli.
Ne smiješ biti nježna oko kamenog stola.
Nastavila je hodati kroza selo u prevelikim crvenim cipelama.
Tražeći mjesec na nebu
znajući kako je popila tugu u očima
za razliku od drugih, pripadat će sebi,
a drugima, ako zasluže, davat će onoliko koliko zasluže.

TAMO NEGDJE IZA ŠKOLJA ili STRAH

Tamo negdje iza Školja,
pomislim, kakva bi to smrt bila!
Kamenje bježi pod mojim stopalima
i voda plićaka me usporava i zateže listove.
Prije par minuta sam još plivala
i skoro se pozdravila sa svijetom.
Ne znam odakle je došao taj kanader,
ni kamo je poslije otišao,
znam kako je letio previše nisko.
Ni sada mi nije jasno kako me nije uočio.
Mislim kako je odustao od uzimanja vode pokraj mene
valjda u posljednjem trenutku.
Ne bi pomoglo nimalo
to što sam počela brzo plivati u suprotnom smjeru.
Kada mi je srce proradilo
počela sam se smijati kao luđakinja
gledajući u Školj nadohvat ruke
pomislivši kako smrt ima niz uzroka i posljedica.
U ovom slučaju bio bi idiotski niz:
1. onoga koji je nepažnjom uzrokovao požar,
a ovo ljeto vatrogasci kažu kako uokolo gori zbog gluposti,
2. onoga koji je očito neiskusni pilot
3. i mene lude, što očito ne znam izaći iz mora
kao većina ljudi, prije nego im se smežura koža na prstima.
Ne, zadajem si dužine i širine
kao da sutra nastavljam trenirati plivanje za natjecanje.
Ne, ja nastavljam sinkronizirano mlatiti rukama i nogama.
Što uopće čovjeku preostaje nego još jedna epizoda kretanja?
Dotičem rubove Školja. Gazim u plićak.
Nitko nije otok, svatko je otok.
Ma što je filozofija pred biologijom?
Ugledavši opasno približavanje kanadera,
uopće mi se nije odvrtio cijeli život pred očima.
Instinkt je bio brži od svjesne misli.
Plivaj. Plivaj kraul. Plivaj što brže možeš.

Poslije misli kako te štrečnulo u prsima,
kako te mogao utopiti infarkt
i prije nego te kanader usisao zajedno s morem.
1. i 2. i 3.
I zato sada konačno shvati strah.
Strah s velikim S.
Strah je kočnica instinkta.
Nekad možda nije loša.
Ali najčešće je poguban
za mudrost zapisanu u tijelu.

PORUKA U BOCI

Još te nisam sve naučila.
Tvoj um je zaljubljen u brojeve
ali nije sve u brojevima, iako bi moglo biti.
Još te nisam niti počela učiti.
Postoji magija u odjavi gustih nečitkih slova
pri završetku filma i tada nikako molim te
nemoj izlaziti odmah iz kinodvorane,
nauči se sjediti omamljen dok još svira glazba.
Još te nisam sve naučila,
za neke stvari treba pričekati pravo vrijeme
ili samog Janusa kada će naše poduke započeti,
baš kao što postoji neodređen trenutak u ljetu
kada se može naslutiti smjena godišnjih doba
i dolazak jesenjeg šarenila i magli.
Još te moram naučiti bezazlene stvari.
Popis je prilično dugačak:
ali nakon cigarete nevjerojatno paše jabuka,
u Veneciju nikad nemoj putovati zimi ili traži dvije deke,
jako je bitno imati dobre škare, kliješta
i rezervne ključeve od svega,
slobodno u sebi psuj zubare do beskraj,
u Prag otiđi u jako udobnim cipelama,

probaj se valjati i skakati u sjenu negdje,
za Španjolsku, Portugal i Italiju ti je potrebno vrijeme,
turistički vodiči ne zadovoljavaju svačije potrebe
i postani takav da ne zadovoljavaju tvoje angažmane,
bibliobusi su prilično ljudi, probaj se voziti
barem jednom u životu u nekom, nije motor, ne,
čitaj u pokošenoj travi pokraj vode i markiraj nekad,
i molim te nauči izgubiti vrijeme, jer tako ćeš ga jedino dobiti.
Još te moram naučiti sljedeće
kako je najbolje ne ulaziti apsolutno pijan
u tramvaj broj devet po sredini zbog one šipke
i kako je najbolje ne opijati se
u želji da zaboraviš bivšu, čak nijednom,
uvijek se poslije dogode stvari,
bile one benigne kao promašen kat u zgradi
i uzaludno guranje ključeva u tuđa vrata
ili neke ozbiljnije pojave koje samo vode u labirinte.
Još te nisam naučila
koliko je opasno biti nježan
i kako udarac moraš znati primiti bez da trepneš.
Također, nikad ne smiješ zaboraviti onu poslovicu,
svaka životinja je pametna na svoj način.
Još te nisam naučila
kako je posve u redu biti jednako uplašen i bijesan
sve je to trnovit pol postojanja.
Ali najgora je ljubav, najstrašnija je od svega stvorenog
iako će ti svi prodavati bajke kako je najljepša stvar na svijetu,
to je krivo, zapamti, ljubav je najstrašnija,
ali ako voliš, onda voli i nemoj biti pička, budi čovjek.
Mnogo ću te toga morati naučiti,
još ću ti morati pokazati trik koji smo radile
tvoja majka i ja kada smo bile djevojčice.
Na moru se popneš na stepenice,
legneš na bačvu i staviš slušalice
buljiš u Mliječnu stazu i sva moguća sazviježđa
i to je jedino legitimno mjesto za otkrivanje tajni
i slušanje nove muzike ili priznavanje snova.

Louis Armstrong meets Oscar Peterson, naprimjer.

Još te nisam sve naučila
možda neću niti stići, nikad ne znaš.
Prije svega moramo u šumu slika zajedno.
Moraš shvatiti kako nije sve u brojevima
nešto je u životu pomiješanom sa smrću.
Stoga budi čudo od djeteta
i budi onaj koji će me učiti
kako da ponovno vidim svijet
samo imaj na umu ovu poruku u boci
i sjeti me se kada budeš skupljao školjke
ili čitao basne za laku noć.

PJESMA ZA LAKU NOĆ

Krivnja mi je u nosu.
Svatko uvijek ima svoju verziju priče.
Zmija se omotala oko slavine
prije obiteljske večere
i bilo je to posljednje što je učinila.
Propušten poziv, propuštena poruka
i propušten izlet na Kornate.
Krivnja mi je u nosu kao miris palačinki.
Palačinke nikad ne vežem uz obitelj.
Asociraju me na druge stvari.
Ali sada ih strpljivo mažem pekmezom od kupina.
Radim papirnate avione i puštam ih da lete.
Ubijam sve svoje identitete.
Nećak mi oduševljeno plješće.
Osjećam dubok sram.
Djeca su i tako zatočena
duboko unutra u svima nama.
Nećak i ja nosimo isto ime.
Obrazi mu se sretno pomiču.
I već je zaboravio na zmiju.

Gledam ga u oči ne želeći mu nikad ljubav koja boli.
On mi se povjerava kako ima curu u vrtiću
i kako mu je dobra ona mala na plaži.
Trudim se biti ozbiljna jer to su ozbiljne stvari
iako on ima samo četiri godine.
Puštam mu pjesmu za laku noć.
Zajedno držimo moj mobitel
i pjevamo Motore za koje nisam mislila
kako će postati obiteljska uspavanka.
Ali to je Josip. I s njime je upravo tako.
To počinje od malih nogu ili od sjemenki lubenice.
Krivnju sam pokopala.

PLEMENA

Moje pleme i ja smo na plaži.
Nećak i ja tražimo kamenje i školjke.
Otvora se čitav jedan novi ciklus života
dok me to dijete drži za ruku.
Poslije se pretvara kako puši cigarete
držeći prstima slane štapiće.
Svi mu se smijemo osim šogora.
Šogor počinje sijedjeti od pomisli
kako će mali možda pušiti i prave cigarete
i raditi još tko zna kakve stvari.
Zajedno se smijemo svemu tome.
Večeras se ide u restoran na *pizzu*
tamo kod borova i svima je laknulo
osim meni jer moram pobjeći s plaže.
Ostavljam svoje pleme po rodu
jer postoji i ono dragocjeno pleme
koje se stvorilo tijekom vremena
po slobodnom izboru.
Preskačem restoran.
Kupim se s plaže.

Dolazim kući.
Bacam ručnik.
Uzimam koktel iz hladnjaka.
Sjedam ispod graba.
Dogovorili smo se za videopoziv.
Nazdravljamo na daljinu.
Ti otvaraš ni ja ne znam koju limenku piva.
Mislim kako prvo pretresamo
tvoj novi rukopis, a ubrzo
pričamo gluposti i ne sjećam se više što još.
Ne mogu se koncentrirati od vrućine.
Prijatelji nisu dužni ostati.
Zbog toga su vjerojatno posebni.
Pokazujem ti krošnju graba.
Izlaziš večeras pa prekidamo.
Kada me mobitel traži da ocijenim
kvalitetu razgovora,
doslovno zaklimam glavom
pred uzaludnosti tehnologije.
Zurim u zvijezde na ekranu
i shvaćam kako su neke stvari
prilično izvan kategorija.

WAITAPU

Nemoj postati kupac.
Hodaš po izlisanu kamenju.
Ponude izloga po kategorijama
zapravo se nisu promijenile od antike:
hrana, nakit, odjeća, suveniri i još suvenira.
Antike koja je postavila tlocrte rešetaka.
Nemoj postati kupljena nikada.
Konformizam je pakao što vreba iza kantuna.
Škiljiš između raširenih suncobrana.
Uzdize se vrtoglav splet uskih balkona.

Ne želiš da te okrznu svi ti prozori.
Bogata je ponuda raširena rublja na užadi.
Čitavo obilje niskokalorične nemaštovitosti.
Dobro, možda bi bilo zabavno ukrasti koji grudnjak.
Tuđe klime zuje u blizini i kapaju.
Izostaju parkirani automobili na poluotoku,
ali zato su tu parkirani brodovi.
Voliš što smetlari ovdje imaju neobično malo vozilo
kako bi uopće mogli proći kroz uske uličice
i paniku turista kada se pojave.
Sve miriši po hrani od koje ti se povraća.
Prije žege treba pobjeći u klimatizirani muzej,
koketirati s kojim kustosom ili kustosicom,
ionako su uronjeni u vlastitu postavljenu dosadu.
Picasso je iz dosade i slučajnog posjeta
napravio fantastične komade u keramici, tako kažu.
Svatko može biti kupljen,
nije li tako nešto rekao onaj iz *Peaky Blindersa*,
kako smo svi prostitutke na određen način.
Imala sam ugovor za stalno.
Gledam galebove kako se podižu u jatu.
Slušam more kod orgulja kako pjeva.
Dala sam otkaz. Opet sam dala otkaz.
Nije me jedna osoba pitala do kada mislim lutati,
hodati na oštrici između neba i zemlje.
Nemoj nikada biti kupljena. Obećaj mi. Zamolio me prije smrti.
I još uvijek se to zalijepi uz mene, zapuhne me kao vjetar
kada tražim granicu između dviju boja,
granicu koju on više ne može vidjeti,
plave boje neba i plave boje mora.

USPIO SI MI ZGADITI LEONARDA COHENA

Zahvaljujući tebi otkrila sam
škrtost i besmislenost riječi.
Hvala ti što postojiš.
Moglo je biti nešto najljepše
što mi je netko mogao izgovoriti.
Riječi se vraćaju u valovima kao poveznica.
Mora da si bio u svojevršnom paklu.
Sada mi te na neki način čak i žao.
Hvala ti što postojiš,
čula sam kako govoriš njoj,
a meni u prolazu dobacuješ
s nervozom kakvu nisam čula u tvom glasu
kako nismo ni s čime vezani.
Mislim kako sam popila dupli pelin na eks
i obavijestila te kako smo nepovratno gotovi.
Nazdravila sam za nesanice,
ali o pitanju ukusa se ne raspravlja.
Zauvijek će mi ostati slika nje u glavi
rasute kose po tvojim bedrima
i njezin rastegnuta razmažen glas
kao zapovijed, češkaj me
i jagodice tvojih prstiju na njezinu vratu.
Nije to bilo ništa,
ali ti me više nisi mogao pogledati u oči.
Nije bilo ništa među svima nama
ali tada sam mogla razumjeti Leonarda Cohena.
Praznu čašu pelina vratila sam na šank
i ni sama ne znam kako ostala stajati na nogama,
a ti si ljutito uzeo mobitel gundajući
pa ništa ja tebi nisam učinio,
pa što sam ja tebi učinio,
pa ništa... i na kraju si poraženo zašutio.
Od svih pjesama pustio si *Dance me to the end of love*.
I tada sam te stvarno htjela ubiti.
Uvijek si uspješno iz mene izvlačilo

ono najgore i ono najbolje,
ali sada si mi pored svega
uspio zgaditi Leonarda Cohena na neko vrijeme
što je mnogo veći problem od slika u glavi
koje će se ponavljati dok ih more ne ispere jodom.

NEPRIPADNOST

Strane riječi koje se vežu drugačije.
Novo jaje se liježe.
Nekada davno nam je u njivu
netko zakopao jaje kao urok.
Nije se vjerovalo u to, ali bilo je spaljeno,
kao i spaljeno sjećanje na nečiji tuđi progon.
Gnijezdo je prepuno fotografija
i perja što sam skupljala po prašnjavoj cesti.
Spuštam se niz kamene stijene.
Uvijek ista lica, ista tijela i prezimena.
Smoreno trgam sve osmijehe sa sebe,
sve ostatke ljuske, krvi i sluzi.
Montaža kao ljepilo.
Ti ljudi me poznaju i uopće me ne poznaju.
Stopala mi propadaju
i ostavljaju utisnut trag u kamenčiće na plaži.
Riječi se lagano vežu pokraj mora.
Još jedna transformacija.
Nije loše odbaciti negative
koji su prilično zastarjeli obrasci ponašanja.
U snu ću se valjda prepoznati.
Za sada mi jako dugo treba da se bacim
u slanu vodu kojoj pripadam.
Uz mene se izlegao nov svijet,
čudim se ribicama, dagnjama i algama u blizini.
Do sada nisam znala kako je to pripadati sebi.
Najsličnije je tomu da te more zagrlji,

a ti ne potoneš, nego nastavljaš
dubiti, premetati i oblikovati vodu
rukama, nogama, cijelim tijelom,
ne ugušiš se, dišeš i na momente
postaneš živa simbioza s okolinom.

RAZGLEDNICA

I.

Izabrala sam ti razglednicu.
Ne mogu ti ju poslati.
Promatram tuđi mozaik fotografija
na savitljivu kartonu.
385 kilometara sam udaljena od tebe.
Ne mogu ti poslati tu razglednicu.
To uopće nije ni more
na kojem sam ja bila.
Ostaju zgrčeni prsti.
Uopće ne znam tvoju adresu.
Niti ti znaš moju.
Zgrčeni prsti nad ekranom mobitela.
Izostanak pitanja pruža odgovor.
Ali ja nemam srce, rekao si više puta.
Nestaju točke iluzija.
To je predivno kod zrelosti.
I okrutno jer je općenito prihvaćeno,
kao interna ekologija,
kao recikliranje ili pronalaženje novog smisla.

II.

Šogor mota duhan i motri me s balkona,
što to radim u dvorištu po suncu,
on ne zna, nitko ne zna, ni otac ne zna,
ali stari odustaje i prepušta mi
svoje tegle s akrilnom bojom.

Vatrenica je puna dasaka
koje nisu stigle izgorjeti za ogrjev.
Dida i baba su ih naručili, ali su prije otišli...
Vani vlada vrsta metafizičke vrućine.
Susjedov pas na guvnu je opet popio svu vodu
i sumanuto struže limenom posudom.
Sestrična se zabrinula neće li me sunčanica,
a mater je odavno odustala od svega i puši u kuhinji.
Umačem kistove.
Živ, znojan pokret.
Umačem kistove
čas u bijelo čas u plavo.
Drvo brzo upija linije
upija pažnju koju stvaram.
To je more na kojem sam bila
i daleko je od turističke razglednice.
Više mi nitko niti ne prilazi. Nitko ne zna.
Gorim iznutra. U svom sam svijetu.
Svi su navikli na to osim mene same.
Lijepim kamenje na oblake.
Mirno je na popodnevnoj žezi.
Više me nitko ne ometa.
I neka samo on misli kako ja nemam srce.
Neka priča što god želi.
I neka sam udaljena 385 km
od njega i svih njemu sličnih.
Čistim kistove pred slikama koje su nastale.
Prsti više nisu zgrčeni.
Treba srušiti i siestu ponekad.
Poštanske marke nikada nisam skupljala.
Nisu bile moja stvar.
Razglednice nekad davno jesam.

Tihomir Dunderović

Putuje vrijeme

Putuje vrijeme

Nedavno mi je dijete reklo:

– Gle, Tata, iza tebe putuje vrijeme!

Putuje, odlazi!

I, zaista, vrijeme je bilo negdje dolje,
ispod oblaka iznad kojih smo letjeli,
negdje u Riškom zaljevu, u hladnom Baltiku,
u šumama breze, u zimzelenim šumama,
obrađenim poljima, šarenim drvenim kućicama,
ogledalo se u jezerima.

Gore u avionu, uhvatio sam jedan sat,
darovanih sat vremena s kojim nisam znao što ću.
Nisam ga mogao prespavati, nisam ga mogao pokloniti.
Žuljao me je iznutra, kao kamenčić u cipeli.
Kao jezik u toj pustoj zemlji,
potpuno nerazumljiv i uhu neuhvatljiv.
Na povratku kući, vratio sam darovani sat vremenu.
Utopio sam ga u hladnom Baltiku,
u boci vodke kupljene u bescarinskoj zoni.

Snijeg

Prvoga dana nove godine pao je prvi snijeg.

Moja mala djevojčica jezikom je

hvatala rijetke pahulje i rekla:

– *Tata, snijeg ima okus po djetinjstvu!*

U daljini je turirao DeLorean

i onda u punoj brzini ispred nas izbacio

rečenicu iz bliske budućnosti.

Rečenicu koje se ona neće sjećati,

rečenicu koju ja neću čuti

kada ju ona za dvadesetak godina

bude ponovno izgovarala nekom drugom.

Tihi ispraćaji u vječnost

Sahranila je sve i mamu i tatu i prijateljice

i svu bližu i daljnju rodbinu.

Nikoga svog na ovome svijetu ona više nema.

Sve je to ona uredno platila.

Netko štedi novac za auto, kuću, stan, putovanja,

ona troši novac na grobna mjesta, sahrane i karmine,

na tihe ispraćaje u vječnost.

Ima i brata, ali brata će sahraniti žena,

barem je tako obećala. Za to ne mora brinuti.

Daleko je vječnost i uvijek mnogo košta.

Baku su svi zaboravili.

Prvo je ona zaboravila sve

i kako se oni zovu i kako se ona zove.

Na kraju je zaboravila umrijeti.

Ima još dečka i psa, jedino joj je to ostalo.

Mora i nju netko čuvati i sačuvati.

Na fotografijama sretni, zagrljeni, vole se.
Pas je pored njihovih nogu pronašao svoje mjesto.
Trenutak sreće zaustavljen i sačuvan za budućnost.

Kada se malo bolje zagledate u fotografiju,
njena noga stoji u nekom čudnom položaju,
kao da će poletjeti, kao da će šutnuti psa.
Neće ni taj dugo, čini se!

Preskoči jedan red

Danas su Emocije tekle hodnicima,
slijevala se tuga našim obrazima.

Sutra će sve opet biti suho, sjajno i čisto
za prvoga među nama koji će se poskliznuti.

U knjigu smo upisivali velike riječi
o nedostajanju i lijepoj prošlosti
koja se nikada nije dogodila
i koja se više neće ponoviti.

Pet stranica za čovjeka sasvim je dovoljno.

Otvori novu stranicu,

preskoči jedan red,
stisni da stane, da ostane za druge,
ne razbacuj se tugom.

Jer, sve to košta!

Preskoči jedan red,

preskoči moj red.

Stisni da stane, stisni dok nestane.

Bjeline sinopsis

Netko ode.
Sjedne na vlak i otputuje
Netko umre.
Nema ga.
Netko ostane.
Ostane praznina.
Sve što ostane,
prilagodi se oblikom toj praznini
tako da se praznina ne vidi.
Netko zašuti.
Netko priča.
Omata riječi oko te praznine
da se praznina ne čuje.
Netko ne piše.
Netko piše.
Slovima pokušava prekriti te bjeline
da se ne vide.
Vide se.
Vidi se.

Anđeo čuvar

Moj anđeo čuvar ne izgleda dobro.
Viđam ga svakodnevno,
vozi ili gura svoj zahrđali bicikl
na nasipu uz rijeku.
Sjedi i gleda zamišljen
kako voda odnosi
odlomljene grane i prijeteće panjeve.
Moj anđeo čuvar ne izgleda dobro.
Viđam ga svakodnevno,

vozi ili gura svoj raštimani bicikl iz Peveca.
Izviruje ispod vrbovih grana, bere bazgu,
krči puteljke kroz trsku, ispija ptičja jaja.

Moj anđeo čuvar ne izgleda dobro.
Viđam ga svakodnevno,
vozi ili gura svoj stari bicikl
u iznošenoj prugastoj majici
i nekoliko brojeva većim demode-hlačama.
Pomalo me podsjeća na moga tatu
u najgorem izdanju,
spremnog za rad u polju ili svinjcu.

Moj anđeo čuvar ne izgleda dobro.
Viđam ga svakodnevno,
vozi ili gura svoj pokvareni bicikl
i na njemu, ponekad, raščupana plavog dječaka.
Priča mu nešto na albanskom, mađarskom
ili nekom drugom nerazumljivom jeziku.
Prepoznajem samo psovke i riječi
crni, nemoj, vuk, dođi, mali, veliki.
Dječak se ne osvrće, samo šuti,
gleda i ne sluša ga.

Moj anđeo čuvar ne izgleda dobro.
Viđam ga svakodnevno,
vozi ili gura svoj rashodovani bicikl
i ne vidi me.

Vodoravno nebo

Ako dovoljno dugo ležiš
i gledaš gore,
nebo postane vodoravno.
Izokrenuto sinje more
prepuno bijele pjene.

Ne možeš vjerovati
da su to samo vidljive nakupine
vodenih kapljica i ledenih kristala
koji lebde u atmosferi.

Da su svi ti oblici
samo oblaci vodene pare,
da je sve to samo voda
u trećem agregatnom stanju
u kojemu je toliko lagana
pa može lebdjeti.

U kojemu prestaje biti prostor
i pretvara se u vrijeme,
u kojemu je toliko nestalna
i nema jedan oblik
pa može biti sve što poželiš.

Ako dovoljno dugo ležiš
i gledaš gore,
nebo postane vodoravno.
Paralelna plava pozornica
za nastavak svakodnevne sapunice
s mnoštvom letećih likova
i oblačićima nenapisana teksta
koji će danas nečujno izgovoriti.

Nimbusi, cirusi,
kumulusi, stratusi,
kosmati, ćelavi poput nakovnja,
kovrčice bijelih vlakana,
prozirne koprene,
lješnjaci, bademi,
vjeverice kitnjasta repa,
polarne lisice, bijeli zečevi,
pramenovi vune letećeg stada,
nebeski dvorci prepuni tornjeva
sa zataknutim zastavicama,
bjeličaste pločice kristalića,
kuglice sladoleda.

Ako dovoljno dugo ležiš
i gledaš gore,
nebo postane vodoravno.
Ciklonalno polje niskog tlaka zraka
vrtloži se negdje iznad Biskajskog
ili možda Genovskog zaljeva
i uskoro će zahvatiti naše krajeve.
Ptice nisko lete i svojim putanjama
ispisuju izobare beskonačnosti.

Kada nam je teško, gledamo gore
tražeći odgovore.
Nebo je najčešće nijemo
ili nam šalje zbunjujuće
i nejasne znakove,
prelet motornog zmaja,
paučinastu mrežu koju su
ucrtali putnički zrakoplovi,
krvavocrven zalazak sunca,
gromove i munje,
najezdu skakavaca ili smrdljivih martina
i kišu koja pada danima, godinama.

Kako na nebu tako i na zemlji.

Lucija Švaljek

Salvete ne mogu govoriti

Salvete ne mogu govoriti

I.

Biseri se nisu bacali
pred štalu
novom okotu mačića
koljena su pucala
pod naletom čizme
teško je pisati nježno
o krvi na nožnim prstima
i rezati sirovo meso
tupim škarama

II.

Birala sam šibu
s kojom ću otići u krevet
i slikovnicu iz bakina vrta
po zemlji su puzali gmizavci
dok sam slagala rublje na žuti radijator
gaće koje se suše predugo
postanu tvrde za peglanje
daljinski odbrojavanje programe
i broji koliko žlica otrova
su danas pojeli zavoji za rane

III.

Lastavice su otišle prerano
i ostavile svjetlo na stubištu
prozor se otopio

pod naletom osvježivača zraka

IV.

Zamijenili ste drveni pod
bijelim bolničkim pločicama
na kojima psi ostavljaju
poderane dječje čarape
ograda je nagnuta na istok
i puše vjetar kroza žaluzine
ispod neba spavaju brdo i šuma
u koju se nosi motika
koja reže meso do kosti

V.

Veliki gradovi
skrivaju noćne lampe
kakva je u mojoj sobi
ožiljci od drvenih vrata
utočište su za izgrizene nokte
i kemijske olovke
koje su pisale pluseve i minuse
za obješene zastore

VI.

Baka skuplja salvete
i ne zna da je more slano
u njega stavlja žlice šećera
kasnije u štali s pijetlom čita novine
kojeg zakolje pored ceste
i stavlja u lonac vruće vode
jer prokleti se pijetlovi
vole zagledati u oči

i iskopati razum
koji nosi u vjedrima vode

Crveno djetinjstvo

Na četverokutnim ulicama
djeca love leptire
Sunčane su ceste okupane
lanjski snijeg se otopio

U potoke se rasula mahovina
Moja crvena majka bere rajčice
(sutonom rastu najcrvenije)

U svibanjskim noćima
love se krijesnice i spremaju u kante
(kasnije se puštaju među jaglace)

Noć zatvara vrata svoje sobe
mrtvi zidovi zbrajaju plijesan
Krave u štali
piju prvu mjesečinu

Pjesma sa sretnim završetkom

U ranu zoru tvoje noge su brza lasica
kosa ti je crveni pijesak mjeseca

Nosiš grobno cvijeće i zalijevaš mahovinu
hvaljenisus sjedi na plastičnom stolcu
i svako jutro s tobom
hrani kokoši iznutricama

Stepenice u mraku čuvaju tvoje Adidas patike
to su najbolje patike, rekli su na televiziji
i za dva para dobiješ dvadeset posto popusta
hvala što si javila

Dobro sam, uvijek sam dobro
jer veliki gradovi imaju bolju rasvjetu
i super su im ceste, autobusi voze regularno
pa ne moram pješice do frizerke

Molim te, ostani pokrivena blokovima papira
sve dok ti koža ne postane nevenova mast
nadam se da još uvijek ne uzimaš najmanji zalogaj
i ne skrivaš ruke pred napornim strancima

Tužna sam baka jer si oduvijek tužna
želim iskopati rupu do kraja svijeta
uzet ćemo plastične bijele stolice

da zajedno s hvaljenisusom sjedimo
i čitamo bajke

PROZA

Ivan Zrinušić

Zagreb istok

„Stigao“, kaže Berni u mobitel, gledajući kako vjetar u daljini nabusito šamara zastave trgovačkog centra. „Nema nikog.“

„Dobro, evo me...“ kaže Kopic s druge strane linije.

„A di si točno?“

„Evo me za petnajst.“

„Ajd bog“, Berni prekine liniju.

Nervozan je u svojoj Hondi Civic iz 2004., u polumraku iza *Plodina*, i sve više žali zbog toga što je pristao. Za te pare završiti na robiji, sad, u ovim godinama, s familijom, a to će se dogoditi, samo ako nešto zapne, kako god okreneš, to se mora dogoditi ako nešto zapne, jedino ako baš sve ne prođe ko po špagi, a koje su šanse da bude tako, da se baš ništa ne izjalovi.

Ne sjedi mu se više u autu, ali i ne voza mu se naokolo. U međuvremenu bi netko ipak mogao doći, jer na tom zabačenom parkiralištu znaju zanočiti kamiondžije, s kojima nema pravila, a onda bi morao javiti Kopicu, da dogovore drugo mjesto, a sad je ionako gotovo, nema povlačenja, osim možda da si puca u nogu, ha ha, onda bi mogao usrećiti Kopicu, *e, dogodilo se nešto, malo sam onesposobljen*, ha ha.

Hoteći rastjerati misli o svemu tome, sjeti se onog što je znao raditi kao dijete, kad bi čekao kod doktora ili ako bi ostao sâm kod kuće: zažmiriti će i koncentrirati se na štogod drugo, a kad otvori oči, prepustit će se mislima o prvoj sljedećoj stvari koja mu padne na um. Stane misliti o volanu, o njegovoj kožnoj navlaci, o tome kako je prelabav, prelagan, kako bi mu više odgovarao poluservo, a onda naglo otvori oči i: jao, kako je ovo glupo.

Počne se vraćati u kovitlac neželjenih misli, pa se ipak primora ponoviti postupak sa žmirenjem. Volan, volan, i kad ovaj put otvori oči: ljudi, koliko ljudi vole govoriti o sebi. Začudi se ne znajući odakle mu baš to, no učini mu se da ima smisla te nastavi u istom pravcu.

Jura, eto, jučer, govori pet, deset minuta u komadu, a on ga sluša, sluša to trabunjanje o punicu, pa koga boli kurac za Jurinu punicu, ili za bilo čiju punicu, čovječe, jesi lud, tko još govori o punicama, ej, i sluša ga, i ovaj završi, napokon, podvuče to baljezganje kojim mu je mast izvadilo, i kreće Berni reći svoje, i zapaža kako ovaj odmah počinje čekati, čekati nešto na što će se nanovo moći zakačiti, trigger-riječ, nešto o čemu on ima *svoj* primjer, primjer iz *svojeg* blagoslovljenog života, kako počinje vrebati kao gepard iz prikrajka, izgladnjeli gepard koji još ima snage za pošten trk ili dva, vrebati da se antilopica od poznate riječi dovoljno opusti, pa da može pojuriti za tim tanašnim vratom, i čeka i Berni dok ovaj čeka, čekaju obojica da se upali lampica, i Berni usporava i misli si, ajde, kad ti je toliko stalo, kači se, žderi antilopicu, i evo Jure, čuo je trigger-riječ i kreće, otvaraju mu se usta i njegova priča presijeca Bernijevu, antilopica je prilegla, a možda je tako i poštenije, ne pretvara se da ga zanima ono što Berni ima za reći, a on se pretvara, glumi finoću, sluša, premda mu puca prsluk za sve punice na svijetu, pa tako i za Jurinu, zašto nas ima toliko kad nas tako malo zanimaju drugi, a toliko nas ima jer se kotimo, nema to veze sa zanimanjem, osim sa zanimanjem za sisice i vaginice, i za ono što već žene gledaju, s tim zanimanjem ima veze, a valjda podsvijest: zbog Jure je pomislio to za ljude koji pričaju o sebi, valjda mu je tako ostalo negdje dolje, jer to jučer skoro ga je naljutilo, skoro je Juri i rekao nešto, i eto, bar se sad lijepo opustio uz novu misao.

Iziđe iz auta, još je nervozniji. Osvrne se oko sebe, nigdje nikog. Othoda krug po parkiralištu pa se vrati u auto: trebali bi svakog trenu.

Za nekoliko minuta napokon ugleda metalik sivi Mégane, a ubrzo se iza volana počne ocrtavati i Kopicéva izdužena, ušiljena ćelava glava i u njoj dva buljava, katranski tamna, neispavana oka. Suvozačko je mjesto prazno, što je dobro, nema iznenađenja, nitko se nije dodatno uvalio. Kopicé ugasi farove i parkira paralelno s Bernijem, ostavivši među vozilima mjesto razmaka. Berni promotri, koliko može u nedostatku jače svjetlosti, tri mlađahna, tamnoputa, neobrijana muška lica na zadnjem sjedalu. Malo mu lakne, čine mu se umorno i uplašeno, zamišljao je da će djelovati opasnije. Kopicé se okrene prema stražnjem sjedalu, nešto kaže pa iziđe iz auta, a ta trojica ostanu sjediti. Iziđe i Berni, pa se rukuju.

„Majstore, tvoj red“, kaže Kopic i pruži mu izgužvanu bijelu kuvertu.

Berni automatski presavije kuvertu i utakne ju u stražnji džep hlača; odmah pomisli kako je trebao pogledati unutra, ako ni zbog čega drugog, a onda zato da Kopic pomisli kako mu ne vjeruje.

„Znači, Zagreb, Borongaj?“ kaže Berni.

Kopic kimne pomalo iziritirano, očito jer zna da ovaj zna odgovor. „Ja nazovem“, kaže, „i to je to. I nemoj mi sad početi vrtiti scenarije, ovo će biti pjesma, razumiješ, nakon Dunava. A šta će oni s njima, i kako, to *nas* više ne zanima.“

Okrenu se prema muškarcima, Kopic im trzajem glave pokaže na Bernijev auto. Trojica muškaraca u trenu se nađu ondje, svaki sa svojim ruksakom, također stisnuti na stražnjem sjedalu.

„Pitomi su, usrani ko grlice...“ kaže Kopic.

„Ajmo“, kaže Berni. „Čujemo se putem. Ako nešto, ako zapne...“

„Neće ništa zapet, pamet u glavu.“

„Čujemo se.“

Primivši kvaku, Berni zastane na trenutak. Onda izdahne, uđe, napadno veselo kaže: „Di ste, momčine?“, pa sjedne i zalupi za sobom vrata. Muškarci odšute. Kad Kopic krene u rikverc, jedan od njih, onaj u sredini, malo se uspravi na sjedalu, primakne se Berniju te im se pogledi susretnu u retrovizoru. Muškarac ozbiljnim, ponešto molećivim glasom kaže: „Ju ar a gud men, aj ken si ju ar a gud men.“ Berni kao da je slično čuo u američkom filmu, i cijela se situacija čini nekako holivudski, kao da netko gleda to što rade, ali nije film, ne gleda nitko, valjda, nije Hollywood, a da barem je, ali sad je gotovo, nema odustajanja.

„Jes“, kaže Berni i posegne za pretincem ispred suvozačkog sjedala. Odande izvadi tetejac, otkoči ga, pomalo teatralno repetira, tako da to ova trojica jasno vide, pa ga odloži na suvozačko sjedalo. Nagne se prema naprijed, izvuče kuvertu iz stražnjeg džepa na hlačama. Zaviri unutra, razmakne malo novčanice te kuvertu tutne u otvoreni pretinac. Skine sa sebe majicu s kapuljačom, izvijajući se u sjedalu i prebaci ju preko tetejca. Kopic se u međuvremenu okrenuo prema izlazu te sad stoji i čeka.

„Okej, bojs“, kaže Berni, „hir vi gou, tur de Kroejša. Zagabria via Slavonija. Pliz dont tok tu mi anles ju heftu tejkašit or apis. Du ju andrstend?“

Muškarci trenutak-dva šute, pa onaj koji je i ranije govorio kaže: „Jes.“

„Aj min rilii, dont tok tu mi“, ponovi Berni. „Anles, *anles* ju heftu tejkašit or apis. Okej.“

Berni zablaca dugim svjetlima pa Kopic krene prema izlazu s parkirališta; skrenu u Frankopansku, nadesno. Kopic je na čelu kao 'zec', ali Berni se ne može otresti misli o zatvoru, znoje mu se stražnjica i pazusi, vrti u glavi sva mjesta na kojima usput, do *Slavonike*, zna stajati policija.

Kakav podli, kiseli strah, ne pamti da je strah ikad osjećao tako neprirodno prisno, kao da mu sjedi na ramenima i polako ga utiskuje u tlo, i tako gusto, u tim poganim slojevima, kao da je zašao na tuđi teritorij, pa sad *prijateljski* u nj zabija svoju zastavu, tako si to predočava, kao klečanje pred bogom kojeg ne priznaje, jer što bi Jela s onom dvojicom hahara da njega zatvore, a zbog čega, zbog par stotina eura, dobro, nije baš par stotina, ali nije ni mnogo više, što bi ona s njima tih nekoliko godina, a bilo bi nekoliko godina, o itekako, ne manje od tri, nikako ne manje od tri, i to da samo padnu, da ne bude pucnjave, i što bi ona s kreditom, a škola, pa škola košta, sve to košta, o tome se i radi, i zašto su njezini pomrli, a i njegovi, pa ni to ne može biti normalno, da ga jebeš, zašto se tako kasno oženio, ali ona je mlađa pa ni njezinih nema, a lako je biti nenormalan kad si sâm, kad nemaš odgovornosti, onda ti je svejedno, kad samo svoju guzicu brišeš, onda i dijeta i post dolaze u obzir, ha ha, ali s djecom, da, s djecom to prestaje, jer više nisi sâm, a zašto su baš svi pomrli, pa postoje ljudi koji naprave dijete i to dijete onda ima baku i djeda, ili čak dvije bake i dva djeda, uglavnom ima *širu* obitelj, i ujaci i stričevi i tetke, postoje ljudi koji normalno žive, bar se čini da normalno žive, s tim da i privid mora imati nekog temelja, kakav bio da bio, ali temelja mora biti, ne može čovjek lagati ako ne zna makar dio istine, a što sve ne bi dao za jedan dobar privid, ama može i na kredit, i s kamatom od trideset posto, valjda to znači biti otac, kad ti tako razum curi skupa sa znojem, a ti ga sve hvataš i upijaš maramicama, pa onda cuclaš te maramice, sišeš iz njih, a dugo nije sisao Jelu, valjda to znači biti otac, kad tata nešto siše, a nešto ne siše.

Čekajući očitavanje ENC-uređaja koji je prislonio na šajbu, pogledom traži Mjesec. Nakon kojeg trenutka krene za Kopicem koji sa susjedne naplatne kućice prolazi prema samoj autocesti. Ne vidi Mjesec.

Ma bit će to u redu, mora biti u redu, oni su samo dva čobana iz Osijeka, i prošli su cijeli grad bez problema, voze *prilagođenom* brzinom, ne *ugrožavaju* promet, ne *remete* javni red i mir, pa da, ali što ako ta trojica popizde, premda zašto bi popizdili, ali što ako im dođe huja, pa ti su dosad nakupili traumâ, još pogotovo nakon puta, i ljudi, i očiju, nakon svega toga, živci se stanjili, ako probaju nešto, a lijepo kaže narod, ne vadi oružje

ako ne misliš pucati, ali da im dođe, ili ako se razonode terorizmom, pa i Berni je zločesti bijelac, križar, nevjernik, ali neće, ma neće, nije njima zanimljiv neki hrvatski levat, oni hoće bolji život, bolji živoooot, da ga zgrabe, popuut tiiigra, ha ha, premda ne bi to ni bilo loše, fali ovdje malo šerijata, onda bi bagra ipak opreznije ulazila u Sabor, da se zakotrlja koja glava, onda bi možda pazili što govore, i *kako* govore, ali izbjeglice, *izbjeglice*, pa gdje su im djeca i žene ako su oni izbjeglice?, tri klipana zdravija i snažnija i od Kopića i od njega, jedino što su umorni, oni bi bolji život, pa tko ne bi, da ga on samo vidi, onog tko bi htio lošiji život, a ne bi si sami napravili bolji život nego idu da im ga drugi naprave, pa im onda ne valja kad im ne naprave kako su zamislili, pa onda pali kontejnere i bacaj kamenje, dobro sad, tko zna što se ondje dolje događa, stvarno sad počinje kao desničar najgori, i Zapad i industrija koji sve to kuhaju, kolonije, sve je to pizdarija, ali u njegovom gradu bila je zabrana izlaska odraslim muškarcima, pa zašto on nije *izbjegao*, a mogao je da je htio, mnogi i jesu ako ćemo pravo, pa bilo mu je to nekako bez veze, jer rođen je u tom gradu, zašto bi bježao iz njega, a isto je bio usran ko grlica, što kaže Kopić, ko jato grlica usran, premda glupo je to reći, ima smisla *usrati se ko grlica*, ali što znači *usran ko grlica*, baš ništa, ali usran je i sad, usran kao nikad ranije, jer više nije sâm, sad su tu dva hahara koja treba othraniti, i nikad ranije nije osjećao tako nešto prema drugom ljudskom biću, da, i kao da nije imao pametnijeg posla nego glumiti diverzanta, izviđača, baš mu je to dobro došlo, jedna lijepa avantura, Mirko, pazi metak!, ha ha, i eto, zar nisu onda ovi gore nadogradili te temelje, oplemenili ih, napravili veleban raj na zemlji nakon sitnog sukoba, sukopčića, he, kakva riječ, sukopčić, fotelje ugrijane na plemenitih 36,5 °C, zar nisu napravili bolji život, mala Švicarska, mala zemlja za veliki odmor, zato on sad i vozi tu trojicu, jer to je vrlo malošvicarski, laku noć, djeco, večeras su za vas nastupali lijevi, a sutra će za vas nastupati desni, a još nisi otvorio udrugu?, pa ne možeš se protiv sistema boriti izvan sistema, ha ha, pa dokle više, i tako, toj trojici djevice, ako krenu, a njemu robija, ma neka samo probaju, pa izbušit će ih ko zrak, ko izbjegli zrak, jebo ih bolji život, da ih jebo, a stvarno je otišao u kurac, kao da su mu oni nešto krivi, ma samo da ih više iskupa, jebo njega Kopić, da ga jebo, i euri ga jebali, samo da ih više iskupa i da se udare guzički, udare se guzički pa tko dalje otrfrkne.

Oko Nove Gradiške nazove Kopića.

„Ide zasad, jel da?“ kaže.

„Reko sam ti“, zadovoljan je Kopic. „Nema šta ne ic. Šta rade ovi?“

„Ništa, šta bi radili. Sjede, šute.“

„Pa reci im nešto, kakav si to domaćin.“

„A šta da im kažem.“

S druge strane linije neprirodan muk, kao u gluhoj sobi.

„Halo?“ kaže Berni.

Ništa. Berni se upita ima li razloga da Kopic, u slučaju da ga prisluškuju, puste ovako daleko: naravno da ima. U retrovizoru ne vidi druga vozila, cesta je pusta.

„Ma stiso nešto uhom“, javi se Kopic nakon kojeg trenutka. „Moram promijenit telefon, stalno nešto stisnem, tako bez veze. A šta da im kažeš. Reci im, ne znam šta da im kažeš. Pitaj ih jel pecaju, pričaj im o onim babuškama.“

„Ajde u kurac. Čujemo se, nemoj brže od ovog.“

„Ajd bog.“

Berni ponovno pogledom potraži Mjesec, ali ni taj ga put ne pronađe.

Nebeska se tijela ne uzrujavaju, puštaju te da se prenemazeš, da izigravaš dubokog ili sjebanog baju, pa i da im pišeš pjesme, a puštaju i vremenu da upali koju žaruljicu nad tim tvojim pregnućima, da svuče s njih mrak, pa pokraj njih nekako ugledaš i sram, *o, pa je li to moj sram – o, pa izgleda da jest – o, pa još jučer bio mi do koljena*, ha ha, da ti bude neugodno koliki si bezveznjak bio, koliko si naganjao dojam, sveti dojam, to groblje svakog polovičnog talenta, barem ako se Bernija pita, jer džabe ti suza ako daviš smijeh, i obrnuto, pa da, i ona ručna koju je nosio svaki put, svaki put istu, *njegova* ručna, za slučaj da ga uhvate, da ga uhvate živog, što se ono kaže, a tako i je, i šta sad, glupo zvuči, ali tako je, i eno je još u podrumu, a mora se i toga svega riješiti, premda ne može tu biti problema, ovako kako je, ali trebao bi se i toga riješiti, a da je istjerao fakultet, bilo bi ipak drukčije, pa zar ne bi, ma šta da je istjerao fakultet, kao da bi sjedio u nekoj zbornici, pa sjedio bi dok ga ne bi najurili, he, ili dok ne bi pobjegao, a najurili bi ga prije ili kasnije, ili bi pobjegao, ovako ima svoje noćne i ne mogu mu ništa, zasad, ma dobro je uglavnom, samo da prođe Borongaj i bu to vse vreau, i Jela, bu i ona vreau, i dva hahara, da, pravo na istočni ulaz, kao onda kad je vozio na Biennale, Blixa u onom kazalištu, gdje je to bilo, &TD?, Gavella?, kad je Ivica zapalio cigaretu, u prvom redu, kakva sablazan, i presvetli Blixa požalio se na mikrofon, jadni presvetli Blixa koji je bio prestao pušiti pa mu je zasmetao dim, da, vrlo primitivno ponio se Ivica, i ono osiguranje,

molim vas da izadete van, kao da čovjek može izaći unutra, pa nisu izašli ni van ni unutra nego su ostali sjediti, i koji kurac ta trojica, dišu li uopće, a rekao im je da šute, ali ni šušnja odostrag, da nisu zakunjali?, pa ovaj u sredini žmiri, da ih stvarno upita nešto?, a možda i jesu pecaroši, zašto ne, valjda i oni jedu ribu, riba je zdrava, e, ali nakon Borongaja, samo da prođe, nakon Borongaja na Karašicu, onako dvije noći, tri, barem dvije, sve s Podravkinom kokošjom i gulašem, goveđim, bacit će se u trošak, jer Karašica zaslužuje trošak, a gdje mu je vreća za spavanje?, nije kod njega, dao nekom, ma kod Ivica, da, eto gdje je, jao ako ju je malo govno propalilo, a valjda nije, sačma i kederi, ma i bez sačme, ma i bez kedera, ha ha, jer Karašica zaslužuje trošak.

Ponovno ENC-uređaj; Kopic na susjednoj kućici. Muškarac u sredini više ne žmiri.

„Ju stil alajv?“ podvikne Berni.

„Jes, jes!“ ispali muškarac iz sredine. „Ju ar a gud drajver!“

Što mora biti u tim njihovim glavama, osim umora, da je Berniju na trenutak čuti te njihove misli, da vidi o čemu se radi, a onomad po Ljubljanskoj aveniji, uh, kad je gud drajver vozio u gud suprotnom smjeru, a to je ustvari već autoput, a nije mu bilo jasno zašto mu blicaju, svi dečeci i puce subotnje večeri, tko je već mogao voziti onuda u to doba, i dobro to, ali kako je preletio ogradu, i kada, tog se uopće ne sjeća, a nije se ni onda sjećao, onaj zidić, pa odjednom je vozio u pravom smjeru, kao dobro je sad, malo se zabunio, ali sad je na pravoj strani, ha ha, a auto klopoće, hropće, a mora da nije preletio ogradu nego neku bankinu, i policija pisala samo alkohol u krvi, neka dvojica, dobri dečki, zanemarili i ogradu i suprotni pravac, kao da je jučer bilo, to nakon zaustavljanja, ono prije kao da i nije bilo, potpuna magla, kao da ga je netko samo spustio onamo na cestu, premda je bio svjedok, pa onaj baja vozio je iza njega, zaokružio kod Trešnjevke i za njim, valjda nakon što je preletio, nećeš ti po mom Zagrebu tako, po mojoj Ljubljanskoj naopako, he, osječke registracije, pratio ga dok nije stao kod one trafike, i kad je Berni izašao, jer bilo mu je sumnjivo, ta zašto ga budala prati, i kad je izašao i krenuo prema baji, a ovaj u rikverc, za svaki slučaj, nije bio raspoložen za razgovor, ali taj je vidio sve, pa on je i zvao policiju, i izašao je tek kad je policija došla, a Berni u međuvremenu mijenjao gumu, i baja je sve rekao policiji, pred njim, a on je slušao polako povezujući, jer činilo mu se nestvarno, ali zašto bi baja lagao, tako je i onda mislio, zašto bi lagao, i tko bi izmislio tako nešto, tko bi se uopće sjetio

tako nečeg, to je ono kad je istina čudnija od fikcije, pa je povezo stvari, ali opet bez tog dijela s preskakanjem ograde, to mu ni danas nije jasno, ali ništa, samo alkohol pisali, a zašto je uopće sjeo u kola, a zašto, kao da je sad bitno, i evo metropole, evo reklamâ, kupuj u IKEI da budeš OKEI, još malo, a Zagreb je noću ljepši nego danju, svakako, kao i Osijek, kao i svaki grad, i zašto je to tako, zašto čovjek vidi ljepotu u svjetlima u mraku, romantiku, kakav kič, zašto čovjek to tako doživljava, s čim se to može povezati, možda od vremena kad su otkrili vatru, vatra jednako toplina jednako sigurnost, to je bio početak novog razdoblja, reklo bi se *prekretnica*, a kad su prvi put probali pečeno meso, ha, kako je to moralo biti, onaj koji je prvi zagrizao, ili onaj koji se prvi sjetio...

Zazvoni mu mobitel; Kopic kaže neka samo nastavi za njim, da će nazvati kad stanu i da će to biti to. Voze se još nekoliko minuta, a onda skrenu u jednu sporednu ulicu i parkiraju pokraj zatvorene pekarnice, jedan iza drugog. Naselje je pusto, a najbliža zgrada ispljuvana je klima-uređajima. „Hir vi ar“, kaže Berni. „Ajma gud drajver!“ Pomisli da će muškarci nešto reći, ali oni se ne oglase, tek lice onog u sredini, koje vidi u retrovizoru, na trenutak istisne stidljiv smiješak. Berni premjesti majicu s tetejca u krilo: valjda ih ne misle preuzimati ovdje, nasred ulice. Ugasi motor i povuče ručnu kočnicu.

Vesna Ćuro-Tomić

Priče i crtice

KATJA

S Katjom sam se zblížila kad mi se povjerila o svojoj nedoličnoj ljubavi, onako kako se čovjek povjerava nepoznatom suputniku u vlaku ili pisac anonimnom čitatelju. Ljubav je bila nedolična jer je bio oženjen.

Ono ljeto kad mi je umrla mama svratila je k nama, kao vjetar, u prolazu. „Primi moju sućut“, rekla mi je, ali njezino lice nije moglo biti prikladno tužno, vidjelo se da blista od sreće. Zadržala sam ju da ostane na kavi, godilo mi je njezino stanje.

„Znaš“, rekla mi je odsutno gutajući kavu i ne taknuvši kolačić koji sam joj servirala, „osjećam se kao klinka. A i on. Rekao je da je zaljubljen kao gimnazijalac, da ga više uzbuđuje kad mene drži za ruku nego sve žene s kojima je bio u krevetu. Kaže da sam ja njegova milolika i milogleda. Miluje me po kosi, a znaš što to znači? To znači me voli! I nježno mi pomaže da se odjenem nakon... znaš. I rekao je da je ljubav kad muškarac pomaže ženi kad se odijeva, a ne kad je skida.“ Smijulji se kao da se sama sebi sa simpatijom ruga. „Ljubakamo se po kafićima k'o balavci... Ljudi gledaju, a nas nije ni stid!“ Zastane. „Oprosti, ja ovako, a ti si u svojim mukama... Oprosti.“

Ali je odmah nastavila, radosna što još može govoriti o njemu: „Kaže da je kao tetrijeb, da ne zna kad je neku ženu pješice pratio, da je prelijen za to... Da je inače jako komotan, da mi se ne bi svidio da sam ga vidjela kakav je bio s drugim ženama!“ Govori u dahu kao da naglas opisuje slike kako joj koja padne na um. „Bila sam opet *gore* za vikend. Više ne znam što

bih izmislila sinu, stalno sam na nekim simpozijima u Zagrebu.“ Katja je liječnica, živi u Splitu, ljetuje u Rogoznici gdje smo se i upoznale.

Zastane, gleda me s očekivanjem, a ja se samo dobrohotno smješkam jer ne znam što bih rekla. Poslije šapne, kao sa sramom, a besramno: „Mogu ti nešto reći? On ne spava sa ženom otkad smo zajedno, znaš.“

„Kako znaš?“

„Kad smo tek počeli, rekao mi je da mogu biti mirna sve dok mi se javlja između tri i pet jer prije mene u to je vrijeme bio u krevetu sa ženom, popodneveni seks i dremuckanje...“

„To ti je rekao?!“ jedva prikrivam blagu odvratnost.

„Da, da“, Katja razdragano kima, „zamisli! I svaki dan u to vrijeme šalje mi poruke, da znam da nije sa ženom. Šalje mi pjesme, napiše po deset puta volim te, riječi raspoređene u obliku srca... Malo na mob, malo na komp...“ Uzdahne tako duboko da joj se trbuh izbočio. „Da samo znaš kako sam sretna!“ Pomislim kako je toj ženi, a Katja, kao da čuje što mislim, kaže: „Sretna sam i nije me briga kako je toj ženi!“ Zašuti i čeka moju reakciju. Ja kimam s razumijevanjem jer, naravno, razumijem tu bezobzirnost, ide uz takvu bezglavost. Zaljubljenost je zauzela sav prostor u njoj.

„Priznao mi je da je i prije varao ženu, ali da nikad nije trajalo dulje od par mjeseci, da ne može vjerovati da mu se ovo sa mnom događa, da mu već pola godine jednako trebam. Upoznali smo se baš na Valentinovo, znaš... zar to nije...“ kaže djetinjasto i ne završava rečenicu. „Jesam ti rekla kako se zove? Dorijan.“ Nastavlja: „Kaže da stalno misli na mene. Da što god radi, o čemu god razgovara, gdje god da bude, pomisli: ‘Što bi moja Katja rekla na ovo.’ Kaže da sam ja kuća njegove duše!“ Gleda me slavo-dobitno da vidi efekt svojih riječi. Katja je i u normalnom stanju možda najljepša žena koju sam uživo vidjela, a sad, ozarena, nestvarno je lijepa.

„To je divno“, kažem iskreno.

Na odlasku skrušeno veli: „Oprosti. Ako ti ikako mogu pomoći, reci. Znaš da suosjećam s tobom. Znam kako je izgubiti roditelje.“ Pomislim kako se ni ona ni ja ne uspijevamo udubiti u stanje one druge. Pokušavam, ali ne uspijevam razumjeti tu sreću, davno sam ju zaboravila, prepoznajem to o čemu govori samo kao priču, kao operetni libreto. Ona i njezina zaljubljenost pripadaju svijetu u kojemu ja stojim u kutu, u kazni.

Sljedeći put vidjele smo se u Zagrebu. Katjina prijateljica, Splićanka kao i Katja, imala je u Žlici promociju prvog romana, pa je Katja prihvatila

poziv da dođe na promociju, vjerojatno više zbog svoga dragog nego zbog prijateljice. Katja ga je pozvala da dođe, a pozvala je i mene. „Jedva čekam da ga upoznaš“, rekla je. „Sve će ti biti jasno.“

Po dužnosti je na promociji bila i moja prijateljica Lukrecija, koja radi kao urednica u izdavačkoj kući, pa smo nas tri našle slobodan stol i čuvale četvrti stolac.

Autorica je bila mlada, preplanula, bujna, dekoltirana poprsja. Kad je prilazila stolu za predstavljanje, tanka svilena suknja vijorila joj se oko čvrstih, mišićavih nogu. I urednica i moderator bili su mladi i pristali.

Katja je, kao i uvijek, bila prelijepa. Još od ulaza u Žlicu činilo se da svi pogledi prate lijepu brinetu dignute kose, odmjerena hoda, odjevenu u jednostavan tamni kostim, s jednim ekstravagantnim detaljem, crvenim cipelama s visokom petom. Pokraj nje je Lukrecija, sa svojim crno-plavim pramenovima i u nedefiniranu omotaču, izgledala kao očerupana, ekstravagantna i drska kokoš, a ja kao dosadna domaćica.

Upitala sam se kako je to biti Katja i je li ona svjesna divljenja.

Dorijan je kasnio, ali je i kasno javio da će kasniti. Katja je stalno pogledavala prema vratima. Kad se pojavio, tako je zablistala da sam, i ne gledajući prema ulazu, pretpostavila kako je stigao. Pozdravio ju je ovlašnim poljupcem blizu usta, meni je udvorno poljubio ruku, a s Lukrecijom se oprezno rukovao. Lukrecija i ja razmijenile smo poglede. Radoznalo je gledao prema podiju i osmotrio zgodnu autoricu. „Moraš me upoznati s prijateljicom“, rekao je smješkajući se, tobože samo kurtoazno, ali ga je plivajući pogled odavao: nije bilo kurtoazno, nego kurvanjski.

Ni Lukreciji ni meni nije se svidio.

Da, zgodan muškarac, korpulentan, izrazito lijepa lica iako nešto premalene brade i premekane linije čeljusti, možda zbog godina, starjet će gnjecavo. Zavodnik i šmirant. To je u onih prvih sedam sekundi kad doznaš glavno o osobi.

„Sve je okej s njim“, šapnula mi je Lukrecija nešto kasnije, „on je jedan dobar penis. Greška je što ona očekuje više od toga.“

Prema Katji se ponašao ležerno ili prije komotno, malo pokroviteljski kao kad ju je palcem i kažiprstom uhvatio za bradu i rekao: „Kako je moja milolika?“ Pri tome je stigao pogledati i Lukreciju i mene, svoju publiku. Istini za volju, zadnju riječ rekao je nešto tiše, intimno, ali dovoljno glasno da ju i mi čujemo.

Katja je pristajala na tu podređenost. Smijuljila se kao djevojčurak. Potvrdilo se sve ono što sam iz njezinih priča već pretpostavila: on nije dobar za nju. Kako je moguće da čovjek toliko ovisi o drugom čovjeku, da se oblikuje po drugom čovjeku, a da ne osjeti koliko je dalek?

Sljedeće jutro vozila sam ju na aerodrom. On nije mogao jer je bila nedjelja, pa nije imao što izmisliti ženi. Ili mu se nije dalo rano dignuti, pretpostavila je Lukrecija.

Katja je htjela da dođemo ranije kako bismo stigle u miru popiti kavu. Zнала sam da želi čuti što mislim o Dorijanu ili možda samo želi još jednu priliku o njemu razgovarati. Možda je i osjetila moju nesklonost prema njemu ili izostanak oduševljenja koje je očekivala, pa me htjela uvjeriti da je onakav kakvim ga ona vidi. Uzela je mobitel i po njemu hitro pretraživala.

„Pročitat ću ti. Da ne misliš da sam neka tuka“, rekla je. „Da sam se bez veze zatreskala.“ Kad je našla što je tražila, približila mi se da i ja mogu vidjeti. „Vidi!“

„Znam da nisi tuka“, rekla sam nevoljko i s nelagodom čitajući.

Ne znam za tebe ali meni je i ova mala šetnja uz tebe napunila baterije i sve se složilo na svoje mjesto. Mir i spokoj. Ako je i tebi bar malo ljepši dan – ja presretan.

Da mogu nahranio bih te, izmasirao ti noge i nježno te položio na krevet da se odmoriš, mila.

„Mnoge žene ovako nešto nisu nikad čule“, rekla sam i nisam lagala. „Ove riječi imaju moć.“

„To je bilo ljetos“, kaže ona. „A sad... sad su više seksualne.“ Pokušava zvučati lakomisleno. Traži dalje po mobitelu i pročita:

Nevino lice i bludno tijelo, to je u raju stvoreno. A sad je moje! Jedva čekam da te opet osjetim.

Čovjek je neostvoreni pisac erotskih ljubica, pomislim dok joj kimam s razumijevanjem ne znajući što bih rekla.

Nekoliko tjedana kasnije, kad sam se spremala na groblje jer je bila godišnjica tatine smrti, Katja me nazvala sva uzrujana. Vidjela je Dorijana u Splitu, sjedio je sa ženom na terasi na rivi. „Žena mu je Splitska, znaš, svijet je mali.“ Kaže da se spotaknula kad ga je ugledala. On se htio napraviti da ju ne vidi. „To sam mu u trenu vidjela u očima“, kaže, „ali ipak je prevagnulo, dignuo se i pozdravio me“. Zatim ju je upoznao sa ženom, hladnokrvno. Ne sjeća se kako ju je predstavio. Ne sjeća se što je žena rekla,

samo se sjeća da ju je oštro odmjerila stisnutih kapaka. „Zamisli, ja trčim u Zagreb kad mogu i ne mogu, a on je u Splitu i ne javi se!“

„A znaš šta je najgore? On mi je poslije poslao poruku *Eto da se i vas dvije napokon upoznate*. Zamisli! Nas dvije! To me tek porazilo, kako nas je izjednačio.“

Poslala mu je poruku, kaže, kako je najbolje da prekinu „sve ovo“, na što joj je on odgovorio: *Nisam to od tebe očekivao, takvu trivijalnu reakciju, mislio sam da si ti moja draga, moja Katja, jedinstvena, iznad tih stvari... Da je ovo naše nešto veće od toga*.

O, Bože, koja mustra, mislila sam. „I?“ pitam.

„I ništa, nisam prekinula.“ Malo šuti, pa dodaje: „Sve je bolje nego da sam bez njega.“

Poslije mi padne na pamet loša misao: Katja se uvijek javi u dane koji imaju veze sa smrću mojih roditelja.

Sljedeći put vidjele smo se opet u Rogoznici. Izgledala je uznemireno i kao da ima temperaturu. Nije se odvajala od mobitela. Sin joj je, kaže, u Dubrovniku s društvom, što joj je dobrodošlo da ju ne gleda takvu, „k'o tužnu vrbu“.

„Zašto?“ pitam. „Što se događa?“

„Skoro se i ne javlja, a kad se javi, i ne glumi više nježnost, kao da je ne'ko drugi. Potpuno sam sluđena. Jučer sam skoro jednoj curi dala penicilin, a u kartonu piše da je alergična.“

„Stvarno?“ U čudu sam ju gledala. Zar može biti tako mučno?

Nervozno je pogledavala mobitel, koji je držala na stolu ispred sebe. Vidjela je da to primjećujem i slegnula ramenima: „Sluđena sam... Već je prošlo četiri, a on se ne javlja.“

Gledam ju upitno, pa mi objasni: „Sjećaš se ono od tri do pet?“

Ne mogu se sjetiti, pa me podsjeća kako joj je rekao da je, prije nego što je nju sreo i zaljubio se, svako popodne to vrijeme provodio u krevetu sa ženom.

Sliježe ramenima. „Sva sam sluđena“, ponovi. „Dogodilo mi se ono što je Francesca mudro izbjegla.“

„Koja Francesca?“

„U *Mostovima okruga Madison*. Sjećaš se kad na rastanku kaže: ‘Da odem s tobom, ova četiri predivna dana izgledala bi kao mučna pogreška.’ Ovo moje je mučna pogreška, a da i nisam imala izbora kao Francesca, on mene nije zvao da odem s njim.“

Ponovno nervozno provjerava mobitel. Vrijeme joj sporo teče.

„Nisam izdržala, jučer sam ga pitala spava li opet sa ženom? ‘Otkud ti to?’ pitao me. ‘Pa više mi se ne javljaš od tri do pet’, rekla sam. Jesam li mogla niže pasti?“ gleda me molećivo.

Ne mogu se sjetiti ničega pametnoga, pa glupo kažem: „Znaš ono, u ljubavi i ratu...“

Ona nastavlja kao da me nije čula: „Nije zanijekao, rekao je: ‘Ja tebi nisam ništa obećao. Zašto kvariš ovo što imamo?’ Istina, nije mi ništa obećao... Ma!“ naglo odmahne i digne se kao opruga. „Ja sam sve kriva, pre-lako sam se pustila.“

Zaustavljam ju da do kraja popije kavu, pitam što misli o antidepresi-vima.

„Taman mi još to treba. Zaboravljaš da sam ja liječnica.“

„Meni pomažu“, kažem.

„Ti imaš drugi problem“, kaže Katja. „Ti se trebaš boriti... Rekla sam mu da mi je dosta, da više ne mogu.“ Katja se svom težinom spustila na stolac. Osvrnula se po dvorištu provjeriti jesmo li same. Kimnula sam da može slobodno govoriti. Izgledala je iznureno. „Da ipak nisam spremna biti obična ljubavnica. Da sam mislila da sam njegova ljubav i da sam zbog toga mogla podnijeti sve od njega, i da ima ženu, i da spava sa ženom jer to se mora...“

„I?“

„Rekao je da je i njemu dosta.“

„Dobro, počinje oporavak“, rekla sam glumeći poletnost.

„Ne mogu bez njega“, ponovila je Katja po tko zna koji put. „Ne mogu, možda baš zato što sam sama sve pokvarila... Otkrio je da nisam posebna, da sam obična...“

„Ništa ti nisi pokvarila! Svi smo obični izbliza.“

Kasno navečer javila mi je kako mu je poslala poruku da se vide u Zagrebu, da razgovaraju, pristao je. Nije bila posebno vesela jer ju nije nazvao, samo je odgovorio porukom. Znam već, imam iskustva, kad dođe do „razgovora“, stvar je propala, onaj tko traži razgovor već je izgubio.

U Zagrebu su se našli samo nakratko, on je, rekla je Katja skeptično, „baš bio između dva službena puta“. A nas dvije našle smo se isto popodne.

„I?“ pitala sam.

Sjedila je meni nasuprot u polumraku kafića Glembay, tako uzrujana da joj se rumenilo na obrazima vidjelo i pri slabu svjetlu. U rukama je prevrtala složenu papirnatu maramicu kao rastresena bakica.

„I ništa“. Sliježe ramenima. „Samo padam.“

„Gdje ste se našli?“

„U Westinu. Tako sam bila uzrujana da sam u tih sat vremena tri puta išla u WC, mjehur mi je poludio, znaš ono kad se puni od straha. On se čudio, rekla sam da sam se prehladila. Gledao me nekako objektivno, udaljen pogled, nije me gledao kao svoju dragu, kao prije... Osjećala sam se tako jadno da sam namjerno uzvraćala poglede muškarcima za drugim stolovima koji su me mjerkali, bila sam svjesna toga i bilo mi je nekako spasonosno. Nadala sam se da i on vidi, pa da će bar proraditi ono posljedničko, da je za njegovom robom potražnja, da ne odem potpuno ponižena... Jadno, znam. Sve jadno.“

„I, je li reagirao?“

„Je“, opet gorki smiješak. „Kad sam se vraćala za stol i sjela, rekao je da bih trebala nositi *push-up*.“

„*Push-up*?! Zašto?!“

„Rekao je da bi mi grudi izgledale veće. ‘Kakva svrha?’ pitala sam. ‘Kad bih se skinula, vidjelo bi se da nisu tako velike.’ Pokušala sam se nositi s njim, s njegovom... brutalnošću... ali vjerojatno nije dobro zvučalo. Rekao je da to nema veze, kad dođe do skidanja, više nije važno kakve su. Da je bitan marketing.“

Nisam imala što reći, nisam trebala ništa reći, Katja je i sama znala čemu to sve sličići. „Pa o čemu ste razgovarali?“ pitala sam.

„Ni o čemu. Ja se nisam usudila, a njemu je tako odgovaralo. Kad je prvi put pogledao na sat, ja sam rekla da moram ići. Pozvao mi je taksijer jer je došao bez auta. Dok smo čekali taksijer, pitala sam kako to da je bez auta, rekao je da je stari prodao, čeka novi. Bože, Nina... ti ćeš sve razumjeti kad ti kažem... Pitala sam koji auto je kupio. ‘Opet Vectra’, rekao je, tako sam razumjela i sva protrnula od tolike prisnosti, *opet Vectra*, opet! jer ja, njegova draga, znam da je i prije imao Vectru... Ponovila sam za njim ‘opet Vectra?’, a on je na to razgovijetno i naglašeno ponovio: ‘Opel Vectra’. Činjenično.“

Shvatila sam ju u želudcu.

„Razišli smo se pred hotelom, poljubio mi je obje ruke i gledao me onim svojim pogledom *ti si mi sve na svijetu*. Znam zašto, samo zato da se i dalje nadam...“

Zapitam se zašto ti takvi to rade.

„On to radi zato što može“, čujem kako Katja kaže kao da sam naglas pitala. „I uspijeva jer se nadam. A sve bi mi trebalo biti jasno.“

Gledam ju iznurenu, u mukama za koje nije kriva. Vidim kako joj je, ali teško mogu shvatiti zašto. Kako tako lijepa žena smije toliko patiti? Nisam znala da tako lijepa žena može biti nesigurna. Onaj tko to izazove, mora imati zlu moć.

Katja nije glupa žena, naprotiv, inteligentna je i pronicava. Koju je to slabost njezin ljubavnik u njoj zasadio?

Udubljujem se u te misli kad čujem Katju kako pita: „I? Ti si pametna žena, šta bi ti na mom mjestu?“

Gledam ju ne znajući što bih rekla. Ona odgovori umjesto mene:

„Znam, da si na mom mjestu, ne bi više bila pametna.“ Treperila je kao vruć zrak.

Nakon toga ju nisam čula mjesecima. Za Uskrs smo bili u Rogoznici. Mislila sam da će i ona doći, ali je nije bilo, pa sam ju pokušala nazvati. Nije se javila niti mi je uzvratila poziv. Pretpostavila sam da je opet u Zagrebu.

Kad je prije podneva zabrujalo po selu kao da bubnjaju zlokobni bubnjevi, isprva nisam mogla pojmiti što čujem. Poginula Katja Medić, čulo se sa svih strana kao da je ta vijest balon koji lebdi iznad sela, od kuće do kuće. Katja, naša Katja? Kad, kako? Jučer, prometna, kažu. Odzvanjalo je poput onih automobila s plakatima i razglasom koji objavljuju: „Čujte i počujte, naša Katja, ae, e... Velika atrakcija... samo danas u vašem gradu!“

Ljudi su se žurili jedno drugom što prije prenijeti vijest. Neki poput djece nisu mogli zatomiti smiješak otkrića, zadovoljan smiješak posjednika informacije koju još nitko nema. To je normalno jer je i ljudska okrutnost normalna.

U *Slobodnoj* je pisalo: *Splitska liječnica Katja Medić poginula je u teškoj prometnoj nesreći koja se dogodila kod Benkovca jučer u večernjim satima. Pretpostavlja se da je uzrok nesreće neoprezna vožnja. Smrt je nastupila trenutno. Vozilo kojim je upravljala skrenulo je na suprotni trak i sudarilo se s kamionom koji je dolazio iz suprotnog smjera. Brzina kretanja osobnog automobila poginule bila je oko 80 km/h. Neslužbeno doznajemo da bi uzrok nesreće mogao biti korištenje mobitela za vrijeme vožnje, te je ova tragična nesreća s fatalnim posljedicama još jedno upozorenje sve većem broju osobito mladih ljudi koji prakticiraju ne samo telefoniranje nego čak i pisanje SMS-poruka za vrijeme vožnje...*

Zar da to ostane iza nje?! To će ostati njezinu sinu, otkriće da mu je majka pisala poruke za vrijeme vožnje? Komu? Dorijanu? Hoće li ju te

poruke odati, kao Franceskino oproštajno pismo, samo što je Francesca htjela ostaviti priznanje poslije smrti, a Katja nije.

Ostali smo u Rogoznici do pogreba. Selo je bilo spremno, svečano dotjerano i u crnini. Crkvena zvona nadglasavala su se kao da se svađaju. Katja je pokopana u obiteljskoj grobnici Medićevih, najvećoj na rogozničkom groblju. Don Pere unjkao je na misi i uz grob. Katjin sin stajao je između dviju starih žena, koje su ga nepotrebno čvrsto držale, pobijeljenih zglobova na šakama kao da imaju kandže, kao da bi bez njih pao. Blijed i prestrašen, gledao je netremice u grob. Neke žene su vriskale od tuge, druge su im pripomagale, prvi glas, drugi glas, prvi glas... Dječak je povremeno odmahivao glavom kao da se brani od muha.

Pitala sam se otkud tolika ljudska žudnja za ljubavlju kad sretno ljubavi ne postoje?

Sprovod je bio ogroman. O tome će se dugo pričati. Prilaz groblju bio je zakrčen automobilima, došlo je mnogo ljudi iz Splita. Bilo je mnogo vijenaca. Naša susjeda Dunja s estetske je strane ocijenila da je najljepši bio vijenac napravljen od bršljana i crvenih ružinih pupoljaka, s tamnozeleonom vrpcom na kojoj je crnim slovima pisalo *VTZTD*. Ljudi su se pitali od koga je. Ja sam znala jer se tako potpisivao i na poruke: *Voli te zauvijek tvoj Dorijan...* Srećom, naš duh poslije smrti ne vrednuje materijalne stvari, inače bi se Katjinu duhu opet probudila lažna nada koja bi ju vječno uznemiravala.

DOBRI TATA SMETLAR

Na mostu smo morali stati propustiti pogrebnu povorku. Povorka, lijes i žene u crnom djeluju nadrealno uz bezbrižne turiste u natikačama živih boja, golišavih tijela, pod vedrim plavim nebom i uz more koje se, obasjano od jutra jakim suncem, presijava u zlatnim tonovima. Neprikladno je i skoro nedolično kako se pogreb razmilio cijelim mostom usred turističke sezone. A ljudi u koloni kao da namjerno gmižu sporije nego što treba, uživaju što su makar i ovako ostvarili svoje pravo i što su svoje mjesto nakratko oduzeli ljetnim uzurpatorima.

S druge strane mosta vidim kako je u stranu stao i naš susjed smetlar s kolicima. On i njegova obitelj, krupna, šutljiva žena i dvojica malih sinova žive na kraju naše uličice, uza samu rivu, u prizemlju stare kamene kuće,

podstanari su. Stan im je malen, u prizemlju kuhinjica, na katu soba, štednjak je uz prozor, a stol za ručanje stiješnjen uza zid, odmah do ulaznih vrata. Ne mogu zamisliti kako zimi svi stanu u tu kućicu. Zato su im ljeti vrata uvijek otvorena. Otac obično sa sinovima sjedi na kamenoj stubi pred vratima, a mama unutra zveckajući suđem. Uvijek nas ljubazno pozdravi. Zapazila sam ga najprije po tome što ima izrazito lijepu glavu, kao grčki kip, pravilan, oštar nos, svijetle oči i svijetlu kovrčavu kosu. Smješka se lijepo, blago, a dok se smješka, na preplanulu licu bljesnu mu zdravi bijeli zubi. Vrlo je nježan sa sinovima.

Dugo nisam znala da je smetlar. Iznenađila sam se kad sam ga prvi put vidjela na poslu, u smetlarskom odijelu i s kolicima. Osjetila sam nelagodu kad sam ga prepoznala na rivi, s kolicima, jer je izgledao postuđen što ga vidim, na tren je maknuo pogled u stranu kao da se želi sakriti i nije se nasmiješio kako se smiješi kad prolazimo pokraj njega dok s djecom sjedi na svom pragu, kad je važan i voljen kao svi drugi tate. Ta naša obostrana nelagoda trajala je kratko, nakon toga smo se pozdravili kao i uvijek.

Kako će biti njegovoj djeci kad još malo odrastu, hoće li se, u ovom selu, u kojemu su ljudi oholi, zlobni i zajedljivi, sramiti dobrog i lijepog tate?

Hvatam njegov pogled preko mosta, kad je povorka prošla, da mu susjedski mahnem, ali on gleda na drugu stranu.

SISE BROJ PETNAEST

Tena je bila s Roksijem u Aurori. Sljedeći dan prepričavaju.

„A ta jedna Nives“, priča Tena, „ona ti ima oooooogromne grudi.“

„Broj petnajst“, dobaci Roksi.

„Njoj ti je ova crta duga dva pedlja“, kaže Tena pokazujući među grudi.

„Pa je l' zgodna?“ pitam ja.

„Ma nije uopće zgodna“, kaže Roksi.

„Ma daj, Roksi, je, zgodna je. Kad ona prolazi, dečki idu ovako...“ Tena okreće glavu za 180 stupnjeva.

„Pa ne možeš ne vidit'... kad ote sise gledaju u te!“ kaže Roksi.

DOBROTA

Imamo susjedu koju nitko nije smatrao dobrom. Bila je, kažu, odmalena sebična i pohlepna. Ni braća i sestre nisu ju voljeli, osim koliko je minimum za sestru. Prigovarala je svima, susjedima, snahama, bučnoj djeci, turistima. Imala je šiljast nos i tanke usne, a pogled joj je bio upiljen i zlurad, kao da ti odrezuje kaznu svaki put kad ju sretnoš.

Ovo se ljeto preobrazila. Srećem ju kako se šeta oko kuće ili kad ide u crkvu, visoka, mršava, u crnini, sa štapom, uvijek uredno počesljane sijede kose, sva mila i draga, blaga pogleda, odzdravlja sa smiješkom: postala je senilna.

OČI NA KRUMPIRU

Uvijek kad gulim krumpir, sjetim se jedne Zdenke.

Ta se Zdenka udala za našega prijatelja Vlatka. Vjenčali su se naglo i na iznenađenje svih koji su ih poznavali, on je bio dosta stariji, ugledan u svojoj profesiji, a ona curetak iz grada sa sumnjivim navikama u pogledu droga. Nije se udala zbog novca jer on novca nije imao, a nije se činilo ni da joj je ugled važan jer ona sama nije bila ambiciozna niti se trudila ostaviti dojam na društvenoj ljestvici. Nije bilo vjerojatno ni da je to zbog sklonosti starijim muškarcima jer Vlatko ni u tom pogledu nije imponirao, bio je sitan, žgoljav i nosat. Možda se jednostavno željela zbrinuti, negdje stanovati, a da to nije kod roditelja.

Meni se činilo da se Zdenka udala za Vlatka iz neke svoje nesmotrene, mladenačke objesti, onoga *moгу što hoću jer hoću*.

U svakom slučaju, popis razlika između njih dvoje bio je beskonačan, a sličnosti nisu postojale.

Kako su se naglo i nakon kratkog hodanja vjenčali tako su naglo i dobivali djecu, prvo već prve godine braka, a drugo godinu i nešto kasnije.

S njima smo se počeli intenzivnije družiti jer su nam djeca bila slične dobi.

Jednom smo ih pozvali na pečenu piletinu s pečenim krumpirom.

Dok su se djeca brčkala u plastičnom bazenu, a muškarcu diskutirali, nas dvije smo zajedno gulile krumpir. Nervirala me jer krumpir nije prala ni poslije ni prije guljenja i nije ga stavljala u vodu, nego ga je, onako

crvenkasta od zemlje, potamnjela od oksidacije, ostavljala pokraj sudopera. Svako toliko ja bih šćepala njezin ostavljeni krumpir, oprala ga pod mlazom i stavljala u zdjelu s vodom. Nije pazila ni kako guli, gulila je nemarno i šlampavo.

„Pazi, imaju ti krumpiri oči“, rekla sam i vadila oči njezinim krumpirima s negodovanjem koje se moralo vidjeti u pokretima ruku.

„Pa kaj onda“, rekla bi ona nehajno i nastavila po svome.

„I bradavice!“

„Pa kaj?“ smijala se.

U mom je nerviranju oko krumpira bilo ljubomora. Ona je bila od onih žena koje su seksi, a da ne znaš zašto. Malo, žgoljavo, musavo, krivonogo stvorenje, a seksi. Ipak, s lijepim licem, izazovnim pogledom, punih usana. Maznih, zavodljivih pokreta, kao da se upravo izvlači iz zgužvanih plahti koje mirišu po seksu. Od onih žena koje sa svim muškarcima na svijetu pogledom razmjenjuje tajnu koju „fine“ žene ne razumiju, najbrži jezik na svijetu, seksualni; od onih kojima muškarci ne mogu odoljeti i sebe mrze zbog te slabosti jer su zbog njih nevjerni svojim finim, urednim, ispravnim, elegantnim ženama, koje su čak i zgodnije od tih izazovnih napasnica. Mora biti da je stvar elementarna, životinjska, feromonska.

Bila sam svjesna da sam, u odnosu na Zdenku, ja bila ta pristojna supru- ga koja ne može dokučiti tajnu. I dok se moj muž prema meni ponašao kao prema zakonitoj, njezin se prema njoj ponašao kao prema žuđenoj ljubavnici iako smo imali podjednak braćni staž.

Prema djeci se odnosila nemarno kao i prema krumpirima.

Možda me nervirala i zato što je u mom sjećanju bila jedna slična njoj, podjednako drska, musava i krivonoga prostakuša velikih usta koja mi je preotela dečka, a da nije ni prstom mrdnula. Tada mi nije bilo jasno što je na njoj vidio, danas bih znala. Ali svejedno ne bih mogla spriječiti. A u pogledu krivih nogu, jedan mi je prijatelj – biološki ženskaroš, mi, kolegice, zezale smo ga da ima neurolabilan pimpek – objašnjavao kako su krive, tanke i mišićave noge seksi jer djeluju *djelatno*.

One i oni uklapaju se kao dijelovi slagalice.

Kad su otišli, rekla sam mužu: „Ona uopće ne voli Vlatka.“

„Otkud ti to?“

„Vidim.“

„Ti uvijek vidiš nešto čega nema.“

„Vidim po krumpiru.“ Nije razumio niti ga je zanimalo.

Kratko vrijeme nakon te večere, možda dvije godine kasnije, Zdenka je ostavila Vlatka. Otišla je iz njegova života naglo kako je i ušla. Da nije bilo djece, moglo bi se reći da je otišla bez traga. Ali ostavila je i djecu. Pričalo se da se zaljubila u nekoga mladog, zgodnog i nezbrinutog kakva je bila i sama. Od Vlatka nije ništa uzela osim svoju slobodu. Ostavila je i djecu.

U vrijeme kad ih je majka napustila, djeca su bila predškolske dobi. Vlatko je, kako se to kaže, život posvetio njima. Biraio je poslove po zaradi, a ne po nadahnuću. Srećom, bio je tako darovit da se to dvoje uglavnom poklapalo. Nije se ponovno oženio. Isprva se Zdenka nije javljala, kao da je nestala. S vremenom ih je počela posjećivati, rijetko, ali redovno, nekoliko puta na godinu. Kad bi dolazila, bili su sretni i Vlatko i djeca, a kad bi otišla, svi troje bili su utučeni. Ne znam zašto je dolazila tako rijetko ili zašto je uopće dolazila ako je to bilo tako rijetko, možda je uživala u tome da čeznu za njom. S vremenom je dolazila sve rjeđe, možda osjećajući da su ju djeca prozrela.

Negdje u vrijeme kad su djeca bila pri kraju srednje škole, Vlatko se razbolio, rak na plućima. Rekao je da mu je svaki dan važan, da što duže poživi zbog njih. I borio se žestoko. Prognoze su od početka bile loše, ali izdržao je nekoliko godina. Djecu je financijski zbrinuo.

Bili smo na pogrebu.

Svoju bivšu mamu djeca su, nakon mnogo godina, vidjela na groblju. Bila su njome očarana, osobito sin, koji je isprva namjestio mrk izraz lica, a kasnije ju je pratio zaljubljenim pogledom. Ona im je bila šarmantna i umiljata prikaza.

RUŽA I MARKO

Od Ruže i Marka naručili smo piliće. Oni su marljivi i svega imaju: vrt, voćke, zimnicu.

„Kako stignete još i piliće?“ pitala sam ih.

„Pa oni su nama k'o kad imaš papagaja, mi navečer odemo, pa ih gledamo“, kaže Marko.

„Kako ih onda zakolješ?“

„Da znaš šta ću ti reć', ja sam muško, al' sve'dno bi rađe da ne moram, meni je to teško, k'o i tebi što si žensko, al' takva je njima sudbina predodređena.“

ŠTEF

Smrti me sve više pogađaju, ne zbog bliskosti s umrlim, nego zbog blizine vlastite smrti.

Umro je moj bratić Štef. A borio se sedam godina. Nadživio je tri svoja liječnika. Uvijek hrabar, bahat i drzak, umro je krotak, pomiren i spokojan. Čovjek se smrti mora pokoriti. Smrt ga pripitomi za njegovo dobro jer više nema straha od smrti.

Još jedna bliska smrt koja me naučila da je strah od smrti besmislen.

Znam mnogo zdravih ljudi koji se boje raka, koji žive u strahu od raka, ali one koji obole više nije strah. Štef mi pričao kako se osjećao kad je dobio nalaz. Ca. Znao je što to znači, ali nije mislio da bi to ikad, ikad moglo biti kod njega. Čekajući doktora da očita nalaz, sjedio je u čekaonici i čitao novine.

„Mogao si čitati novine?!“

„Mogao sam.“

„Znao si što čitaš?“

„Znao sam.“

Od kuće su ga zivkale žena i kćeri i pitale je li dignuo nalaz, on im je stalno govorio da nije.

„I onda?“

„Kad sam dao nalaz doktoru, gledam u njega, čekam što će. A on čita, čita, pogleda me i kaže: ‘Nažalost, vi imate karcinom... Ali ako uspijemo, vi ćete biti zdrav čovjek.’ Ja sam se nasmijao i rekao: ‘Znam, doktore, a ako ne uspijemo, bit ću mrtav čovjek.’“

„Stvarno se nisi bojao?“

„Reći ću ti nešto. Ja sam puno s ljudima pričao, ono kad dođu naručiti spomenik za nekog svog ‘ko je umro od raka...’ Štef je bio klesar. „Ja sam uvijek pitao kako je on primio tu vijest, to me uvijek zanimalo... I da ti kažem, čovjek misli o konkretnim stvarima. Ja sam mislio samo kako će one same, žena i cure, šta će bit’ s radionom, da trebam sve pozavršavati... O tim stvarima čovjek misli.“

Ali je njegova žena ispričala da se rasplakao kad ga je kći nazvala prije operacije i rekla: „Tata, mi te volimo, misli na nas kad budeš išao na operaciju.“

„I kako je dalje bilo?“

„A ništa, zezali smo se u sobi, znaš one muške priče, kakva je koja sestra, šta ćeš... Onda nam je doš'o jedan... Tripalo... malo stariji od nas, e on je bio u lošem stanju... Kad ti dođe sestra i kaže: 'Ajmo, brijanje guze!' to znači da ćeš dobit' vrećicu...“

„Kakvu vrećicu?“

„Vrećicu za izmet. Dol'e ti zašiju guzu, nema ništa. Jedan je bio iz Slavonije, čovjek priča da mu je već govno izlazilo na usta, te zapletaj, te ovo te ono, dok nije došlo do toga da mu govno ide na usta, onda je doš'o ovdje.“

Smrt je u redu, ali je umiranje ponižavajuće.

KARTANJE

Kaže mi prijateljica, vršnjakinja, kako je depresivna i tjeskobna, kako je mislila da će se s mužem na moru, na otoku, u tišini, odmoriti i opustiti, ali joj je, kaže, još gore, roje joj se same ružne misli.

„I pokušavala sam ono što kažu, misli na nešto lijepo, al' nema... Jedino lijepo čega sam se sjetila je Reks.“ Reks je njezin pas.

Ja joj pričam što sam zapazila na plaži u Rogoznici. Ležala sam, žmirila i slušala kako dvoje ljudi razgovaraju, muški i ženski glas. Isprva nisam mogla procijeniti u kakvom su odnosu, razgovarali su živahno i prijateljski, a prisno. Slušala sam pozornije i kasnije shvatila da su bračni par, i to stariji, jer su spomenuli sina i unuka. Otvorila sam oči da ih vidim: oko šezdeset i pet godina, ona debeljuškasta, on mršav, sjede na zidiću, razgovaraju i kartaju se. Poslije sam ih vidala svaki dan, cijelo vrijeme ljetovanja, stalno su se kartali, razgovarali i povremeno odlazili u more. Nikad nisam čula bračni par da tako prijateljski razgovara, a većina uopće i ne razgovara.

„Sigurno je stvar u kartanju“, rekla sam svojoj prijateljici. „Da pokušamo i mi?“

„Moj muž se ne voli kartati“, rekla je ona. „Bar ne sa mnom.“

„Ni moj“, rekla sam.

TEMA BROJA:
HRVOJE HITREC (u povodu 80. rođendana)¹

Zakon o hrvatskom jeziku treba nam kao štit od tuđih presezanja

Razgovarala: Lada Žigo Španić

Nedavno je u Matici hrvatskoj organiziran kolokvij u povodu 80. rođendana Hrvoja Hitreca. To je i povod za ovaj opširni životni intervju u kojem nam jedan od naših najuglednijih i najplodnijih pisaca govori o svojoj književnoj, novinarskoj i društveno-političkoj karijeri. Hitrec je dobitnik brojnih nagrada i priznanja kao što su nagrade „Ksaver Šandor Gjalski“, „Ivana Brlić-Mažuranić“, „Grigor Vitez“, „Vladimir Nazor“ i mnoge druge.

Krenimo za početak od prigodnog pitanja: iza Vas (a i pred Vama, nadamo se) stoji bogat, zavidan i izuzetno nagrađivan književni rad. Uz umjetnički ste rad uvijek bili i društveno-politički angažirani u javnosti, „bez dlake na jeziku“. Koliko Vas je sve to u našoj maloj sredini oplemenilo, a koliko Vam naudilo?

Za ono što radim postoji pristojan izraz: svestranost. Točniji izraz bio bi – svaštarenje. Pa me tako ima svugdje pomalo, osim u poeziji. Krivac je moj profesor na komparativnoj književnosti Ivo Hergešić. Njegovu dosjetku često citiram. Rekao je naime da svi pišu pjesme kada im je petnaest, šesnaest godina, a poslije oni koji imaju ukusa prestanu. Oni drugi postaju pjesnicima. Ja sam to ozbiljno shvatio, možda nisam trebao. Upustio sam se u prozu i to najzahtjevniju u fizičkom smislu, jer su romanopisci

¹ Kolokvij u povodu 80. rođendana Hrvoja Hitreca održan je 20. listopada 2023. u Maloj dvorani Matice hrvatske u Zagrebu. Kolokvij je organizirao Odjel za književnost Matice hrvatske, vodila ga je Cvijeta Pavlović, pročelnica Odjela, a lijepe pozdravne govore održali su i predsjednik Matice hrvatske Miro Gavran i predsjednica DHK-a Hrvojka Mihanović-Salopek.

šljakeri među piscima, rade dugo i teško, a slabo su plaćeni. Izračunao sam da sramotni honorar koji primim od nakladnika odgovara otprilike cijeni cigareta koje popušim dok pišem roman, znači sve što stvorim odlazi u dim. Možda me ubuduće spasi umjetna inteligencija, osobito pri pisanju povijesnih romana – ubacit ću osnovne podatke, a ona neka smišlja i izmišlja kako dalje dok ja pijem pivo i gledam televiziju. Premda, kako je počelo, loše će završiti: već je sada vidljivo da su različiti *chatovi* bez sumnje brifirani vrlo tendenciozno, barem kada je riječ o informacijama koje daju o književnicima i književnim djelima. Tako je nedavno književni kritičar Damir Pešorda upitao Umjetnu, između ostalog, koje je knjige napisao Hrvoje Hitrec. Umjetna je odgovorila: jednu, a zove se *Proljeća Ivana Galeba* (Pešordin članak objavljen je na portalu HKV-a). Malo sam razmislio kako je do toga moglo doći i dosjetio sam se. Agenti koji Umjetnu opskrbljuju podacima vjerojatno su napisali i podatak da u javnom životu pripadam desnici, pa je *chat* krivo razumio. A da sam bio i ostao „angažiran“, i to je točno, premda sam degažiran iz visoke politike, ali ako me izbace kroz vrata, ja se vratim kroz prozor, makar i kao komentator političkih zbivanja.

Moj je angažman iliti zauzimanje, posao, u političkom, odnosno nacionalnom smislu započeo upravo u Društvu hrvatskih književnika, ili kako se već zvalo, u drugoj polovici osamdesetih 20. st., u vremenu koje se može nazvati zlatnim dobom DHK. Matica hrvatska bila je još zabranjena, pa smo mi u Društvu preuzeli onu ulogu koju je Matica imala uoči i za vrijeme Hrvatskoga proljeća. Mlađi članovi DHK vjerojatno o tome ništa ne znaju, a trebali bi znati. Okupila se tada ondje sva sila književnika prepunih talenata, ali i nacionalno svjesnih i savjesnih, prije ostalih (nadam se da nikoga ne vrijeđam) razumjeli su da se nalazimo na prekretnici koja nas može izbaciti iz povijesti kao narod, kao jezik, ako se ne uspravimo. Ključni je povod bio ne samo srbijanski Memorandum nego i više onaj podmukli amandman kojim se iz tadanjega Ustava SRH htjelo izbaciti hrvatski književni jezik. Eh, tada smo eksplodirali. Treba reći da je iza svega odvažno stajala jedna žena, prva predsjednica DHK u povijesti Marija Peakić Mikuljan, koju su razni šuvari uskoro eliminirali. A nije čudno, poradi svega rečenog, da je pokret koji je doveo do samostalne hrvatske države započeo u prostoru Društva hrvatskih književnika, na znamenitoj „tribini“ u veljači 1989. kada smo deseterica nas, od Tuđmana (član DHK) do mene, prvi put javno istupili i kazali što nam je raditi.

Kako se Vaš angažman nastavio dalje?

Pa što ćete većeg angažmana nego što je opisani! Devedesetih nisam puno pisao, preuzimao sam razne dužnosti, bio sam u ratu (Zbor hrvatskih umjetnika utemeljen je također u prostoru DHK-a, iz njega je proizašla oružana Satnija hrvatskih umjetnika), a kada su s novim stoljećem došli kriptokomunisti, gotovo da sam se radovao – mislio sam, eto, sada mogu mirno pisati. Šalim se. Nisam mogao odmah, prvo sam se ipak potrudio, opet u prvim redovima, da ih skinemo. A budući da su bili nasilni i pri-glupi, uspjelo je iznad očekivanja. Tada sam se povukao, ili bio povučen, kako već tko gleda, i mogao sam se doista posvetiti pisanju, pa je do danas nastalo toliko romana, i ne samo romana, da se ponekad teško sjetim nekih naslova, a nekmoli likova. Da, ipak sam, zlu ne trebalo, s nekoliko vrhun-skih umjetnika i intelektualaca, među kojima je bio i jedan biskup, Bogović, utemeljio udrugu. Pokazalo se da je trebalo tako učiniti, barem na taj način kontrirati svim lošim potezima koji su uslijedili.

Napisali ste, među ostalim, niz povijesnih romana kojima ste dali važan doprinos ne samo književnosti nego i nacionalnoj povijesti. Spomenimo romane *Kolarovi* (hrvatska povijest 20. stoljeća od smrti Stjepana Radića do Domovinskog rata), *Što Bog daje i sreća junaka* (roman o banu Jelačiću, tj. 19. stoljeću), *Špilberk* (roman o baru-nu Trenku i 18. stoljeću). Mnogo je još djela. Zašto ste se odlučili za povijest „unatrag“ (od novije do starije) i zašto ste posvetili romane spomenutim osobama i razdobljima? Mogu li romani uistinu zadržati povijesno pamćenje?

Hrvatski je povijesni roman bio dugo zapostavljen, probudio se tek pri svršetku komunističkoga razdoblja, s Fabrijem i Aralicom prvenstveno. Moj je prilog osamdesetih bio roman *Ljubavi na crnom baršunu* (dobitnik „Gjalskog“). Uglavnom, događaji između dvaju svjetskih ratova, kroza sudbinu zagrebačke obitelji. No nešto mi je nedostajalo, a nitko mi ne bi tiskao nastavak – Drugi rat i drugu polovicu toga prokletog stoljeća. Tek kada je došlo vrijeme da mogu o tome razdoblju pisati kako želim, bez cenzure, nastavio sam i tako je nastala trilogija *Kolarovi*, s finalom u Domovinskom ratu. Napisao sam i prvih trinaest epizoda televizijske nizanke rađene po romanu, pripreme za snimanje već su bile počele, a onda je odnekud došao dekret da se sve prekine. I tako do danas. Tko razu-

mije, ne trebam mu objašnjavati. Šteta je učinjena, takvu smo seriju jednostavno morali imati, ostala bi nacionalno blago kao i *Smogovci* primjerice. O vrsnosti scenarija može posvjedočiti Dubravko Jelačić Bužimski, tada jedan od dramaturga na HTV-u.

Bili bi i ostali moji povijesni romani dobra podloga za ekranizacije. Tko ne bi rado gledao nizanku o banu Jelačiću i njegovu vremenu, o Trenku i njegovim pustolovinama, ali i zatočeništvu u Špilberku, o Nikoli Zrinskom VII. i početcima tzv. „urote“ (roman *Samo sreća, ništa drugo*), o gotovo nevjerojatnoj pikarsko-viteškoj priči iz doba Hrvoja Vukčića Hrvatinića (*Vladar Bosne*) i tako dalje, da ne nabrajam, a osobito *Dux Chroatorum* o vremenu kneza Branimira? Govorim o mogućim igranim filmovima, ne o hibridnoj igrano-dokumentarnoj formi. Umjesto tih mogućih filmova, naše smo prekrasne „eksterijere“ prodali strancima za razne *Igre prijestolja* i slične...

A može li roman zadržati povijesno pamćenje? Naravno da može ako pamćenje još uopće postoji. Ako postoji, roman će ga osvježiti. To više što dobar povijesni roman, uza solidne literarne vrline, zalazi dublje pod kožu razdoblja, puno dublje nego znanstveni prikaz.

Općenito, drže li Hrvati dovoljno do svoje povijesti i baštine? Ako ne, što mislite zašto? Gdje su neki od najvećih propusta?

Drže, drže, pa čak i kada ih dovoljno ne poznaju. Ponosni su na svoju povijest i običaje, znaju onako ukupno kako su Hrvati uspjeli opstati na ovoj hridi između svjetova, ali sve je to nedovoljno. Imam vlastita iskustva da školska djeca ne vole povijest. I tu je začetak problema. Nije u broju sati posvećenih povijesti, mislim da je u načinu predavanja, animiranja. Nacionalna povijest treba biti u fokusu, ali usporedo i komparativna, europska i svjetska, a takav pristup nedostaje. Možda, za zagrijavanje, u početku svratiti pozornost na legende, bajkovite i podosta tužne u većini. Objavljene su dvije moje knjige legendā – *Hrvatske legende* i *Zagrebačke legende*, potonja s fenomenalnim ilustracijama velikoga majstora Radovana Domagoja Devlića. Neke sam od tih legendā dramatizirao, prikazivane su u Kazalištu „Trešnja“ – *Tomislav i Adriana* te predstava *Zagrebačka legenda* kojom je otvorena nova zgrada toga kazališta 1999. Da, i nedavno *Plemeniti šljivari*.

Politički intrigantno 18. stoljeće pružilo vam je golemu gradu za epistolarni roman *Špilberk*, čija se radnja događa u istoimenoj kaznionici – gulagu Habsburške Monarhije. Roman nam sudbinama brojnih likova, napose baruna Trenka, pruža živopisnu sliku hrvatske povijesti u prvoj polovici 18. stoljeća. Ovo je samo jedan primjer bogatstva radnje i likova u Vašim povijesnim romanima. Zašto je zahtjevno pisati u tom žanru?

Zahtjevno jest, jer nije to kao pisanje kvartovskog romana iz današnjice ili romana nastalog na pabircima novinskih crnih kronika. Treba zaroniti u razdoblje, kopati po mulju u kojemu su skrivene zaboravljene lađe, čitati i čitati, proučavati izvore, ući u društvene i obiteljske krugove, na kraju krajeva i u kuhinje. Nije sve u povijesnim osobama, zapamćenim, iako dobar dio mojih romana kao kralježnicu ima ljude koji su u svoje doba s više ili manje uspjeha održavali hrvatsku državnost. Ili su bili vojskovođe od formata, kao Trenk koga ste spomenuli, Prus porijeklom, ali slavonski plemić. A tvrđava Špilberk u kojoj je umro doista je naličje tzv. „prosvijetljenog“ apsolutizma, jeziva tamnica za sve one koji su se zamjerali Beču. Trenk ima „sreću“ da je njegovo mumificirano tijelo sačuvano i sada ga možete vidjeti izložena u kapucinskom samostanu u Brnu. Ljudina, dvometraš.

Generalno, jeste li zadovoljni recepcijom svojih knjiga za odrasle u javnosti?

Ne, vrlo sam nezadovoljan. I sada me uglavnom vežu uz književnost za djecu, nemam ništa protiv jer su neke moje knjige za djecu i mladež doista popularne, ali... Tu dolazimo do aktualnoga stanja nebrige, ponekad i zlonamjerne, da oni koji bi trebali književna djela približiti javnosti, ili barem informirati, ne rade svoj posao. Lijepo je kada prikaz izađe u časopisu, ali dolazi do maloga broja ljudi. Manje je lijepo što više gotovo da i ne postoji novinska kritika, recenzija, informacija u dnevnim novinama, kao nekada. Ako se dogodi, na djelu je selekcija, lijevonasadeeni polunovinari poluknjiževnici forsiraju samo svoju bratiju. Uz to, nakladnici baš nisu voljni uložiti u reklamu, televizijsku, novinsku, pa tako javnost biva uskraćenom. U svemu, moji povijesni romani još nisu prodrli do široke publike, takoreći, ali ne nerviram se. Bit će i to. Ali mene tada ne će biti.

Na nedavnim Zagrebačkim književnim razgovorima ste pod nazivom „Povijesni roman u digitalno doba“ kao izlagač objasnili veliku razliku između *umjetničke* i *umjetne* inteligencije, koja je po Vama nemoćna pred ljudskom maštom, mislima i emocijama. Spomenuli ste kako Vaš roman o knezu Branimiru *Dux Chroatorum* nikada ne bi mogla napisati ni najsofisticiranija umjetna inteligencija. Zašto ta inteligencija nema velike šanse?

Rasrdio sam se pročitavši što nam se sve sprema, kako polako autor i njegovo djelo ulaze u tunnel gdje će biti preobraženi i uglavnom nestati, nadomješteni umjetnim surogatima koji sišu iz već viđenoga jer sami ne mogu ništa novo smisliti, i nikada ne će. Prvi su se pobunili holivudski scenaristi, zabrinuti za egzistenciju, pa i glumci kojima se također loše piše. Nasuprot umjetnoj postavio sam umjetničku inteligenciju. Ona postoji, i te kako postoji, uz maštu, uz osjećaje, uz ukus, uza stil, zanemarena u teoriji književnosti jer teoretici obično nisu i stvaratelji, kreatori književnih djela, pa ne znaju da je za pisanje romana, primjerice – ako je vrlo dobar ili čak odličan – potrebno još to nešto, nedefinirano, arhitektonsko u stvari umijeće, a ne samo umijeće pisanja, uz to i glazba, melodija. Algoritmi ne znaju pisati. Mogu biti pismeni, ali to se daje naučiti, mogu plagirati tako da ih je teško pročitati, ali i tomu se može doskočiti. Govorio sam na Zagrebačkim književnim razgovorima, uzgred, o romanu *Dux Chroatorum* kao ilustraciji. Počam od temeljnoga pitanja tko je bio Branimir. Već bi samo to zbunilo umjetnu inteligenciju, jer taj podatak ne može naći.

U svojoj „Staroj pjesmi“ još iz 1909. godine A. G. Matoš ispisuje i ove strofe: [...] Čemu iskren razum koji zdravo sudi, / Čemu polet duše i srce koje sniva, / Čemu žar, slobodu i pravdu kada žudi, / Usred kukavica čemu krepost diva? // Među narodima mi Hrvati sada / Jesmo zadnji, robovi bez vlasti, / Osuđeni pasti i propasti bez časti [...]. Jesu li ovi Matoševi stihovi po vama aktualni i u današnjem društvu?

Obožavam Matoša, zna se, jedan sam od onih kojima srce puca poradi dvaju desetljeća dugoga skandala oko dovršenja obnove njegove rodne kuće u Tovarniku. Spominjem to usput. A glede njegove pjesme koju citirate, ah, treba ju ipak staviti u povijesni kontekst, u vrijeme kada se ne samo Matošu nego i mnogim njegovim suvremeniciima učinilo da Hrvati nikada ne će izaći iz kolopleta nevolja koje su ih stigle, pa otud i taj strašni,

fatalistički naboj, očaj u stvari. Da je znao što će Hrvati doživjeti u tom stoljeću, bilo bi i gore, završio bi i on kao Vidrić. U jednom nije bio u pravu – da ćemo pasti i propasti bez časti. Naš je naraštaj, moj naraštaj, dokazao ne samo da Hrvatska još nije propala nego se uspravila i uzela mjesto na zemljovidu europskih država. Ali još ima posla, i nadalje imamo među nama i kukavica i muteži, i izroda, i nadalje nam se prijete s Istoka i nameće sa Zapada, i nadalje moramo trpjeti posezanja za hrvatskom književnom baštinom i tjerati dosadne muhe poput onih zagovornica nepostojećega zajedničkog jezika.

Bili ste ravnatelj Kazališta „Trešnja“, a velik dio opusa posvetili ste djeci i mladima. Koje su preokupacije imali mladi dok ste pisali knjige za njih, a što ih najviše zanima danas u dječjoj književnosti?

Svašta sam bio, s naglaskom na bio, i korektor i lektor i urednik i ministar i vojnik i satnik i bojničar i humorist i novinar, i zastupnik i vijećnik, i ravnatelj televizije i direktor filmske kuće, pa i kazališni ravnatelj. Da sam mogao birati, cijeli bih život bio u kazalištu ili uz kazalište, u bilo kojem svojstvu, samo da jesam. Producirao sam kao ravnatelj (i umjetnički i poslovni ujedno) sjajne i manje sjajne predstave za djecu, a sagradio sam i novu zgradu „Trešnje“, prvu kazališnu zgradu u Zagrebu nakon HNK 1895. Pisao sam za „Trešnju“, kao i prije toga godinama za „Jazavac“, današnji „Kerempuh“, no to je druga priča. Pisanje za djecu, bilo dramskih tekstova bilo romana, jednostavno me je veselilo, a i njih, djecu. Manju i veću. Kada me pitate o preokupacijama mladih, reći ću da nisu bili preokupirani kao sada kada ih sustav guši terorom uspješnosti, a tehnologija zaglupljuje. Bili su na svoj način sretniji. Govorim o osamdesetima, odnosno početku toga desetljeća. U *Smogovcima* su, čini se, pronašli sebe, jer je u njima bilo sve što su željeli, i ljubavi, i humora, i školskih i obiteljskih dogodovština, književna djela bez „poruka“, bez školničke, pedagoške ozbiljnosti. Nešto novo, urbano, zabavno. Glede serije, nazivaju ju legendarnom, mitskom i slično, a repriza nema već šest godina, kada pitam zašto – vlada šutnja.

Grad Zagreb ima posebno mjesto u Vašem književnom, scenarističkom i televizijskom radu. Uzmimo Zagreb u vrijeme *Smogovaca* i današnji Zagreb. Naravno, razlike su velike, no koje su po Vama drašćice?

U *Smogovcima* defiliraju stotine likova, ali je u glavnoj ulozi ipak grad, Zagreb. Osobito jedna njegova četvrt, Peščenica, koju sam dobro poznao, ondje je čuvena Treća koju sam pohađao. Preko puta škole i tada skromnog igrališta nalazila se stara Peščenica, poslije likvidirana da napravi mjesto neboderima. A ta je stara živjela svojim životom, siromašna kao crkveni miš, ali kreativna u svakom pogledu. Iz nje su moji likovi, naravno, ne preslikani, nego doslikani mojim perom. Oni se kreću i po cijelom gradu, pa se priča širi na Zagreb u cjelini, kakav je već bio, podosta siv, a ne bijeli Zagreb grad, ali drugi nisu imali. Malo se proljepšao u vrijeme Univerzija-de, u vrijeme kada se i Hrvatska počela buditi. U svakom slučaju, nizanka o *Smogovcima* je i dokument o mijenama grada. Današnji je potreseni Zagreb tek pomalo nalik metropoli, ima tragove šarma, *spleena*, ali je u opasnosti da postane bezličnim, ili se to samo meni čini. Sve rjeđe dolazim u Zagreb, živim u okolici Samobora. Povratak zemlji. Na polici držim fotografiju kuće moga pradjeda u Zlatar-Bistrici, nemreš ni znati jel hiža il klet.

Prije no što je ekološki pokret uzeo velikog maha, Vi ste itekako razvijali kod mladeži ekološku svijest, npr. u knjigama *Eko Eko* (1978.), *Smogovci i strašni Bongo* (1987.) te *Zbogom Smogovci* (1989.) Što je to značilo u ono vrijeme, a što znači sada? Naime, je li ekološki pokret danas postao i politički pokret?

Da, Dubravko Jelčić me je u svojoj povijesti hrvatske književnosti proglasio ekološkim piscem, što me nije previše radovalo, naime svođenje na ekologiju. Ali je točno da sam se ja prvi počeo baviti smećem, nastojeći da ono što pišem ne bude smeće od literature. Početna je postavka bila da ljudi ne će sami riješiti taj problem, potrebna je pomoć odozgo, od izvanzemaljaca. Pa sam se tako zaigrao, ušao u žanr znanstvene fantastike, ali na humorističan način (kao što sam poslije napisao, možda prvi pravi hrvatski znanstveno-fantastični roman za odrasle, svemirski satirikon spušten na Zemlju, u romanu *Ur*). I to je bilo dobro. Ona moguća ili nemoguća poruka ili pouka bila je dobro skrivena iza zabavne priče, možda predobro, pa naraštaj koji je čitao *Eka Eka* ništa nije naučio, bivalo je sve gore i gore, i tako smo danas tu gdje jesmo. A izvanzemaljci se nisu vratili iako su obećali, stoka jedna... Ovi sadašnji ekološki pokreti djeluju licemjerno, preuzeli su ih lijevozeleni, u svoje svrhe. I sve ostaje isto – bogati zagađuju, siromašni ispaštaju.

Zakon o jeziku izazvao je veliku medijsku prašinu. Je li to opravdano ili se radi o politiziranju neukih ljudi? Akademkinja Dubravka Oraić Tolić rekla je kako nam je taj zakon danas potreban kao u vrijeme Deklaracije, ne samo zbog jezika nego i kao obrana od svojatanja dubrovačke književnosti i sličnih napada. Slažete li se s tim? Jeste li se i Vi na neki način angažirali oko zakona?

Nisam radio na rečenom zakonu, ali se već desetljećima zalažem da bude donesen. Prijedlog zakona je nastao u okrilju Matice hrvatske, inicijativom Mire Gavrana. Tekst je djelo Marija Grčevića. Kolike je promjene taj izvorni tekst doživio na kuhanju u Vladi, tek ćemo vidjeti, a slijedi i rasprava u Saboru. Da je zakon potreban, o tome nema sumnje, trebao bi biti i određeniji, sa sankcijama, ali, eto, imamo hemunge, očito, lažne hipoteke i slično. Naravno da je poznata klatež uzrujana, izlazi s besmislenim kontraargumentima. To su oni koji zastupaju tezu o zajedničkom jeziku, a kako ta ne prolazi, idu s idiotskim tezama koje govore da su čakavski ili kajkavski posebni jezici, da valjda nisu dijalekti jednoga i jedinstvenoga hrvatskog jezika. Po svemu jedinstvenog... Jezikom se bavim, ne znanstveno, otkad znam za sebe, a igrom slučaja, jer sam oženio Višnju Babić, kćer Stjepana Babića, bio sam često u krugu jezikoslovnih divova i dobro ih upoznao. Nije im bilo lako u komunističkoj represiji, ali ni u novije vrijeme koje su neki od njih dočekali živi, recimo kada je ministar Jovanović ukinuo Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika, nasilno, uvrjedljivo, kundački drsko, postavio u Institut za jezik i jezikoslovlje svoga narednika sa zapovijedi da smisli „novi pravopis“, što je i učinjeno, nametnuto i školama, pa je sada kako jest, ostalo sve isto i kada je na vlast došao tzv. „desni centar“. A glede izjave Dubravke Oraić Tolić, posve je točna, jezični zakon treba ili bi trebao biti štiti od presezanja lopovskih susjeda iz pakla, ali i ostalih podmetanja. I na kraju, da gotovo sve europske zemlje nemaju slične zakone za svoje jezike, ne bismo ni mi Hrvati sada dobili zakon za svoj, hrvatski. Budite sigurni. To je ono o čemu je onako uzrujano govorio Matoš.

Početakom devedesetih bili ste prvi glavni ravnatelj Hrvatske radiotelevizije. Kako danas gledate na HRT?

Bio sam godinama povezan s tadanjim TV-om Zagreb, kao vanjski suradnik. Nisam, znači, došao 1990. na mjesto glavnoga ravnatelja HRT-a kao strano tijelo premda, naravno, cijeli sustav nisam potpuno poznao,

vrlo velik sustav, tisuće i tisuće ljudi. Bilo je otpora, ne izravnih, nego zaplotnjačkih, onih koji se nikako nisu mogli pomiriti s hrvatskim pridjevom. Moj je predšasnik otišao u Srbiju, a poslije rata vratio se u Zagreb kao srbijanski veleposlanik, što govori za sebe. I ja sam otišao u Beograd, ali na jedan dan, kao novi predsjedatelj Jugoslavenske radiotelevizije koja je još postojala i rotirali se na njezinu čelu direktori televizija iz jugorepublika. Pa je baš te godine došao red na Hrvatsku, odnosno na mene. Poslije toga ništa nije bilo isto. O toj sam anegdoti često pričao. Onaj krupni direktor beogradske televizije, zaboravio sam mu ime, samo što nije dobio infarkt.

Ostao sam na toj dužnosti do proljeća 1991., premješten zatim na mjesto ministra informiranja, predložio prvi Zakon o medijima nakon komunističkoga razdoblja, prihvaćen u Hrvatskom saboru. Stanje na HRT-u površno sam pratio, mijenjali se glavni ravnatelji, ali se moglo opaziti da je stvorena besmrtna družba na tzv. „srednjovišoj“ razini, koja je u zbilji vladala. O stanju HRT-a danas nemam insajderske obavijesti, ali imam televizor i radio – ono što me zanima, kao i uvijek, jest samo i jedino program, a ne dinastičke borbe. S vremenom sam shvatio da nisam baš dobrodošao – sve manje što je vrijeme odmicalo. Prethodnik sadanjega glavnog ravnatelja, onaj koji je nosio novac pokojnom gradonačelniku, nije me primao. I što? Novi, aktualni glavni ravnatelj je pristojan čovjek, lijepo smo razgovarali, no valjda se nešto mijenja. Za sada još ne vidim.

Velik dio života proveli ste u novinarstvu (i sada ste društveno angažirani u medijima, npr. na portalu HKV-a) i uvijek ste komentirali politička i kulturna zbivanja izlažući i sebe napadima. Vi ste jedan od naših rijetkih istinski angažiranih pisaca. Vratimo se malo na bivšu državu – jeste li tada osobno ispaštali zbog svojih svjetonazora? Ispasťate li i danas?

Moja novinarska „karijera“ podosta je raznolika. U zagrebačkoj *Borbi* dobio sam otkaz, nastavio u Vjesnikovoj kući isprva kao noćni korektor, zatim lektor i redaktor u *Sportskim novostima* i potom *SN reviji*. Vezan uz nogomet do danas, najljepši šport na svijetu. Družio sam se s najvećima, a recimo Ćiro Blažević i Zajec „igrali“ su poslije i u *Smogovcima*, uostalom kao i većina tada poznatih ljudi, pa i Tuđman devedesetih, poklonik nogometa kao i ja. Uzgred sam ponešto i radio na književnom polju, koliko se stiglo, a pisao sam za novac u svim ili gotovo svim edicijama *Vjesnika*,

pod pseudonimima. Kada pitate jesam li ispaštao, moram reći da sam uvijek hodao po rubu, svojim obiteljskim pedigreom i bez partijske iskaznice švercao sam se u svijetu športskoga novinarstva. Pogibeljnije je bilo izvan toga svijeta, recimo kada sam bio urednik u satiričnom *Paradoksu*, zabranjenom 1968. Ni moje komedije u „Jazavcu“ nisu dobro sjele strukturalma, srećom me je pokrivaio Fadil Hadžić. A bilo je materijala za tri do osam godina robije, osobito u kabaretskim tekstovima s velikim Gumbekom. Da, i danas se na svojevrsan način bavim novinarstvom, kažu da je moja kolumna na portalu HKV-a vrlo čitana. Već petnaest godina, ili više, kolumna se objavljuje svakoga ponedjeljka u osam sati, što znaju prijatelji i neprijatelji. Prenose ju mnogi portali, ali mi nitko ništa ne plaća. Osuđen sam raditi za opće dobro.

No bez obzira na ideološke probleme, je li pismenost u bivšoj državi ipak bila na višoj razini negoli danas? Kako vidite današnje domaće novinarstvo?

Ona tvrdnja, više puta izrečena, da su lektori spasili hrvatski jezik u olovno doba, posve je točna. (Otud i sada u svezi s jezičnim zakonom povika klateži na lektore.) Bilo je i u tim vremenima novinara kojima lektor nije potreban, oni vrhunski znali su znanje i što je korektan hrvatski književni ili standardni, ako nisu, tu je bio primjerice Marko Grčić koji bi im objasnio stvari. Lektori su bili potrebni onima koji su zalutali u novinarstvo, nepismeni, a takvih je bilo mnogo. Na TV-u Zagreb popularne spikerice, odnosno voditeljice bijahu nositeljice neiskvarenoga hrvatskog jezika, kao i neki voditelji tipa Oliver Mlakar i slični. Danas je stanje šareno, i opet ima ovakvih ili onakvih, dolaze s ceste nepripremljeni u svakom pogledu, pa i jezičnom. U rečenoj kolumni često zabilježim posrtanja, ne samo u novinarstvu nego i politici, u javnim nastupima, borim se koliko mogu protiv onih koji „brinu“, „odmaraju“ itd., gube se ne samo povratni glagoli i slično nego dolazi i do narušavanja sintakse hrvatskoga jezika, a to je već opasnije. Posebno mladi naginju anglizmima, a stariji balkanizmima, srbizmima. Ma, svemu je hrvatski jezik doskočio u povijesti, moja je baka još govorila šlafcimer i forcimer, a ja i danas kupaonicu nazivam badecimerom, privatno takoreći. Posebno sam ponosan na sudjelovanje u odбору najbolje nove hrvatske riječi, nagrade nazvane po dr. Šreteru koga su ubili srpski teroristi. Neke su nove riječi zaživjele, neke nisu.

Bili ste glavni urednik humorističkog lista *Kerempuh*. Zašto više nema sličnih listova (zatire se čak i karikatura), odnosno zašto je humor prije bio potrebniji i važniji negoli danas?

Dva su bila *Kerempuha*. Prvi se nije proslavio, rugao se Crkvi u Hrvata i Stepincu. Mnogi suradnici su se poslije stidjeli tih agitpropovskih vremena. Drugi je *Kerempuh*, mjesečnik, bio onaj „moj“ polovicom sedamdesetih, najtužnijega desetljeća poslije sloma Proljeća. Uspjeli smo, nekoliko nas, utemeljiti društvo koje je imalo hrvatski pridjev, u vrijeme kada je tako što bilo nemoguće – Društvo hrvatskih humorista, de ha ha. Partija je zažmirila. Okupilo se podosta sjajnih karikaturista od Reisingera, Pahernika i Bašića do još mladoga Puntarića. Vlast nas je trpjela nekoliko godina, zatim smo ugušeni. Za ilustraciju mlađima: Božić se nije smio javno čestitati, pa smo na prosinačkoj naslovnici napisali: „Sretan vam Mirko Božić“. Kada ga već spominjem: u doba druge polovice osamdesetih nas buntovnike podržali su Božić i Joža Horvat. Neka bude zabilježeno.

Glede humora danas, ne može se reći da ga nema. Manje je ili nimalo stalnih rubrika s humorističnim nabojem, govorim o novinama, manje je karikatura, ali ih ima. Izgleda da se humor preselio na „fejs“ i slične formate, ponekad se nađu beskrajno duhoviti komentari naše zbilje. Mi Hrvati smo duhovit narod, bez sumnje. Da, kad to spominjem, ono društvo koje je objavljivalo *Kerempuh* sedamdesetih, tiskalo je i *Povijest hrvatskoga humora* u nekoliko knjiga, veličanstvenu ediciju na kojoj smo bankrotirali. Ne zaboravimo ni povijest stripa, u kojoj komični strip ima ugledno mjesto, a i danas ima blistavih autora. Strip je moja stara i stalna ljubav, uz druge. Ovim redom: hrvatska država, hrvatski narod, hrvatski jezik, povijest, nogomet, strip, književnost. Sedam.

Vaše izvrsne knjige objavljuje mali broj izdavača. Znači li to da su pisci i danas žrtve ideologije, odnosno da izdavačke kuće gledaju prvo političku pripadnost, pa onda književnu kvalitetu?

Sve što sam učinio devedesetih, i koju godinu prije, danas mi se obija o glavu. Ljevičarski marš kroz kulturne institucije posve je dobro uspio, pa i u slučaju nakladničkih kuća kojima sam nepoćudan. Da nema Školske knjige, ne znam gdje bih objavljivao, sada je i AGM stradao u potresu i holdingiran, pa očito otpada. To stanje nazivam frakturom kulture. Ni u Društvu hrvatskih književnika ne prolazim bolje, nikada mi ni jedna od

četrdeset i više knjiga nije objavljena pod egidom DHK. Zadnji primjer: ima tomu nekoliko godina kada sam stanovitom gospodinu dr. M., koji je tada uređivao Biblioteku, nudio povijesni roman, a on mi savjetovao da nađem izdavača, ha. Jest blesavo, ali baš je tako bilo... U AGM-u je svojedobno objavljen niz mojih knjiga, osobito tri ili četiri u kojima sam prepričao (interpretirao) epove i drame starije hrvatske književnosti po uzoru na Gustava Schwaba, na čijim smo proznim obradama Homera i grčkih mitova svi mi odrastali... No da nastavim o mojem statusu u državi kojoj sam pomagao u porodu. Moj je najstariji od triju sinova, filmski redatelj Neven, uvijek imao okapanja, ne poradi sebe, nego scenarista, to jest mene, posebno kada od HAVC-a u vrijeme onoga nesretnika H. H. (masakr u Dvoru na Uni) nije mogao dobiti novac za film, imao je krivo prezime. A već je iza njega bila Velika zlatna arena za film *Bogorodica* (scenarij sam pisao po mojem romanu *Hrvatska Bogorodica*) i jedan od najboljih hrvatskih filmova *Snivaj, zlato moje*, o čemu je na uvodno spomenutom kolokviju govorio filmolog Bruno Kragić, sada ravnatelj Leksikografskog zavoda. Kada je već riječ o filmu, zaboravlja se da sam scenarist više od trideset dokumentarnih filmova u režiji Jakova Sedlara, filmova koji „idu po svijetu“, ali ih hrvatska publika u domovini može vidjeti samo na premijerama, eventualno.

Ratko Cvetnić u knjizi *Blato u dvorištu* napisao je kako je nekadašnjega socijalističkog malograđanina zamijenio globalistički malograđanin. Kako biste Vi objasnili tu tezu?

Ima pravo Ratko Cvetnić, odličan pisac. Socijalistički malograđanin u stvari je sitni konformist koji živi oprezno i u strahu, nastoji biti priželjnim i vlastima odanim barem na površini. Globalistički je malograđanin vrlo sličan, pliva maticom koju mu određuju i koja mu određuje ponašanje, sumnjive „etičke“ norme, političku korektnost i laganu eutanaziju nacionalne svijesti.

Kako vidite današnju književnu scenu – kao raznolikost ili kao nakladnički i knjiški kaos?

Raznolikost postoji. Sve je u kretanju. Nema zajedničkoga naziva književne epohe. Uostalom, i pojmovi kao što su renesansa, barok i slični nisu nastali u vrijeme kada su se ti „pravci“ događali. Nisam prava adresa za procjenu, ne pratim dovoljno suvremenu književnu scenu, čitam povije-

sne priručnike i Bibliju. Ne zovu me u žirije, osim u jedan, ali vrijedan, onaj za nagradu „Knez Trpimir“ u Kaštelima. Ove će godine nagrada biti dodijeljena romanu *Vezir i snijeg*. Ime autora još ne znam, ali će se za nje-ga čuti, zapamtite. Pojavljuju se, znači, novi vrsni autori, pridružuju već etabliranima, imamo još živih književnih velikana poput Aralice u prozi i Luka Paljetka u pjesništvu, ali se čitateljima u zemlji i inozemstvu nude drugoligaši, pa se ljudi čude i pitaju: zar nemate ništa bolje? Čim netko od književnika u javnom životu pokaže „nazadnjačke“ sklonosti prema domo-ljublju, rodoljublju, biva proglašen kretenom, kao što je Jurica Pavičić, orjunaš, nazvao tada već pokojnog Slobodana Novaka (a već i za života književnikova). Sjetimo se i kako je ispraćen s ovoga svijeta Ranko Marinković, osvetila mu se klatež što je pri kraju života i „angažmanom“ pokazao hrvatski osjećaj.

Božica Jelušić rekla je u jednoj knjizi kako u današnjemu globalnom društvu vlada „đavolsko trojstvo“ – represija, depresija, koncesija. Vjerujete li da ova civilizacija uništava duh ili ipak vjerujete u novu duhovnu renesansu?

Eto je i Božica na tragu onoga citiranog Matoševa očaja. Rečeno đavol-sko trojstvo postoji, prisutno je, a njegov je guru liberalna inačica totalitarizma, opasna kao i svaki totalitarizam, komunizam, nacizam itd. No ako se predamo i padnemo u depresiju, preostaje nam samo samouboj-stvo. Ljudski je duh neuništiv, nikakvi -izmi ni -sije ne mogu ga slomiti. Hrvatski je primjer dokaz – kad god smo bili na rubu nestanka iz povijesti, trgnuli smo se i uspravili. Uvijek u zadnji čas, takvi smo, uvijek isprva gubimo, ali na kraju pobjeđujemo. Tako i u nogometu.

I za kraj, koju nam novu knjigu priprema Vaša neumorna mašta?

Nije baš neumorna, i ja se umorim, ali onda noću lovim mačka skitnicu i dođem k sebi, popijem dva normabela, naspavam se i opet sam kao novi. Pišem povijesni roman, jedanaesto stoljeće, hrvatsko ali ne samo hrvatsko, srednjoeuropsko i sredozemno. Vrijeme još snažnoga Hrvatskoga Kraljev-stva, dotično pripovijest o dvama Stjepanima. Jedan je kao dijete odveden u Veneciju kao talac i ondje je oženio kćer dužda Pietra Orseola, onoga dužda čiji je unuk postao mađarskim kraljem. Drugi je Stjepan u isto doba postao hrvatskim kraljem. Zanimljiva podloga s tim da je, čini se, onaj prvi

Stjepan djed znamenitoga kralja Zvonimira, a ne drugi. Na prvi pogled dosta složeno, ali, pričekajte, napredujem. I malo-pomalo ostvarujem suludi plan – iz svakoga stoljeća po jedan roman. Jest robija, ali valjda će to jednoga dana hrvatski čitatelji, hrvatski narod, cijeniti. Ako ga bude. Ali ako ga i ne bude, novo će se, zamjensko pučanstvo, nakon nekoga vremena pitati kakav je to narod živio na ovome lijepom mjestu, kakve je tragove ostavio. Ne će valjda sve uništiti, kao što su pravoslavci teškim kamenjem razbili kostur i uništili ostatke odjeće kneza Branimira, koje je netom bio pronašao Marun u kamenom sarkofagu.

Grozdana Cvitan

Radili smo i radimo ono što znamo, a između je bio rat

Hrvoja Hitreca prvi put srela sam na promociji jednog od njegovih romana za tinejdžere. Bilo je to u pokojnoj Mladosti, u uredništvu na presici za novinare. Bila sam mlada honorarka na radiju i radila na nekom od zatupljujućih mjesta, ali mi je pokojni Ivo Ostoja ponudio pisati prikaze poezije u nekoj njegovoj mozaičnoj emisiji na Drugom programu Radio Zagreba. S vremena na vrijeme pokušala bih u to ugurati i poneku prozu i to mi je uspijevalo sve do memoarske knjige Jare Ribnikar *Život i priča*, koja je bila koncentrirana na vrlo određenu činjenicu: spoznaju da je njezin suprug Vladimir Ribnikar bio mason. O tome, naravno, nije bilo poželjno govoriti. Novine su, koliko se sjećam, prigovarale drugarici Jari, a mene su u mojoj rubričici vratili opet strogo na poeziju. Uglavnom, Hrvojev roman za mlade pojavio se nešto ranije i ako se dobro sjećam, bio je to *Eko Eko*. Znam da sam ga hvalila i kako me veselila činjenica da sam ga progurala umjesto poezije. Bilo je to vrijeme kad se tiskalo mnogo poezije jer proza je uvijek bila sumnjiva.¹ Uglavnom, mislim da je knjiga pripadala Biblioteci Jelen. Bilo je važno da je to bila jedna od rijetkih promocija toga vremena – a vrijeme su kasne sedamdesete godine 20. st., godine duboke hrvatske šutnje – i onda ta presica na kojoj se prilično otvoreno i samorazumljivo razgovaralo o hrvatskom piscu, hrvatskom jeziku, o

¹ Da su knjige proze za djecu i mladež također bile pod povećalom, sjećam se velika i opaka napada na knjigu za djecu Iris Supek *Trepavice skitalice*, Mladost, Biblioteka Vjeverica, Zagreb, 1976.

terminima u djelu, o svemu o čemu danas ne bi govorili na takvoj presici jer se sve podrazumijeva. U vrijeme o kojem je riječ ništa se od toga nije podrazumijevalo, ponajmanje jasno i glasno. I teško mogu reći da je to bio razgovor. Svatko za stolom govorio je ono za što je bio zadužen. Hitrec je govorio najviše, sporo, ali neuvijeno, pomalo se smiješeci. Novinari se baš nisu razbacivali pitanjima, pa je sve završilo poprilično brzo ili barem brže nego sam to tada željela. Ali sam učila ono što je bilo važno naučiti meni u mojim tadašnjim godinama: granice govora pomičeš sâm i sâm stojiš iza sebe. Bilo mi je jasno da granice postoje, ali gdje su one zaista teško ćeš doznati ako prema njima ne napraviš ni jedan korak. Hrvoja Hitreca sam zapamtila po tom koraku više od uobičajenog, što je meni tada bilo važno.

Rat

Hrvoja sam rijetko sretala sve do početka rata u Hrvatskoj. Nekako sam se našla u mirovnom pokretu koji je djelovao malo razroko. Ili što bi rekli: bio u svojevrsnom sukobu interesa. Stotine žena u Hrvatskoj pokrenulo se ne bi li izvukle sinove iz vojske. Ali i druge mladiće ako su htjeli izići. A htjeli su, naročito mladi Albanci, Makedonci, Bošnjaci... Ali bilo je i mladih Srba. I u tom smislu bio je to mirovni pokret. Naravno, većini nas nije smetalo što su mnogi od tih mladića, koje smo uspijevali izvesti iz vojarni, završavalo u Zboru narodne garde. Štoviše, i u tome smo znali pomoći. Ali nisu svi jednako postupali: neke su roditelji pospremili u inozemstvo. Za dečke koji nisu bili iz Hrvatske, a htjeli bi u inozemstvo (a sve je ubrzano postajalo inozemstvo) nalazili smo sponzore... Sjećam se jednog Ivana (kasnije ću ga sreći u ratu u Hrvatskoj) sa Širokog Brijega.

– Ja bih u Sinj. – izražava mi želju.

– Pa možeš i na Široki, nema problema. – pokušam mu olakšati povratak kući.

– Ne. Tamo bi me opet mogli pokupiti u vojsku. Dogovorio sam s ocem da se javim u našu vojarnu u Sinju, pa će me oni doći posjetiti.

– Dobro. Ti znaš.

Ne mogu mu reći da taj izbor ulijeva jednak strah za njegovu budućnost. Ali svi učimo kretati se po ivicama... života. Jasno nam je da ono što nas čeka sutra strašnije je od danas, s nadom da ćemo to danas progurati do sutra.

Nekako tih dana Hrvoje Hitrec s radnog mjesta ministra informiranja dobiva zadaću nešto izjaviti u ime toga našeg mirovnog Bedema ljubavi, dakle ženskog pokreta. Pokretu su često željeli pristupiti i muškarci, ali kad bismo im objasnili da ćemo bez njih biti efikasnije – oni su se povlačili. Bili su to uglavnom očevi mladića koji su još bili u Jugoslavenskoj armiji. Mnogi su već trebali i izići, ali ih nisu puštali. Sve je bivalo neizvjesno. Bilo je mnogih koji su se barem željeli solidarizirati s nama ako već nisu mogli u pokret. Tako jedan dan na Krešimirov trg stiže izaslanstvo Društva hrvatskih književnika s Gotovcem, Mihalićem, Fabrijem... Pitali su bi li bilo uputno da i oni, iako muškarci, govore na prosvjedima pred komandom Pete vojne oblasti u kojoj su tada stolovali Andrija Rašeta i Života Abramović. Činilo se uputno da pisci govore i jedva sam dočekala da netko pametan popuni malo vremena na tribini koju je trebalo održavati dan i noć. Tada je Vlado Gotovac izgovorio svoj najčuveniji govor u životu. Ali pravilo je ostalo: muškarci mogu pomoći kao gosti ili iz pozadine. Sjećam se da su nas učili kako upotrijebiti razglase pred put u Bruxelles ili na poziv dolazili pretresti veće grupe vojnika kad su počele padati vojarne, a dečki stali dolaziti u većim grupama. Da bi mogli sigurno napustiti Zagreb, nabavljali smo im civilnu odjeću u Caritasu, ali je trebalo zbrinuti i njihovu vojnu odjeću. Znao se dogoditi da je netko u toj odjeći „zaboravio“ i pokoju bombu, nož i slično. Ipak, sve je prošlo bez incidenata.

Uglavnom, nakon Hrvojeve intervencije u obliku javnog priopćenja nastaje neki gadan nesporazum i autentičnost pokreta dolazi u pitanje. Mene službeno šalju ministru Hitrecu po logici „Ti ga poznaš, pa mu idi reći...“, a trebalo se dogovoriti da se takvi slučajevi više ne smiju ponoviti. Moram mu priopćiti i da mi već pišemo demanti njegove izjave, koja je poslana u naše ime. Odlazim kroz Kamenita vrata do Ministarstva informiranja da bih, eto, ministru Hitrecu nešto prigovorila. Dok smo sjedili, stalno je upadala tajnica i zvonio telefon i bilo je teško bilo što razjasniti. Ministar je bio ljut jer je to uopće morao pisati, o tome „morati“ nismo širili raspravu; jednostavno mu objašnjavam što se iz toga izrodilo, pa telefon pa tajnica, pa ispočetka... Nakon valjda sat nekonstruktivnog vremena nekako smo se složili oko spašavanja situacije. Sjećam se, uputile smo nekakav demanti oko nesporazuma, demanti je i objavljen, ali ono što je meni bilo jasno iz razgovora jest da niti se Hrvoju sjedi u Ministarstvu niti se meni ide na neugodne razgovore s ljudima koji, kao i ja, gule privremenost. Bilo je sve to prijelazno razdoblje u kojem se riječ rat kao totalna

slika nije smio previše upotrebljavati iz nekih političkih razloga, a zemlja je gorjela k'o pepita haljina – po kockicama... Istina, nije bilo ni oružja, pa je samo bilo moguće čekati da pristigne i prosvjedovati dovoljno glasno da nas se bar čuje. Mislim da izražavam točnu tvrdnju kako smo se u tom trenutku i Hitrec i ja već vidjeli u tom ratu na drugačiji način nego što je bio onaj koji smo tada kao službeni i osobni angažman odrađivali. Bila je to odluka da se ode u rat – danas kao i onda mislim da je to bila dobra odluka. Ono što je u svemu bitno različito jest da tu odluku ne donosi na isti način netko na ministarskome mjestu, komu policajac čuču pred kućom i u miru, ili netko tko je novinar, što sam tada bila, što se po sebi razumije i donekle poklapa s tim angažmanom. Pa, u krajnjoj liniji, i očekuje. I pitanje: biti novinar u stranoj zemlji u ratu ili u svojoj – je li to ista stvar?

Digresija

Mnogo godina kasnije, a bilo je to u travnju 2019., bila sam u Ukrajini s grupom povjesničara, koji su u sklopu 100. obljetnice Prvoga svjetskog rata istraživali i posjećivali grobove Hrvata poginulih u tom ratu. Bilo je to dirljivo putovanje, posebice za ljude iz Slavonije čiji su preci izginuli na ukrajinskim bojišnicama. Dalmatinci i Primorci ginuli su uglavnom na Piavi, na Sočanskoj bojišnici i možda smo mi južnjaci malo opuštenije promatrali taj svijet u kojem smo se našli. Ono što želim reći jest činjenica da je Ukrajina u tom trenutku bila već pet godina u ratu i da je svijet o tome šutio. A taj rat bio je vidljiv od same granice nadalje: uz plavu policiju dočekuju nas cure i dečki u maskirnim uniformama i dugim cijevima, razrovane ceste preko kojih su zasigurno prošli tenkovi i teško naoružanje, noću neosvijetljena sela, tajkuni sa besmislenim i nagrđujućim gradnjama i u tako lijepim gradovima kao što je Lavov ili Ivanofrankivsk, na nekim novosagrađenim kapelama na privatnim imanjima pozlaćene kupole, vojnici u gradovima koji u sredstvima javnog prijevoza ne plaćaju kartu. Jedni zgužvani i umorni vraćaju se s bojišnice, drugi upeglani i izbrijani na nju odlaze, obični putnici nude im mjesto u malim polumračnim gradskim autobusima i napokon naslovi novina na kioscima. Po tim naslovima u Donbasu se svakodnevno gine, a mi u toj zemlji ni rata ni mira ne shvaćamo kako o tome ne znamo ništa. I onda razmišljamo o našem ratu. Što rade Ukrajinci i Ukrajinke? Zašto se ne pokrenu? Zašto barem ne galame ako već nemaju oružje?

Sa svim tim pitanjima vraćam se u Hrvatsku i onda me jedan prijatelj iz Bosne moli da za tamošnji franjevački časopis napišem putopis s putovanja. On zna da ja nisam povjesničarka, ali mi objašnjava sasvim druge razloge: u Bosni i Hercegovini se još ne smije govoriti o tom ratu, pa je tema zanimljiva. Budući da sam ja iz Hrvatske, mogu pisati ono što sam zaista vidjela, doživjela i shvatila ne samo u vezi s Ukrajinom nego i s mjestima na kojima su prije sto godina ginuli dečki iz sarajevske i mostarske pukovnije... Jedino pitanje u vezi s tim mojim putopisnim tekstom na redakcijskom sastanku bilo je: „Što joj to znači da je u Ukrajini rat?“ I odgovor drugog člana redakcije: „Bila je u ratu. Valjda ga zna prepoznati. Ostavite vi samo tu rečenicu.“ I ostavili su.

Hoću reći da to što ne smijete govoriti, uopće ne smjeti govoriti – čin kao takav – to je ono što nisam uspijevala shvatiti isto kao što mi je jasno da mi 1991. nismo govorili i da nismo smjeli govoriti, da si nismo priskrbili to pravo – bi li nas uopće još bilo? U Bosni se to odnosilo na sto godina staru povijest i onda shvatim da se možda i u Ukrajini događa nešto slično, da nekom zabranom oni gule svoju sadašnjost te 2019. Nije da nisu pisali – ali njihove novine kao da nitko nije znao pročitati i prevesti. Nikom ili nekom dovoljno moćnom to tada nije odgovaralo.

Jesen

O tome što je tko mislio na kraju ljeta i početkom jeseni 1991. svatko može govoriti u svoje ime. Kad danas razmišljam o tom vremenu, znam samo da bih bila prozvana za sukob interesa. Negdje između masovnog puta žena iz Bedema u Beograd pa Bruxelles (to je ono što se javno znalo, za razliku od putovanja u Makedoniju i na Kosovo preko Mađarske, Rumunjske i Bugarske, o čemu se uglavnom šutjelo da bi bilo izvedivo) i puta grupe žena iz dalmatinskih i primorskih gradova papi Ivanu Pavlu Drugom s molbom da prizna Hrvatsku, dogodio se sastanak umjetnika u Društvu hrvatskih književnika na kojem se izražavala spremnost odlaska u rat. Stvarala se Četa hrvatskih umjetnika kasnije preimenovana u satniju. Ispisivali smo neke formulare o toj spremnosti, a za dva tjedna – valjda dok još jednom promislimo – ponovno smo ih ispisivali. Sjećam se jedne čudne zgrade koju sam tada imala s najstarijim pripadnikom naše buduće satnije, kiparom Zlatkom Zlatićem. Na formularu je bila rubrika: koga obavijestiti

u slučaju smrti? Navela sam ime, adresu i telefon moje sestre u Šibeniku. Zlatić je to uočio i rekao: „Gospođo, dajte to popravite. Pa tko će usred rata zvati Šibenik?“ Moj odgovor je bio: „Gospodine, ako sam ja spremna poginuti i to se dogodi, shvatite to kao zadnju želju. Nađite nekog tko će je odraditi. Imam razloge za to.“ Tu završavamo taj ludi razgovor i šibenski telefonski broj mogao je ostati.

Na put u Bruxelles žene iz Bedema bile su opremljene nekom literaturom i malim albumima fotografija izmasakriranih gardista, ali te fotografije nisu bile potpisane. Kad smo zatražile da se potpišu, rečeno nam je da ne dolazi u obzir jer da njihove obitelji mogu imati problema. Nisam to shvaćala. Zar ti iskasapljeni momci već nisu dovoljan problem? Dok smo ih dijelile na putu, svi su pitali zašto nisu potpisane. I tek kad smo nekako doznali da su te fotografije naši neprijatelji umnožili i počeli ih prikazivati kao svoje mrtve, usprkos oznakama i vrsti odore – po čemu smo se razlikovali – netko je shvatio da svaka mrtva osoba ima ime i prezime i uskoro smo dobili albume s potpisanim fotografijama. Dakle, znali nismo ništa, a učili smo na mučan i krvav način.

To su trenuci u kojima se štošta relativizira, u kojima postajete svjesni koliko je tanka nit života na kojoj visite i da je vrijeme urediti neke zemne poslove: primjerice napišete oporuku. Napišete možda pismo koje se tiče vaše odluke. Ostalo mi je i odlučiti tko će brinuti o mojim kućnim ljubimcima (imala sam čančare i vodene kornjače) i cvijeću. Sve sam nekako riješila osim onog „možda pisma“ koje se ticalo moje odluke. Čovjek umori sâm sebe, pa npr. zaspe. A onda otputuje...

Pariz ili Sljeme i Osijek

Ako vam se čini da sad pričam svoju, a ne Hrvojevu priču – onda vam se točno čini. Ali samo donekle. Jer svi smo mi nosili vlastite intimne priče i svačija je bila posebna – one su se sastajale tek u konačnici: većina nas bila je voljna braniti svoju zemlju. Znali smo kako to počinje, a kako će biti kasnije ili kako završava, odvijalo se po onoj Isusovoj: „Ne brini tjeskobno zbog sutrašnjeg dana. Svakom je danu dosta njegove muke.“ Naravno, bilo je i onih koji su mislili da je to šansa za dati desetak intervjua, a onda se uvrijede na državu jer se očekivalo da napustimo Zagreb i to po mogućnosti s oružjem u rukama – ako ga je bilo. Znam da sam na prva

dva terena otišla s posuđenim kalašnjikovom, a jedan „genijalac“, zapravo blistav umjetnik i nikakav ratnik, ukrao mi je jedan okvir za metke jer su mu umišljaji bili golemi. Iako je svaki kalaš uza sebe imao po četiri okvira.

Onda mi netko po povratku iz Rima (zbog čega nisam stigla ni na prisegu u Maksimir) kaže:

– Morala bi otići u Pariz.

– Zašto?

– Bedem je pozvan u Pariz i treba govoriti...

– Mogu li u odori hrvatske vojnkinje?

– Pa ne radi gluposti. Mi nismo priznata država. Još će te uhapsiti.

– A hoćete li me braniti ako me uhapse? (Muk. Razgovor vođen s ljudima koji mogu dati takvo obećanje. Barem ja tako mislim...) Onda ništa. Ostajem u odori. Uostalom, pola države bi rado otperjalo u Pariz. Ma i u Bečko Novo Mjesto – samo da su iza granice. Ima ih dovoljno koji će lupetati po Europama... Ja sam govorila dovoljno. Sad idem na Sljeme.

Uglavnom, prije odlaska na ratište odradili smo neko brzinsko uvježbavanje na Sljemenju, a onda podijeljeni u teritorijalne grupe krenuli na putovanja. Znali smo da je naša uloga između ostalog promičbena, pa smo dobili neke nove domaće maskirne odore (govorilo se da su proizvedene u Varaždinu), kojima je temeljna zelena boja bila čudna, a koliko su vrijedile, govori činjenica da su bile pristojne do prvog pranja. Nakon toga bile su toliko izblajhane da se u tim blijedim i već jadnim odorama činilo kao da ratujemo barem nekoliko mjeseci. A vratili se s prvog terena. Kratko vrijeme bila sam u Grupi Dalmacija, zatim u Grupi Lika.

S Grupom Dalmacija dovukli smo se do Opuzena i Metkovića u kojem je tada stolovao Daidža. Uz put smo stali u Šibeniku i Splitu, sastali se s tamošnjim umjetnicima, Hitrec je osnivao nove satnije, a plan je bio da, bude li moguće, netko stigne i do opkoljena Dubrovnika. Sjećam se polumračnog Hotela „Belvi“ u kojemu mi Jakša Fiamengo piše posvetu na već objavljenu poemu *Zaziv protiv zloduha* opremljenu crtežima dječeprognanika. Pa kud prije?!

Negdje u kamenjaru između Opuzena i Metkovića dio satnije posjećuje dečke na crti. Našli smo ih uokolo neke balotane koju su napravili za vrijeme kad bojišnica miruje. Simpatično. Upoznajemo se s grupom, a onda mi se jedan od njih obrati pitanjem: „A gdje vam je Ministar?“

– Koji ministar? – pitam. – Mi u grupi Dalmacija nemamo ministra.

– Zar onaj Hitrec nije s vama?

– Jest.

– Pa gdje je?

– Ne znam gdje je jutros, ali on i tako nije u Grupi Dalmacija. Možda je kod Daidže. On je s nama slučajno na putu, ima nekog posla. Inače je u Grupi Slavonija.

– Stvarno?

– Da. On vodi Grupnu Slavonija i uskoro odlaze u Osijek.

Spomenuti u tom trenutku Slavoniju bilo je dovoljno respektabilno da dodatnih pitanja nije bilo. Iako se njih nekoliko upravo uputilo prema Dubrovniku. Hitreca i Potočnjaka svi su prepoznavali na Stradunu – bili su k'o ukazanje.

Nakon toga s Grupom Lika stižem u Gospić. Stižemo za svetog Nikolu i u nekome golemom biskupskom kostimu (izvađenom iz tko zna kojega kazališnog fundusa) glumac Stazić i dijeli djeci darove.

Neka žena me pita zašto nije došao ministar.

– Gospođo, ministar je u Slavoniji. Tamo je sad potrebniji.

– Pa baš je mogao doći na svetog Nikolu?

– I u Slavoniji je sveti Nikola. – kažem.

Gdje je i kada Hrvoje bio – nisam imala pojma. Svaka od grupa imala je svoj raspored i odlazila na teren po njemu. Kao zapovjednik Grupe Slavonija bilo je logično da bude u Slavoniji. Tako sam naučila da za one koji su očekivali ministra uvijek odgovorim: u Slavoniji. Slavonija je krvavo patila i na taj odgovor prestajale su sve primjedbe. Ono što je važno jest da su te primjedbe, ti upiti postojali i da su značili više nego nam se u početku činilo. Koliko puta me televizija demantirala, nemam pojma – nismo ju stigli, a uglavnom niti imali gdje gledati. Spremila sam i odgovor ako me netko demantira: „Oдите pa provjerite.“ Koliko se sjećam, nisam ga trebala upotrijebiti.

Iako, jedan dan smo mi iz Grupa Bilogora, Banovina i Lika krenuli u Slavoniju. U posjet Hrvojevoj grupi. Dočekala nas je prava slavonska gozba i jedan cvrčak koji je usred zime cvrčao kao usred ljeta, utopljen između rebara radijatora sportske dvorane u koju smo bili smješteni. Drugi dan upoznali smo dečke stacionirane u osječkoj Tvrđi. Bio je to golem podzemni prostor koji je, naravno, mirisao na vlagu uz oskudno narančasto osvjetljenje, koje se odbijalo od terakota materijala te stare ratne fortifikacije, a sa stropa se smijao plastični napuhnuti crni majmun. Povijest se ponavljala i mi smo u njoj pokušavali preživjeti prihvaćajući njezin drama-

tičniji oblik. Branitelj koga su zvali Roki Mali Miš zasuzio je pričajući mi u kazetofon kako je prije koji dan s Biljske ceste gledao kako gori njegova kuća u Bilju i pitao se je li mu mama preživjela tu paljevinu. U takvim trenucima teško je nekoga tješiti time da je to izbor odraslih ljudi, ali je važno preživjeti, pa ćemo se kad-tad vratiti tim kućama, pa bile one i spaljene. Duh kuće nitko ne može zapaliti i svatko na svoj način nosio je to znanje u sebi. Na neki način uvijek su me tješili stihovi srpskog pjesnika Branka Miljkovića, koji otprilike glase: Uzmite šaku svježeg pepela ili bilo čega što je prošlo i vidjet ćete da je to još uvijek vatra ili da to može biti.

Onda se u razgovor u Tvrđi ubaci jedan stariji domobran pitanjem izlazi li još tjednik ili mjesečnik *Arena*. „Pojma nemam, ali pretpostavljam da izlazi.“ „Ako izlazi, onda vas molim da mi objavite fotografiju, evo“, i izvadi iz novčanika jedno poprsje kao za osobnu kartu, „i napišite da tražim ženu jer mi je bivša umrla prije dvije godine, pa kad završi rat, ponovno bih se oženio. Teško je biti sâm.“

Adresa: Hrvatska

Počne nabrajati kakvu ženu hoće i sve nekako ide uz opći smijeh i dobacivanja, svatko ima svoj umišljaj, ja čovjeka shvaćam ozbiljno koliko mogu, čak i bilježim potrebne uvjete do trenutka kad ga pitam adresu. Njegovo selo je okupirano, pa čovjek ipak do daljnjeg odustaje. Mnogim ljudima u tom trenutku sigurna adresa samo je Hrvatska. Svi ostali detalji upitni su iz raznih, ali uvijek stradalničkih razloga. Ipak, veseli me ta životna priča – moli da zadržim fotku, pa kad oslobodimo njegovo selo, akcija traženja nevjeste preko *Arene* može početi. To se zove optimizam, mislim u sebi i spremam fotku.

Divila sam se u to vrijeme povjesničarki umjetnosti Đurđici Cvitanović, gospođi – rekli bi – u pristojnim godinama, i njezinim akcijama s grupom suradnika da iz stalno granatirana Osijeka, ali i drugih ugroženih mjesta u Slavoniji (a cijela je Slavonija bila ugrožena) skloni na sigurno vrijedne umjetnine. Istodobno se sjećam njezine mlađe kolegice, koja je pokupila svoju mačku i zdimila u Beč, u jednu od naših tamošnjih institucija koje su trebale odrađivati svoj dio posla u angažmanu naše opće nesreće. Ona i mačka u Zagrebu su se osjećale nesigurno. A kako su se osjećali Osječani, koji su nakon svakoga granatiranja izlazili na ulice i čistili ih od ratnih

razaranja? Po toj upornosti da se rat ukloni s ulice i trenutno sanira sve što se može, iz tog sam vremena zapamtila Osijek i Otočac.

Inače, moja mama nije znala da sam u odori i to je doznala s TV-a kad je vidjela sprovod pokojnog kolege i prijatelja Živka Krstičevića, kamermana koji je pogođen na ratnom zadatku i tonući u smrt, snimio ulicu koja se okrenula i vlastiti izdisaj u sivilu. Nazvala me i na njezina pitanja zašto, kako i što ako ovo i ono... ispričala sam joj jednu znakovitu osječku priču o sudbini. Pročitala sam ju u *Vjesniku* i sigurna sam da je taj tekst i danas sklonjen među mojim memorabilijama iz rata. Tekst je govorio o djevojci koja je pohađala 4. razred gimnazije i roditelji su ju od rata sklonili u neku zagrebačku gimnaziju 2-3 dana pred osamnaesti rođendan. Na rođendan je u Zagrebu poginula u prometnoj nesreći – na nju je naletio neki idiot za volanom. To mi je do danas ostao najdojmljiviji primjer one istočnjačke priče (iz Bagdada) o sastanku sa smrću u Samari.

„Tako volimo ili branimo svoju kuću, svoj vinograd ili svoje mjesto“, govorio je u to vrijeme don Branko Sbutega jer braneći se, svatko je imao svoj umišljaj obrane: nekom je obrana bila četiri zida kuće, a nekom granice domovine. Ali posljedice su bile iste.

A onda je završio rat

Uglavnom, nekom prije – nekom kasnije rat je završio i mi koji smo imali sreće da se barem u komadu vratimo kući ponovno smo bili u Zagrebu. Svi smo imali traume, a imamo ih i danas. Zaradili smo ih u ratu i u miru. I borili se protiv njih kako je tko znao. Neki su se borili toliko uporno da su i danas u njemu. Nekima je završio prebrzo da ga smjeste u biografiju, pa su odjednom svi trebali potvrde kojekakve, makar i iz Teritorijalne obrane u kvartovskoj mjesnoj zajednici. Naravno, podrazumijevalo se da se većina nas vraća tamo otkud smo i otišli i nastavljamo raditi ono što smo radili i prije rata. U traktatu *O slobodi* John Stuart Mill otprilike razmišlja: „Sloboda je kad radimo onaj posao koji radimo najbolje od svih poslova koje bismo mogli raditi.“ Pripadnici umjetničke satnije s tim se mogu samo složiti.

Ali sve je išlo po zlu i trajalo je dugo. Mnogi branitelji napravili su suicid, mnogi postali kavanski grebatori gdje su onima koji su ih htjeli slušati za plaćeno piće pričali svoje i tuđe priče, nekad stvarne nekad izmišljene trajući tako ne baš predugo...

Još sam bila u ratu kad su mi doma počele stizati neke čudne pozivnice jer su demobilizirani dečki osnivali koještarije – i danas tako mislim – s kojima nisam bila suglasna. Ali to nisam mogla reći jer me ionako tih njihovih datuma nije bilo u Zagrebu. Između mene i stvarnosti čekala je ta zastarjela pošta koju sam otvarala dolazeći iz rata.

Slijedilo je poslijeratno raslojavanje u kojem se između mnogih raslojavanja dogodilo i ono između muškaraca i žena. Sjajno je to opisala Alenka Mirković Nađ u jednom razgovoru: „Uvijek kad bih bila pozvana na neko okupljanje, koje bi bilo moguće okrstiti ratnim, bilo je i neko očekivanje – ili napiši koju karticu teksta o tome, ili fotografiraj ekipu za uspomenu ili budi broj iz rata jer su oni iz mira trebali što brojniji veteranski okoliš... A kako sam ja prevoditeljica i osoba i rata i mira, a nisam ni broj nego Alenka, prestala sam dolaziti na ta okupljanja.“

Nastojala se pribрати i raditi svoj posao. Uspjela je.

To: raditi svoj posao nije u početku bila najlakša stvar na svijetu. Kažu – koliko ti vremena treba da u nešto uđeš, a kod mnogih od nas to je bila ratna trauma, barem toliko ti treba da iz toga i iziđeš. Pa smo nekako i izlazili. Vraćali se svakodnevnici koju smo živjeli otprilike do ljeta 1991. Nama piscima ostalo je pisati. Kad govorim iz osobnog iskustva, onda je bilo nešto što je bilo daleko teže svladati, a bilo je to čitanje. U to sam vrijeme mnoge tekstove pročitala dva puta jer sam u prvom čitanju plutala kojekuda, a onda se nastojala skoncentrirati. Veselje me spopalo kad sam shvatila da sam iz prvog pokušaja pročitala dvije knjige zaredom. Koncentrirala sam se na ono što je trebalo biti poslijeratni nastavak života.

Onda počinjem čitati do besvijesti. U toj fazi stiže mi u *Vijenac* bivša kolegica s radija i donosi neku navodno kritičku knjigu o Karadžiću, Vuku S. Gledam i ne vjerujem. Pisao je neki njoj blizak autor, a ona se zauzima za prikaz – slavopojku po mogućnosti. Odbijam ju uzeti. Ona objašnjava kako je autor opisao sve što su nam radili s jezikom. „Više neće. Osim toga, to ime ne volim vidjeti ni napisano pa ga ne mislim pisati ni u kom obliku. Ostvarila sam si sama to pravo i ne zanima me ta knjiga, ta prošlost ni ti ljudi. Imam pravo birati teme i nema šanse da se bavim (V)vukovima.“

Urednik *Vijenca* Bobo Prosperov Novak imao je strpljenja s našim trpeljivostima i netrpeljivostima, s našim „ispadima s kolosijeka“... Zahvaljujem mu na tome.

Krug se zatvara

Dvadeset godina nakon osnivanja umjetničke satnije kao urednici u AGM-u u ruke mi stiže Hrvojev rukopisni roman *Asasin ili Latica u nevolji* namijenjen tinejdžerima. Krugovi se zatvaraju – nasmijem se sjećajući se davne presice u Mladosti. I zaziva *Eko Eko* koji mnogima još ne dopire do mozga. Rukopis mi donosi direktor s riječima kako ne smijem ništa dirati, ništa mijenjati... Ništa! Uz rukopis je i neki oskudan crtež koji bi bio naslovnica.

– Pa što će onda meni? Može odmah grafičkom uredniku neka ga složi. I tko će raditi korekturu? Što da napišem u impresum?

– Pa zar neće Iva?!

– Ako nema što ispraviti, neće trebati ništa ni korigirati...

Već sam imala iskustvo s činjenicom da nekreativni ljudi kao što su razni direktori, po novom ravnatelji (pa smo ih u ratu zvali bageri), imaju ponekad svetopisamski odnos prema tekstovima autora koji odmah sve zabrane, a zapravo ispod toga krije se preporuka: ne previše prčkati. Pisci koji izgovaraju te zabrane najčešće imaju nevolje s interpunkcijom i u stanju su naslagati šest uskliknika, sedam upitnika i trinaest točkica na istom mjestu. Već sam imala iskustvo s autorom koji se toliko nazabranjivao da su mu nakon izlaska romana kritičari primijetili sva takva neuređena mjesta. Pa smo kod Hitreca ipak malo uređivali. Deset godina nakon rata bavila sam se PTSP-ijem i intervjuirala svu svjetsku elitu do koje sam mogla doprijeti, a doprla sam do mnogih zahvaljujući mojoj prijateljici Gogi Glamur, psihičkoj stručnjakinji za PTSP: od Johnna Wilsona do Vamika D. Volkana. Prvi je imenovao PTSP, drugi je stručnjak za transgeneracijsku traumu. Ono što sam, među ostalim, naučila u to osobno vrijeme suočavanja jest i činjenica da pravi PTSP-ijevac postaje totalni *control freak*. To oduzima silno vrijeme, a ne donosi nikakav mir. Prepoznavanja po istosti i s teorijom su se poklapala.

Uskoro je stigao i drugi roman, povijesni, *Samo sreća, ništa drugo*, život i pogibija Nikole VII. Zrinskog u lovu... Autora *Adrianskog mora sirenu* u njemu ubio je navodno vepar. Čitam to tečno štivo i padnem u sevdah k'o zrela kruška na jednoj oskoruši. Opisujući pripreme za gostinjsko blagovanje u nekom od dvoraca Zrinskih, Hitrec pomnjivo opisuje jelovnik sastavljen – među ostalim – od divljači sa začинима, a među začинима je i

ta čudesna oskoruša. Ne očekujem ju toliko sjeverno, ali obitelj je imala imanja od otoka do duboko u Mađarsku... Naravno, pri sljedećem susretu razgovaram s Hrvojem o detaljima romana, ali uza sve pomnjivo istražene povijesne ličnosti i druge činjenice, ne mogu ne upitati ga za onu oskorušu. Kako mu je pala na pamet?

– Ništa mi nije palo na pamet. Uz sve drugo što sam istraživao, pronašao sam i stare recepte i jelovnike iz onog vremena. Oskorušu je, mislim, spomenuo Vrančić u receptu u onoj Barbijerijskoj knjizi što ste je objavili u AGM-u.

Toliko o preciznosti. Brzo smo se dogovorili o granicama intervencija, grafički urednik je pronašao dobru naslovnici. Sve je bilo O. K. A onda sam ja otišla u mirovinu. Hrvoje još prije. Piše kao singerica. Svi nastojimo nadoknaditi vrijeme koje nam je neprijatelj oduzeo, nama i drugima s kojima smo se našli u najtežoj avanturi u životu. Avantura nije dobar izraz, ali ne želim tražiti bolji. Nema potrebe da i dalje budem *control freak*.

Ponekad u elektronskoj pošti dobijem poveznici na portal H.K.V. jer Hitrec nikad ne zaboravi zapisati tko je od ljudi, koji i danas nešto rade, bio član naše umjetničke satnije. Jer bili smo u ratu. Ali smo i u miru. Pomireni s ukupnom biografijom radimo ono što smo naučili raditi, odnosno „onaj posao koji radimo najbolje od svih poslova koje bismo mogli raditi.“ Čak i kad nas pokušavaju spriječiti u tome...

Damir Pešorda

Osobitosti historiografske metafikcije Hrvoja Hitreca

Posljednjih tridesetak godina dvadesetoga stoljeća jedan od najzastupljenijih žanrova u hrvatskoj književnosti bio je novopovijesni roman. Termin novopovijesni roman u suvremenoj je hrvatskoj književnoj kritici široko prihvaćen, a kao temeljne distinkcije novopovijesnog romana u odnosu na klasični povijesni roman šenoinskog tipa mogli bismo izdvojiti odbacivanje monumentalističke koncepcije povijesti i barem djelomično usvajanje književnih postupaka karakterističnih za postmodernizam. Najpoznatiji su predstavnici ovoga tipa romana Ivan Aralica, Nedjeljko Fabrio, Ivan Supek, Feđa Šehović, Stjepan Tomaš, Ludwig Bauer, Hrvoje Hitrec i dr. Posljednjih dvanaestak godina Hrvoje se Hitrec uz Ivana Aralicu nametnuo kao najplodniji autor novopovijesnih romana u hrvatskoj književnosti.

Historiografska metafikcija termin je Linde Hutcheon. Ona historiografsku metafikciju utemeljuje na odnosu između književnosti i historiografije, koji u postmodernoj paradigmi postaje fluidan. Budući da se i književnost i historiografija koriste jezikom i da su konačni rezultati književne i historiografske djelatnosti samo tekstovi, narativne konstrukcije o zbilji, a ne zbilja sama – onda je razumno pretpostaviti da razlika među njima nije esencijalne naravi. Historiografska se metafikcija, po Hutcheon, „smješta uz historijski diskurs istodobno čuvajući svoju autonomiju kao fikcija“. Hrvatski novopovijesni roman možemo tretirati kao specifičan vid historiografske metafikcije. U kojoj se povijest ne poima kao pouka niti se pokušava dokučiti neporeciva povijesna istina, nego se u bezumlju povije-

sti nastoje otkriti i umjetnički uobličiti transhistorijske vrijednosti kojima se to bezumlje nadilazi.

Historijski romani Hrvoja Hitreca, mahom nastali nakon 2010., nisu analizirani u dvama najsustavnijim prikazima novijega hrvatskog romana, *HRVATSKI ROMAN 1945. – 1990.: nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse* Cvjetka Milanje i *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine* Krešimira Nemeca kao primjerice romani Ivana Aralice ili Nedjeljka Fabrija zbog jednostavnog razloga što su najpoznatiji Hitrecovi romani nastali tek nakon razdoblja koji obuhvaćaju te dvije knjige. Prvi povijesni roman *Ljubavi na crnom baršunu*, koji je kasnije uključen kao prvi dio u trilogiju *Kolarovi* (2004.), Hitrec je objavio 1987., a onda od 2010. kreće niz povijesnih romana: *Što Bog daje i sreća junačka* (Školska knjiga, Zagreb, 2010.), *Špilberk* (Školska knjiga, Zagreb, 2016.), *Samo sreća, ništa drugo* (AGM, Zagreb, 2018.), *Vladar Bosne* (AGM, Zagreb, 2020.), *Dux Chroatorum* (Školska knjiga, Zagreb, 2022.). Tim romanima Hitrec se nametnuo kao svojevrsni nastavljatelj tradicije novopovijesnog romana u hrvatskoj književnosti te uz Aralicu i Fabrija najrelevantniji autor toga tipa romana u hrvatskoj književnosti.

Hitrecova se historiografska metafikcija po svojim osnovnim obilježjima tipološki uklapa u žanr novopovijesnoga romana, no ima i neke svoje osobitosti, koje ga čine prepoznatljivim autorom u okviru žanra. Najizrazitija osobitost Hitrecova pripovijedanja jest da je posebna pozornost posvećena samom fabuliranju, njegovi su romani uvijek napeto i zanimljivo štivo, čak i kada čitatelja ne zanima previše povijesna pozadina i povijesni kontekst. Tako Hitrec ide onom linijom postmoderne književnosti, koja ne zazire od okretne i napeta fabuliranja, flakerovski rečeno književnosti s naglašenom ludističkom ili zabavnom funkcijom. To ga donekle udaljuje od autora novopovijesnih romana kao što su Feđa Šehović, Ivan Supek ili Nedjeljko Fabrio, a stavlja usporedo s Ivanom Aralicom, autorom u čijoj poetici također fabuliranje, to jest pričanje priče, igra iznimno važnu ulogu premda je Araličin način gradnje priče ponešto drukčiji od Hitrecova.

Druga osobitost Hitrecove historiografske metafikcije jest svojevrsno pripovjedačko linearno napredovanje u prošlost, koje naknadno kao da zadobiva obrise promišljena projekta. Tako u romanu *Kolarovi* tematizira prijelomne trenutke hrvatske povijesti dvadesetog stoljeća, u romanu *Što Bog daje i sreća junačka* sudbinu bana Josipa Jelačića devetnaestoga stoljeća, u romanu *Špilberk* putem mikrosvijeta tamnice u Špilberku upozna-

je nas sa slikovitim likovima hrvatskoga osamnaestog stoljeća od baruna Franje Trenka do Mateše Kuhačevića, u romanu *Samo sreća, ništa drugo* u fokusu su braća Zrinski, Nikola i Petar, najznačajniji hrvatski velikaši sedamnaestoga stoljeća, roman za mladež *Luka od Sigeta* smješten je pak u drugu polovicu šesnaestoga stoljeća, u romanu *Vladar Bosne* obuhvaćeno je povijesno razdoblje na prijelazu 14. u 15. stoljeće, a u romanu *Dux Chroatorum* autor zaranja duboko u srednji vijek, vrijeme kneza Branimira. Tako se kompletira vremenski luk hrvatske povijesti od dvadesetog stoljeća do srednjega vijeka.

Što se tiče pozicije pripovjedača, Hitrec u različitim romanima poseže za različitim rješenjima: jednom je to sveznajući pripovjedač, drugi put se pripovijeda iz pozicije *jakoga*, povijesnog junaka, treći put je to povijesno nepotvrđen junak, pomalo problematična moralnog profila, ali čitatelju uvijek nekako simpatičan, koji u literarnom smislu djeluje kao svojevrсни potomak junaka pikarskog romana. Takav je junak romana *Špilberk* plemeniti Lovro Matijević, koji je zbog krivotvorenja plemićkih isprava častohlepnim bogatašima završio u tamnici u utvrdi Špilberk, a cijeli roman ispričovijedan je u obliku pisama koje Lovro piše supruzi. Iako je povijesna osoba, takav je i pripovjedač u *Vladaru Bosne* Pippo od Ozore, prijatelj i pratitelj Žigmunda Luksemburškog, čiji uspon od siromašna dječaka iz okolice Firence do najvećih časti u Ugarskoj sâm po sebi predstavlja dojmljivu pustolovnu priču. Takav je na koncu i pripovjedač *Lukine priče* u romanu *Što Bog daje i sreća junačka* Leo Wendel, odnosno seržan Luka.

Hrvatski je povijesni roman, kako uočava Nedjeljko Fabrio u tekstu o romanu Milutina Cihlara Nehajeva *Vuci*, neraskidivo povezan s pitanjem hrvatske državnosti¹. Ta svojevrсна opterećenost nedovršenošću nacionalne povijesti, to jest projekta nacionalne države bez kojega nikada nije u potpunosti dovršena tranzicija iz naroda u naciju, nije u potpunosti nestala ni nakon uspostave samostalne Hrvatske, dijelom vjerojatno i stoga što su suverenost i državnost u međuvremenu temeljito revidirane i prilagođene ideologiji globalizacije i nadnacionalnih integracija. Koje sve češće uz osjećaj stanovite nelagode u sjećanje prizivaju sovjetsku teoriju i praksu „ograničenog suvereniteta“. Uostalom, nisu li barun Trenk i Mateša Kuhačević iz romana *Špilberk*, apstrahirajući razlike povijesnih epoha i jedinstvenost svake individue, svojevršne preteče hrvatskih generala u Hagu?! Stoga se

¹ Nedjeljko Fabrio, *Štavljenje štiva*, Zagreb, Znanje, 1977., str. 253.

može reći da je i Hitrecov literarni rukopis u stanovitoj mjeri prožet odjecima te prvotne zaokupljenosti hrvatskoga novopovijesnog romana. Premda ta, za male i stoga permanentno ugrožene narode i inače karakteristična, zaokupljenost u slučaju Hrvoja Hitreca nije tolika da bi autoru predstavljala prepreku u akceptiranju postmodernističkih romaneskni prosedea.

Hitrec u svojim povijesnim romanima, bilo u glavni tijekom radnje ili u neki sporedni rukavac, na narativno vješt i nenametljiv način u romaneskno tkivo uvodi cijelu galeriju povijesnih likova, kojima dobro markira karakteristične točke hrvatskih povijesnih gibanja u povijesnoj epohi koju u konkretnom romanu tematizira. Tako u romanu *Špilberk* uspijeva u svoj romaneskni svijet stisnut u tamnici u utvrdi Špilberk ugrurati mnoge poznate, i sa stanovišta hrvatske povijesti relevantne Hrvate osamnaestoga stoljeća: od Grabovca i Kuhačevića do Ruđera Boškovića, koga se barun u tamnici prisjeća kako mu je izlagao svoju teoriju o „točkama manjim od atoma“ dok su obojica čekali na razgovor s kraljicom i caricom Marijom Terezijom. U romanu *Samo sreća, ništa drugo* jedan je od sporednih likova i Juraj Križanić, jedan od najpoznatijih hrvatskih zanesenjaka idejom sve-slavenstva. U romanu *Što Bog daje i sreća junačka* pojavljuju se mnogi *jaki* povijesni junaci koji su obilježili hrvatsku povijest sredine devetnaestoga stoljeća: Jelačić, Franjo Josip I., Demeter, Gaj, Omer-paša Latas, nadbiskup Haulik, Franjo Kulmer, Vatroslav Lisinski i brojni drugi.

U pripovijedanju se služi analepsom, postupkom oprobano još u *Ljubavima na crnom baršunu* i *Kolarovima*, preskače dosadno i sporo nizanje događaja te po načelu *in medias res* skače iz središta jedne fabularne cjeline u drugu usputno tek šturo izvještavajući čitatelja o tome što se u međuvremenu dogodilo i kako je do nove situacije došlo. Takvim se postupkom radnja ubrzava, ispuštaju se manje važni događaji i opisi, a ostaje više prostora piscu da bolje osvijetli one dijelove romanesknog tkanja do kojih mu je posebice stalo. Na osobit je način komponiran roman *Što Bog daje i sreća junačka* gdje je romansirana biografija² bana Josipa Jelačića ispričana u dvanaest priča iz perspektive dvanaest pripovjedača, koji su ujedno i likovi u romanu. U romanu o knezu Branimiru *Dux Chroatorum* prvih trideset pet poglavlja ispričano je iz pozicije sveznajućeg pripovjedača, a u posljednjim trima pripovjedač je benediktinski opat i Branimirov pouzdanik Teudebert.

² Helena Sablić Tomić: „Može se on čitati i kao novopovijesni roman i kao biografija bana Josipa Jelačića“ (H. Sablić Tomić, *Pogovor* romanu Hrvoja Hitreca *Što Bog daje i sreća junačka*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 192.).

Posebno je efektan kratki epilog u istom romanu, svojevrsno historio-
grafsko-književno poentiranje kojim se hrvatsko srednjovjekovlje povezuje
s dvadesetim stoljećem. Naime, autor podsjeća na to kako je Branimirov
sarkofag pronašao fra Lujo Marun u ožujku 1891. Bio je već sumrak, pa se
Marun uputio na počinak namjeravajući ujutro nastaviti s proučavanjem
nalaza. Tijekom noći su „pravoslavni seljaci velikim kamenovima smrvili
kosti pokojnika i pri tom uništili veći dio odjeće od svile.“³ Kada je godi-
nama kasnije, 1924., već Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Lujo Marun
išao u Beograd tražiti novčanu pomoć za Hrvatsko starinarsko društvo i
Muzej u Kninu, ponio je sa sobom i Branimirov privjesak od jaspisa. Nov-
čanu mu pomoć nisu dali, privjesak su mu ukrali.

Iako Hitrecovi povijesni romani uglavnom nastaju nakon barem for-
malnog razrješenja pitanja hrvatske državnosti, oni su na svoj način još
uvijek obilježeni tim svojevrsnim opterećenjem hrvatskoga povijesnog
romana. U tom smislu i Helena Sablić Tomić u pogovoru romanu *Što
Bog daje i sreća junačka* primjećuje: „Literarizirana biografija bana Josipa
Jelačića odgovor je književnika Hrvoja Hitreca na suvremena zbivanja koja
hrvatsku nacionalnu, povijesnu i kulturnu posebnost nastoje i opet dovesti
u pitanje.“⁴ Tako se stanoviti nespornost između postmodernističkog rela-
tivizma i poliperspektivnosti nastavlja ili, kako ustvrđuje Natko Badurina
u radu *Kraj povijesti i hrvatski novopovijesni roman*, „historiografska meta-
fikcija nije moguća tamo gdje povijest nije završila.“⁵ S tim da mi se čini
shodnim dodati da se nakon proklamiranog „kraja povijesti“ i definitivne
pobjede kapitalizma i liberalizma povijest zahuktala, a ne stala. Izgleda da
je kraju došla samo jedna civilizacija koja je dominirala posljednjih pet-šest
stoljeća, a ne povijest kao takva. U tom je smislu i postmodernizam postao
istrošen literarno-oblikotvorni model, a zamijenit će ga puritanizam ove ili
one vrste, ovisno već o tomu koje sile pretegnu.

Svoj interes za širokim zahvatom u hrvatsku povijest Hitrec je pokazao
knjigama *Hrvatske legende* i *Priče iz hrvatske starine*, a ta je zaokupljenost
povijesnim romanima, kojima pokriva raspon od dvadesetog do deve-
tog stoljeća, usustavljena i zaokružena. Nenametljivo je tijekom desetak
godina, izuzmu li se *Kolarovi* objavljeni ranije, realiziran zamašan projekt

³ Hrvoje Hitrec, *Dux Chroatorum*, Školska knjiga, Zagreb, 2021., str. 241.

⁴ Isto, str. 193.

⁵ <https://www.openstarts.units.it/server/api/core/bitstreams/06526f25-4094-4954-abc4-988b-36561f4b/content>, 18. 10. 2023.

kakvomu je teško naći premca ne samo u hrvatskoj nego i u svjetskoj književnosti. Hrvatska povijest. Između književnosti i historiografije, ustvrdio je Hayden White u knjizi *Metahistorije* (1973.), nema bitne razlike jer se i jedna i druga temelje na naraciji, na toj osnovi razvila je uostalom i Linda Hutcheon svoju teoriju. Hitrec je svojim nizom romana takvo viđenje ostvario u praksi. Još od Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića, historiografa starog kova, nitko nije tako široko zahvatio u hrvatsku povijest kao Hrvoje Hitrec kombinirajući akribično proučavanje izvora sa stvaralačkom imaginacijom tamo gdje izvora nema ili su odveć šturi te čineći tako da povijest pred našim očima oživi.

Dubravka Težak

EKO EKO i *HUMANDEL*.
Romani koji zabavljaju, ali i upozoravaju

Svojim je pisanjem Hrvoje Hitrec mnogo pridonio i dijelu književnosti koji namjenjujemo djeci. Često se književnici koji pišu za djecu opredijele za jednu književnu vrstu, jedan žanr ili stvore određeni tip dječjega romana ili dječje priče i onda ga uporno njeguju. No opus Hrvoja Hitreca za djecu i mlade jako je raznolik. Tu ćemo naći priče za malu djecu, objavljene u slikovnicama (*Staklena cipelica* 1997., *Pahuljica* 1994.), prepričane legende (*Zagrebačke legende* 1994.), prepričana i prilagođena djeci djela starije hrvatske književnosti (*Priča o Osmanu* 1977., *Priče iz Držića* 2007., *Najljepše priče hrvatske renesanse* 2002.), pripovijetke o pučkom zabavljaču, prepredenjaku, lakrdijašu Petrici Kerempuhu (*Petrica Kerempuh* 1980., *Petrica Kerempuh i hrabri krčmar* 1985., *Petrica Kerempuh i praznoglavci* 1986., *Petrica Kerempuh i čarobne kuglice* 1989.). Romani mu za djecu i mladež obično imaju pustolovnu podlogu, ali svaki gravitira prema drugom smjeru. Naprimjer *Luka od Sigeta* (2019.) je povijesni roman za djecu *Kanjon opasnih igara* (u suautorstvu s Vladimirom Tadejem, 1994.) ratni dječji roman *Matko na štakama* (2004.), socijalnopsihološki dječji roman *Asasin ili Latica u nevolji* (2012.), krimić za tinejdžere. Najveću popularnost stekao je serijom romana o Smogovcima. Dok je prvi (*Smogovci* 1976.) humorističan roman o životu urbane mladeži s ekološkom motivikom, u nastavke unosi elemente znanstvene fantastike (*Smogovci i strašni Bongo* 1987., *Zbogom Smogovci* 1989., *Smogovci i biće iz svemira*, 1996.) te elemente ratnoga romana (*Smogovci u ratu* 1994.).

O ekološkoj problematici direktnije će progovoriti u romanima *Eko Eko* (1979.) i *Humandel* (2007.). I upravo su mi ta dva romana osobito zanimljiva u njegovu opusu jer je riječ o djelima koja izvrsno zabavljaju čitatelje, ali ih i upozoravaju na velike probleme suvremenoga svijeta. Povezuje ih ekološka tematika i fantastični narativ.

Iako je roman *Eko Eko* nastao prije više od četiriju desetljeća, upravo je u današnje vrijeme tema o kojoj progovara aktualnija nego ikada. Kako je roman godinama bio na popisu lektire, generacije su djece odrastale uz njega. Vlada fama kako djeca ne vole čitati djela za lektiru, ali roman *Eko Eko* djeca su uvijek itekako rado čitala i voljela. Taj simpatični roman pokazao im je da lektira ne mora uvijek biti dosadna. A što je to što se djeci sviđa u njemu? Najvjerojatnije zanimljiva, napeta fabula, simpatični dječji junaci, vedar humor, maštovitost, igrivost i ležernost u iskazu. Obično ovo djelo određujemo kao znanstveno-fantastični roman za djecu. No djelo nije opterećeno instrumentarijem znanstvene fantastike s ozbiljnim dokazivanjem postojanja života u svemiru, nego znanost ustupa mjesto mašti i zaigranosti u koje je vješto umotana jasna ekološka poruka. Naprimjer Hitrec stvara planet Zmaz na kojemu imamo inverziju u odnosu na način života na Zemlji. Tamo je otpad i smeće dobro, zagađenost je pravilo, a čistoća i higijena predstavljaju zlo, pa su zabranjeni, protiv njih se treba boriti. Takva će situacija stvoriti najprije začudnost kod malih čitatelja, a onda će polučiti smijeh. Zahvaljujući tomu ciljana poruka duže će se pamtili.

Gotovo tri desetljeća nakon popularna *Eka Eka* pojavljuje se *Humandel*, roman također ekološke problematike, također s fantastičnim elementima, no ciljana publika je starija, pa je djelo znatno složenije i slojevitije.

Na prvoj razini pisac nam priča dirljivu i dojmljivu priču o hendikepiranu dječaku koji je drukčiji od ostalih i time obilježen. Ubrzo shvaćamo kako je zapravo riječ o posebno obdarenu djetetu, dječaku koji može komunicirati s dupinima. Zapravo je pola dupin, a pola čovjek. Pojavljuje se kao spasitelj jer jedini može prenijeti važnu poruku čovječanstvu kako bi se spasio naš planet.

Druga je razina refleksivna jer pisac razotkriva svoje poglede na svijet i život, svoje spoznaje i sudove navodeći i čitatelja na razmišljanja: o odnosu prema djeci (ljudima) s posebnim potrebama, o međuljudskoj tolerantnosti i netolerantnosti, o čovjekovu zagađivanju okoliša i mogućoj kataklizmi zbog ljudske nepromišljenosti, nemara i sebičnosti, o moći koja se koncen-

trira u rukama pojedinaca (ili manjih skupina), a koja također može biti katastrofalna za naš planet.

Na strukturnoj razini ponovno imamo kombinaciju stvarnosnih, aktualnih problema i fantastike, ali ovoga puta fantastika ne gravitira prema znanosti, nego se temelji na legendi. Legenda i stvarnost u tkanju bogate Hitrecove imaginacije postaju nerazdvojna materija koja dopušta sve nemoguće dogodovštine pretvoriti u jedini vrijedni ljudski čin: biti bolji prema drugim ljudima, ali i prema ostalim bićima i prema prirodi. Hitrec se pokazao kao umješan majstor, koji spretno na podlozi legende zida cjelovitu parabolu o čovjeku i njegovu naporu da sačuva ovaj planet, zasada (a vjerojatno još dugo) jedino moguće mjesto za vlastitu egzistenciju. Riječ je o poetičnoj bajci s brojnim humanim i plemenitim porukama.

Iako ovo djelo nije steklo tako veliku popularnost među mladim čitateljima kao *Smogovci* ili *Eko Eko*, njegova je literarna i estetska vrijednost na zavidnoj razini i sasvim sigurno će u svim povijestima, pregledima i prikazima dječje književnosti uvijek biti posebno naglašena.

Sanja Nikčević

Body u Zagrebu na hkv.hr/drame
ili
zašto je Hitrec na početku projekta?

Već nekoliko godina imam vrlo ozbiljan problem. Većina se ljudi slaže sa mnom da nešto u glavnoj struji umjetnosti nije u redu, da je umjetnost koja nam se nameće kao „kvalitetna“ i „najbolja“, koja ima sav novac i medijsku buku – zapravo crna, destruktivna i najčešće besmislena. Publika naveliko bježi iz kazališta, a ja, kao zaljubljenik u kazalište kojim se bavim cijeli život, ne želim odustati. Kao teatrologinja i kazališna kritičarka pišem knjige i članke, govorim i dokazujem da sadašnji vrh kanona nije posljedica kvalitete, nego svjetonazorskih i političkih promjena, koje su kao „nekvalitetno“ doslovno izbacile iz kanona ono što im se nije uklapalo. Izbačeno je sve lijepo/dobro/sveto, sva djela koja afirmiraju vrijednosti građanskoga i kršćanskoga društva ili imaju elemente kršćanske poruke. Mnogi se ljudi slažu sa mnom podržavajući moju misiju – borbu za naše pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti.

Kako čitati dramu bez kanonskih naočala

Upravo me zato mnogo ljudi traži da im preporučim dobre drame, ali kad krenem govoriti o tim izbačenim dramama, nastaju dva problema.

Izbačeno je u bunar bačeno tako da nitko (čak ni studenti kroatistike) nije čuo za to. Izbačene su ne samo drame nego i teorija, a u kanonu je

ostavljena samo ona koja kritizira ovo izbačeno, a hvali ovo ostavljeno. Tako da svi mi već 75 godina imamo na očima kanonske naočale, a u glavi Krležu kao paradigmu kvalitete. To je prvi problem jer kad ja ponudim nešto za što nikad nisu čuli, svi se nekako usuču, uplaše... „Pa nije to... znaš...“ Mnogi se ne usude niti pročitati, a kad pročitaju, čitaju s kanonskim naočalama. I svaki element kršćanske poruke ili afirmacijske slike svijeta doživljavaju kao „nekvalitetu“, „podilaženje publici“ iako ne mogu ni jedan od tih termina niti definirati, a kamoli dokazati u tom djelu. Iako je poruka objektivni izbor pisca, a kvaliteta negdje drugdje čim je u drami slika svijeta koji ima smisao, čim postoji dobro i zlo, a lik ima slobodu izbora, odmah se smatra da „ipak to nije, znaš ono...“.

Da bi se promijenio taj odnos prema izbačenim djelima, nije dovoljno pročitati samo jednu dramu izbačenu iz kanona (jer se ona natječe s mit-skom veličinom Krleže ili *Hamleta* i kao takva nema šanse) nego više njih dok se čitatelj ne opusti, dopusti sebi imati pravo na drukčije od kanona, dopusti djelima biti drukčijim od kanonskih. Tek onda može mirno čitati i uživati u onome što čita. Tek onda može donijeti neki sud o tome jer će vrlo brzo shvatiti obrazac, shvatit će što je poruka, a što kvaliteta. A shvatit će i što doista voli i želi čitati i gledati na sceni.

Ako su prvi problem kanonske naočale, drugi problem mi je kako te izbačene drame učiniti dostupnima. Izbačeno je jako mnogo toga u prošlosti, a i u sadašnjosti se mnogo toga ne pušta u kanon jer je „nekvalitetno“. Do sada sam davala poveznicu na svoj *Google Drive* svima koji su me tražili, ali nekako mi se to ne čini baš dobro za dugoročno djelovanje. Zato sam tražila načine da javno i svima dostupno predstavim drame koje smatram kvalitetnim, ali s drukčijom porukom od vladajućega kanona.

Nakon dugoga traženja prostora djelovanja nedavno su krenula dva projekta, oba, naravno, bez ikakva novca za bilo koga od sudionika, ali oba meni iznimno draga i s odličnim odjekom. Prvi je radiodrama na Radiju Marija gdje se za početak snimaju monodrame nagrađene na Natječaju duhovnoga stvaralaštva „Stjepan Kranjčić“.¹ Drugi je na Portalu Hrvatskoga kulturnog vijeća (hkv.hr) gdje je u njihovoj enciklopediji umjetnosti (*hkvpedija*) pokrenuta nova rubrika *Drame – u izboru Sanje Nikčević*. Na portalu sam cijeli projekt započela velikim najavnim razgovorom/tekstom

¹ „Novi umjetnički projekt na Radio Mariji“ 15. rujna 2023., <https://www.radiomarija.hr/index.php/nase-obavijesti/9093-novi-umjetnicki-projekt-na-radio-mariji-radio-drama>.

u kojemu obrazlažem izbor i to pod naslovom: „Na dan zakonskoga utemeljenja HNK-a pokrećemo novu rubriku: Drame koje podižu, osnažuju i hrabre“².

Nakon ovakve epske najave bilo je teško izabrati prvu dramu. Prevelik je teret na njoj. Osim što je drame teže čitati nego prozu, ta prva će biti posebno procjenjivana i nekako o njoj ovisi i daljnja sudbina projekta jer ako je loša, tko će dalje ikad išta čitati? Pa sam se mučila što odabrati: prošlost, sadašnjost, komedija, tragedija...??? Što to istovremeno podiže, osnažuje i hrabri i pri tome je kvalitetno, dinamično, zanimljivo...?

Body u Zagrebu Hrvoja Hitreca bio mi je spas. Suvremena, duhovita komedija, oštra satira, kvalitetno napisano, djelo zabavno za čitanje, a vrlo kazališna, siguran hit za postaviti na scenu, a uz to priznat pisac. No postoji još jedan važan razlog zbog kojega sam počela svoj izbor upravo *Bodyjem u Zagrebu* – zbog teme! Hitrec izvrsno opisuje današnje kazalište, sve ono protiv čega govorim i pišem, sve ono što tjera publiku iz kazališta, a uništava glumce i redatelje. Koliko god ta slika bila strašna, Hitrec to radi duhovito i toplo jer on kazalište poznaje, voli i vjeruje u njegovu snagu. Zato je odličan početak novoga projekta koji želi promijeniti kazalište!

Body u Zagrebu ili, nažalost, stanje kazališta danas

Hitrec je *Bodyja u Zagrebu* nazvao „postdramskom komedijom“, što u sebi nosi ironijsko značenje: komedija o postdramskom kazalištu je drama koja raščlanjuje ono što ima raščlanjivanje drame u svom nazivu i osnovnoj ideji. Nešto kao *okradeni lopov!* Napisao ju je prvi put devedesetih 20. st. i to kao filmski scenarij, a poslije je prerađena u kazališnu dramu.³

Nije čudo da je nastala devedesetih. Nakon proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske svi smo se ponadali da će se promijeniti ne samo politička vladajuća opcija nego i vladajući svjetonazor. Budući da glavna struja umjetnosti uvijek slijedi vladajući svjetonazor i politiku, očekivali smo da

² Razgovor s Tomislavom Šovagovićem, „Na dan zakonskoga utemeljenja HNK-a pokrećemo novu rubriku: Drame koje podižu, osnažuju i hrabre / prof. dr. sc. Sanja Nikčević najavljuje novu rubriku na Portalu HKV-a“, 24. kolovoza 2023., <https://www.hkv.hr/razgovori/42225-prof-dr-sc-sanja-nikcevic-najavljuje-novu-rubriku-na-portalu-hkv-a.html>.

³ Objavljena je u časopisu *Republika* 7–8/2020., a na portalu [hkv.hr](https://www.hkv.hr/hkvpedija/drama/42186-h-hitrec-body-u-zagrebu.html) je posljednja inačica drame: <https://www.hkv.hr/hkvpedija/drama/42186-h-hitrec-body-u-zagrebu.html>. Do danas nije izvedena.

ćemo se napokon riješiti predstava koje govore kako svijet nema smisla i pri tome ruše sve kršćanske vrijednosti. Hitrec si je dao oduška, ismijao i satirizirao sve ono što u kazalištu nije volio, što ga je iz kazališta izbacivalo i kao publiku i kao autora. Očekivao se i film i HNK-ova predstava o tome. Za vrijeme rata nastalo je u glavnoj kazališnoj struji svojevrsno kazališno zatišje jer se čekalo što će biti i tko će pobijediti, ali nakon završetka Domovinskoga rata, unatoč odlasku komunista s vlasti, iz Europe nam se vratio sekularistički svjetonazor. Zbog toga se promjena nije dogodila, ni kod nas ni u drugim zemljama Istočne Europe jer je Zapadna Europa, u koju smo nekad gledali kao u prostor slobode, pokazala svoje pravo lice. Slobode ima samo ako se slijedi vladajući svjetonazor koji je ateistički, pa se i u medijima, umjetnosti i znanosti uporno ruše kršćanske vrijednosti.⁴ Tako da je umjetnost glavne struje kod nas samo nastavila gdje je stala devedesetih, pa čak i ubrzala da stigne Europu. To što nesmiljeno vlada i danas i kod nas i u Europi kazalištâ glavne struje upravo je ono što Hitrec pokazuje u *Bodyju*. Nije čudo da do danas ova komedija nije postavljena, a kamoli snimljen film. Nije čudo ni što u eri učestalih posezanja za dramatizacijama romana, koje se onda prikazuju na velikim scenama, ni jedan Hitrecov roman nije izabran za scenu nekoga od kazališta glavne struje.

Kad svjetski redatelj dođe u nacionalnu kazališnu kuću

Body u Zagrebu govori o dolasku svjetski poznatoga redatelja (Body Korak, zvijezda postdramskoga teatra hrvatskih korijena), koji treba u HNK-u režirati hrvatski klasik (Šenoino *Zlatarovo zlato*), ali ne zna ništa o tome klasiku, prezire tekst kao takav, neobrazovan je i samo slijedi trendove. Zato postavlja predstavu u konvenciji nove europske drame (s plitkom politikom, golotinjom, seksom i krvi na sceni – jer se to „nosi“), sa sto statista od kojih je pedeset mladića golih prsa i jedan sastav koji svira *hard rock*... Pri tome se ponaša kao razmažena zvijezda, ubire velik novac, drogira se i pravi probleme...

Odlično je prikazana praznina svih tih redateljskih koncepata i kazališta glavne struje, koje po cijeloj Europi uz velike riječi poput „kritike društva“

⁴ Sanja Nikčević, *Istina i laži o kanonu ili kako smo svjetonazora izgubili pravo na lijepo/ dobro/sveto u umjetnosti*, Citadela libri, Zagreb, 2021.

i „razotkrivanja licemjerja i malograđanštine“ stvara prazne predstave, koje reakciju publike može izazvati samo vrijeđanjem ili sablažnjavanjem. Pri tome ima i medije (kritičar za koga se zna da će pohvaliti) i novac, odnosno državu (ministar koji podržava intendanticu iako spava u loži za vrijeme predstave), a i premijernu publiku koja će pljeskati. No nema izvedbe jer, kako kaže ravnateljica, „a kome ćemo to prodati“.

Odlično su prikazani i međuodnosi u kazalištu: autoritarna ravnateljica koja je dio europskoga trenda, glumice (od mladice koja će sve napraviti za ulogu do one koja je u mirovini i stalno dolazi s vrećicama – na putu do probe ide u kupnju jer kuha i čuva unuke), glumci (od nesretno zaljubljena, ovisnika, do onoga koji ne dopušta da se pali hrvatska zastava, pa makar to bio redateljev zaštitni znak i makar ga izbacili iz predstave), obrazovani *gay*-dramaturg, ujedno profesor na akademiji, koji vidi da je to prazno, ali podnosi sve dok u jednom trenutku i njemu ne prekipi... Tu su i vrlo različiti ozbiljni problemi: od silne želje za prvom velikom ulogom, prevelika posla da se zaradi za bolesnu kćer koja najviše želi da je majka s njom, nesretnih ljubavi i ostavljanja, ostavki zbog neslaganja s koncepcijom ili politikom... Sve su situacije realne, likovi prepoznatljivi, a radnja vođena napeto i logično.

Pri tome se i čitatelj naglas smije od duhovitih situacija do govora glavnoga lika koji natuca hrvatsko-engleski (a kako bi tek moglo biti smiješno u izvedbi!). Pokazivanje kazališta iznutra uvijek je nama izvana zanimljivo vidjeti: od dogovaranja poslova preko proba do scenskih radnika garnirano scenama privatnoga života glumaca. Budući da pisac tu sredinu i poznaje, i voli, i razumije, može se smijati svemu onom nelogičnom, praznom i lošem... a da ne ruši smisao umjetnosti kao takve i da se ne odrekne svoje ljubavi prema toj umjetnosti. Na kraju se dogodi i jedan pravi pokušaj ubojstva. Tko je pokušao ubiti koga i zašto je ministar padom iz lože spasio stvar, morate pročitati...

Hajdemo se nasmijati kazalištu danas!

Kako rekoh, *Body u Zagrebu* prava je satira, dakle prikaz stvarnih javnih ljudi koje prepoznajemo (svi znamo tko je intendantica, a tko dramaturg, tko je glumac koji ne da paliti hrvatsku zastavu). To prepoznavanje je dodatni bonus, ali djelo je komedija u kojoj će uživati i oni koji te stvarne

osobe ne poznaju. Smijati će se ludostima suvremene umjetnosti, ali će se unatoč tako jasnu negativnom prikazu suvremenoga kazališta na kraju dobro osjećati.

Čitatelju/gledatelju bit će lakše kada vidi da je to današnje kazalište koje vlada doista prazno i da on nije lud kada nakon neke HNK-ove predstave uporno misli: „ovaj car mora da je gol“, ali se ne usudi reći. Smijati će se ljudskoj gluposti ili kukavičluku – svemu onom što komedija razotkriva i ismijava, ali pri tome ne ruši smisao svijeta oko nas... Nego nam ismijavajući mane i ono loše u ljudima, ruši snagu tih mana/grijeha i otvara prostor za – vrline i za dobro. Komedija vjeruje da ima i dobra i izlaza i zato se može smijati zlu. Upravo to Hitrec radi. Cijeli svoj život u različitim djelima i žanrovima, a ovdje u drami, satiričnoj komediji.

Moguća uspješnica ili tko će se usuditi postaviti na scenu?

Ovo bi mogla biti prava ansambl predstava i velika uspješnica kada bi HNK u Zagrebu i njegovo vodstvo imali hrabrosti pokazati vlastit odraz u kazališnome zrcalu. Bila bi uspješna i u bilo kojemu drugom HNK-u. Budući da je ova komedija s dvadesetak likova na sceni napisana – ako ne bolje – svakako na razini proslavljenih britanskih komediografa poput Raya Cooneyja i Michaela Frayna, bila bi odličan repertoarni potez i Kazališta „Komedija“, koje se zavuklo u sigurnu zonu igranja brodvejskih uspješnica (a nekad je stvaralo hrvatski mjuzikl) ili Satiričkoga kazališta „Kerempuh“, koje je nekad progovaralo o stvarnosti, a sad se skriva iza apsurdnih komada i prikaza američkoga života... Najviše me žalosti da to neće uzeti ni Glumačka družina „Histrion“, koja u posljednje vrijeme igra obrade obrada, a nekad su zahvaljujući upravo njima (Vitezovoj hrabrosti), nastajali suvremeni hrvatski satirični pisci jer je bila duhovita i oštra slika društva oko nas.

Hoće li se uskoro što promijeniti? Ne znam, ali vjerujem da će Hitrec dočekati i kazališnu scenu za *Bodyja* jer – 80 mu je godina tek.

Dragi Hrvoje, sretan rođendan, i molim te da pišeš drame i dalje... Nekad je ne odustati najveća pobjeda!

Zorica Radaković

Dolje inkluzivnost!¹DILETANTIZAM, SKRIBOMANIJA I GOSTIONIČARSKA BUNA
(mučno razmišljanje o amaterima i profesionalcima)²

Imamo Klub ljubitelja janjetine, Klub ljubitelja Ikea namještaja, Klub ljubitelja čokolade, pa čak i Hrvatski klub ljubitelja uskotračnih željeznica, dakle onih sa specifičnom sklonosti nekoj vrsti hrane, proizvođača namještaja i željeznice – ne znam koliko bi se trebalo rudariti po internetu da se izvuče podatak o postojanju kluba ljubitelja hrane (općenito), namještaja (općenito) osim – da postoji općenito klub ljubitelja filma i ljubitelja čitanja!

Ta ljubav prema knjigama je još u sirovu stanju, bez filtracije sklonosti i za razliku od gurmana, koji točno zna što voli od hrane, i sličnih koji preferiraju određeni tip predmeta. K tomu, kad je riječ o profanim stvarima, klubove pokreću sami ljubitelji, a ljubitelje čitanja animiraju institucije, prije svega narodne knjižnice u sklopu programa poticanja pismenosti i rjeđe čitateljski klubovi poput poznate Bookse.

Naglašavam – gdje su autentične potrebe – građani se organiziraju među sobom i djeluju odozdo prema gore. Primarno će definirati svoje potrebe i

¹ *Dolje inkluzivnost* je nadnaslov eseja koji slijedi, eseja nastalog u doba koronavirusa i jedan je od eseja tog razdoblja u kojem se promišlja smisao umjetnosti i uloga umjetnika književnosti u modernome globalnom društvu, odnosno – lokalno – državi. Ovaj, kao i drugi eseji tog razdoblja nastali su kao fermentacija zapisa na društvenoj mreži, a koji su – u izvornom obliku ili kao prerada preneseni/objavljeni na nekim malim portalima, a što mi je dalo poticaj da cijelu građu filtriram i strukturiram u knjigu koja je ostala – u rukopisu. Čitajući te tekstove s vremenskim odmakom, i sama se čudim koliko je njezin problemski aspekt aktualan; jer – korona je došla i prošla, no pisanje po radioničarskom priručniku aktualno je i danas i, nažalost, nosi velik udio u književnoj (hiper) produkciji i fenomenu mediokritetstva.

² Uredništvo *Republike* napominje da su u eseju izraženi osobni autoričini stavovi.

želje, a onda tražiti društvene i zakonske mehanizme koji će ih podržati u ostvarenju ciljeva. Ako je pak djelovanje odozgo prema dolje, tad je riječ o (državnoj) politici koja želi kod pojedinaca pobuditi potrebe i nagnati ih da ih osjećaju kao izvorne. Taj proces je realno – odgojni, prosvjetiteljski, a suvremenim, informatičkim rječnikom rečeno – riječ je o (društvenom) programiranju.

Uspjeh programa je kada se potaknute potrebe mogu zadovoljiti, odnosno – kontinuirano zadovoljavati, a da se pri tom ne dogode (nerealne) želje i potrebe koje idu na štetu samog programa do toga da ga čak i – (s) ruše. Naime, ako je cilj programa da pismene osobe čitaju književnost – što je bolje nego da ne čitaju ništa ili šund, i što ujedno daje život piscima jer ako bi ih čitao samo najuži krug znalaca, sama bi književnost bila upitna; ako bi dakle pismene osobe stekle naviku čitanja i pri tom same poželjele biti pisci – dolazimo na vrlo sklizak teren na kojem mora postojati stručni filter, koji će propustiti samo one koji doista imaju talenta, u protivnom će se cijelo polje aktualne književnosti poprimiti amatersku notu.

Da se vratim na početak.

Za ilustraciju: klub čitatelja Booksa je rezultat organizacije različitih udruga što djeluju mahom po principu odozgo prema dolje i – kako se programi odvijaju u objektu s kafeterijom u gradskom centru – on je već po tome pogodan za okupljalište. No intriga je postoji li primarna kulturna potreba (mladih) ljudi na temelju njihova obrazovanja ili je njihovo pohođenje ovog punkta rezultat (iz raznih fondova) uloženog novaca, to jest – je li ovako usmjeren novac taj koji generira ljubitelje književnosti ili ljubitelji ionako postoje, ali sami nemaju inicijativu da (principom odozdo prema gore) pokrenu klub kao što to čine ljubitelji drugih stvari? Koliko je njihova uloga pasivna, primateljska, a koliko aktivna, kreativna?

Pitanje je: koliko je to umjetno, hibridno, a koliko autentično?

Jer ako država odabire i plaća pisce da pišu knjige, plaća nakladnike da ih objavljuju, plaća medije da ih promoviraju i plaća čitatelje da ih čitaju... Postoji li književnost izvan države, odnosno – je li sva književnost zapravo država?

Moglo bi se upitati – postoji li slobodna književnost, koja nije obuhvaćena državnim programom od proizvodnje do samog ulijevanja proizvedenih tekstova u glave stanovništva? Ako nam se država naziva neovisna i suverena – je li samim time njezina književnost neovisna i suverena?

Prosvjećivanje naroda u pogledu higijene Školom narodnog zdravlja, koju je bio pokrenuo Andrija Štampar – do sada je dala rezultate da se tek tu i tamo (zbog aktualne epidemije) stanovništvo opominje na pranje ruku, civilizacijski doseg je takav da se sredstva za higijenu tijela ne reklamiraju osim kad na tržište izlaze posebne marke koje u sebi imaju komponentu njege, a što potpada pod marketinško nadmetanje u širokom području ponude robe za široku potrošnju u sklopu onog što zovemo potrošačko društvo; no, eto – što se književnosti tiče – ona je, proizlazi, na razini poticanja na „pranje ruku“.

Čitajte, narode, narode, pišite! Zašto? To je zdrava navika! Kao bicikljanje, džogiranje ili bavljenje nekim sportom u lokalnome amaterskom klubu. Za razliku od kultiviranja tijela, tu se radi o kultivaciji, zdravlju duha – putem razvijanja sposobnosti logičkog i imaginativnog mišljenja i stvaranja želje i potrebe za umjetnosti općenito. Je li u pitanju stvaranje publike?

Jer onaj tko čita i sâm ponešto piše lakše može primiti kompleksni književni tekst koji mu se preporučuje u kanonima i kritičarski provjerenim vrijednostima. Čime će se nagraditi oni koji zdušno surađuju u programu te vrste razvijanja zdravih navika i potreba? Hoće li se zadovoljiti nepragmatičnim uživanjem u tekstu? Ili će ih mamiti idejom da će i oni uz ponešto truda postati pisci, čim prođu određenu edukaciju na kojoj će biti otkriveni kao talenti?

Možda bi se ljubitelju riječi mogla ostvariti bajka kao što se to u nogometnom svijetu dogodilo Luki Modriću, koji je od pastira u vrltima zadarskog zaleđa preko izbjegličke epizode gdje je osamljen u dvorištu hotela zaneseno nabijao loptu i završio kao svjetska nogometna zvijezda?

Već sam nekoliko mjeseci razmišljala o demagogiji amaterizma, poticanja na čitanje i stvaralaštvo, što idu putem klubova čitatelja i književnih sekcija, a nakon mnogo tekstova o korupciji u Lijepoj našoj književnosti, najavivih da ću pisati o fenomenu amaterizma kao uzroka sveopćeg pada stvaralačkih dometa, primitivizmu kojem kumuje sama vlast, kojoj kao da nije cilj poticanje umjetnosti kao utjecajne sfere, nego upravno obrnuto – inzistiranje na mediokritetstvu.

Jer mediokritetstvo je u konačnici korisno za svaki režim; demokratski i nedemokratski, a sve preko lažne ideje o geniju mase u kojoj svaki kulturni

konzument ujedno može biti i kulturni proizvođač. No da napišem tekst o tome, nedostajao mi je neposredan povod...

Naime, vidim da epicentri iz kojih se opasno širi zaraza pisanja, već prerasla u epidemiju skribomanije zvanu „književnost na društvenim mrežama“ i šire – jesu radionice kreativnog pisanja! Evo, neki dan čak bjeh i zapanjena nad oglasom na Facebooku – radionicu daje i globalno čuvena Margaret Atwood, dobitnica Bookera, u pola cijene! Koronapopust! Navali, narode!

Polaznici radionica vjeruju da je to novum došao sa Zapada gdje su radionice, seminari, pa i škole kreativnog pisanja tradicija, pa je to u našim prilikama nakon tranzicije – trendy i cool. Ali one imaju vrlo čvrst korijen u socijalizmu kad su se zvale literarne sekcije u slobodnim školskim aktivnostima i po radnim organizacijama, narodnim učilištima, pri mjesnim zajednicama i KUD-ovima (kulturno-umjetničkim društvima).

Jedna takva sekcija je kao klub postojala i pri KUD-u „Ivan Goran Kovačić“, koja okupljaše učenike, studente, radnike, službenike i ostale koji su uživali u čitanju, komentiranju i nadasve pisanju poezije s nadom da će dobiti nagradu „Goran za mlade pjesnike“, što je značilo tiskanje knjige, a time da će izići iz okvira amaterizma i steći mogućnost biti prisutniji na stranicama kulturnih rubrika. Nagrade su dobili pjesnici poput Branka Čegeca, Anke Žagar, Krešimira Bačića, Tomislava Domovića itd. – a ista nagrada koja amatere promiče u prave pisce dodjeljuje se i danas.

Ukratko, radionice su bile na svakom uglu dok se to nije zatrlo kao jedna pogrdna tekovina propalog sustava. Ipak, nakon pauze, pogotovo nakon pojave PC-ja koji omogućava tipkanje bez buke u svako doba dana i noći – te radionice javljaju se kao civilizacijska nadgradnja društvene, tehnološke i ideološke transformacije. Neosporno, radionice su stara stvar u novom pakiranju, a novitet je u tome da u naše vrijeme to više nije besplatno za polaznike.

No platilo se nešto iz namjenskog fonda ili osobnog džepa – suština je ista. I u jednoj i u drugoj epohi riječ je o ohrabivanju diletantizma, s tim što je – suprotno plemenitoj proklamaciji – svaki režim imao vlastiti manipulativni cilj, koji se svodi na gušenje originalnih dosega procesom inflacije kroz mnoštvo koje participira u jednome jedinstvenom kulturnom prostoru.

Anegdota.

Kad se na semaforu uključilo crveno, na pješačkom prijelazu ugledah cijenjena i plodna (sad već pokojnog) kritičara poezije, koji je morao stati. No za razliku od drugih on nije gubio vrijeme u pukom stajanju, nego je iz torbe izvukao jednu omanju knjigu i dok se upalilo zeleno, on ju je pročitao gotovo do pola! Pa kad se uključilo zeleno, prelazeći zebru, on je nastavio započeto, a prizor brza i unesena čitanja u hodu toliko me je zaintrigirao da sam usporila korak i postrance promatrala kako je dotični, nakon što je prešao zebru, nastavio lagano hodati i brzo čitati tako da je nakon petnaestak laganih koraka zaklopio knjigu, spremio ju u torbu iz koje je uzeo drugu.

Ova zgoda ilustrira modus operandi jednoga iskusna, profesionalna čitača i, tko zna – možda se radilo o knjigama čiji autori nisu posvetili znatno više vremena pišući ih, sve je moguće. Napokon – tekuća proizvodnja izbacuje sve i svašta, književnost nije Sveto pismo da bi se pomno proučavao smisao svakog slova.

Znam čovjeka, doktora filozofije i teologije, koji je tijekom studija, rada na doktoratu i karijere teologa – dok nije postao ateist – Bibliju pročitao č-e-t-r-d-e-s-e-t (40) puta! Na našem i na stranim jezicima. Zaključak? Temeljito poznavanje materije istiskuje iz nje svaku patetiku i briše površni zanos, i glede knjiga primarno religijske svrhe i iz svjetovnih knjiga koje se upinju prema humanističkoj uzvišenosti i za koje se iz raznih kulturnih kuhinja vode križarski ratovi oko top-liste najboljih, najumjetničkijih, najhrvatskijih, najeuropskijih naslova, a koje se – nakon vremenskog odmaka mogu prepoznati kao top-liste raznih tipova kulturne i ideološke histerije.

Kako bilo, složit ćemo se da je profesionalac onaj koji disciplinirano ulaže vrijeme i koncentraciju u književni rad težeći zacrtanu estetskom rezultatu, a da je taj rad ono od čega može živjeti. Opreka tomu – amater jest onaj koji radi hobistički, bez naprezanja i nije mu važan honorar, nego zadovoljstvo.

Zapravo, to bi tako trebalo biti, a da tako jest – ja ne bih pisala ovaj tekst, a pišem ga zbog devijacija, koje nastaju u širokom polju tzv. „kompetencija“ i svega onog što se proglašava meritornim – a zbog čega se u kulturi, humanističkom području događaju improvizacije kakve bi bile nezamislive u prirodnim znanostima – recimo da se miješaju pojmovi virusa i bakterija

i da se u priči o koronavirusu spominje češnjak i vitamin C i D kao lijek ili preventiva, tad bi svi medicinari ustali i branili stručnost kao sinonim za samu civiliziranost bez koje nema opstanka ni društva ni države.

Stoga ukazujem na podvale koje počinju u nemogućnosti da se definicijom ili birokratskim ili tržišnim (medijskim) protokolom odredi striktna granica između profesionalizma i amaterizma, čak ni s obzirom na uloženi napor i znanje i ono ključno – zaradu od takva rada. Napokon, i u svojoj radnoj biografiji imam primjera gdje sam se istodobno našla u ulozi i profesionalca i amatera.

Naime, dok surađivah s Dramskim programom Hrvatskog radija, zatražilo me dramaturgiju Tolstojeva romana Uskrsnuće u dvama nastavcima po 45 minuta i to tako da – zbog mjera štednje koje su tražile da se za to angažira samo pet glumaca – tomu prilagodim dramaturgiju, a da ne odstupim od originala, to jest da petstotinjak stranica svedem na četrdesetak, a stotinjak likova na svega pet. Prijedlog je bio na granici ludila, a još je luđi bio (profesionalni?) izazov to napraviti.

Radni proces trajaše godinu dana: taj opsežni roman pročitala sam ne baš onoliko puta koliko je puta moj spomenuti znanac pročitao Bibliju, ali sam ga od korica do korica pročitala desetak puta, a izabrane dijelove s dramskim potencijalom još toliko pa – tek kad se u meni Tolstojeva literarna magija raspala, kad sam ga vidjela bez aure velika pisca – goli tekst i gole likove koje je vukao tendencioznom pričom – kad mi se gotovo ogadio; on i uvaženi (ali, tvrdim, barem za to djelo) nevješt prevoditelj zbog kojeg mi se činilo da bi mi bilo lakše naučiti ruski i pročitati djelo u originalu nego se mučiti nezgrapnim rečenicama – a bio je to moment nalik onomu mog znanaca, koji je prilikom četrdesetog čitanja Biblije shvatio da je postao ateist, dakle kad sam s Tolstojem u sebi porazgovarala na „ti“, a na prevoditelja se smijala; tek tada sam bila zrela za završni rad. I uspjela!

Uspjela preraditi jezik prevoditelja i roman prepričati u svega pet likova – bez pripovjedača! Sve u dijalogu, napete, žive scene.

Osjećala sam se trijumfalno, napravih dramaturški zahtjevan posao, reklo bi se – pravi profesionalac! Ali što se simboličnog honorara tiče... – to je bio amaterizam, zarada mi nije pokrila ni vrijednost kave koju sam popila radeći na tom izazovu, a morala sam nešto i jesti itd., što je padalo na teret mojih neformalnih privatnih mecena, koji su mi pomagali da mogu raditi i, mjereno s te strane, to je bilo – neprofesionalno.

Ta loša radna strategija vjerojatno je, razmišljala sam, plod u mladosti utisnute matrice po kojoj umjetnik daje svojoj kulturi, svojoj zajednici, pa će se ona – svojim mehanizmima već nekako pobrinuti da umjetnik opstane. I ne može se reći da je kapitalizmom ugroženo sve što nije profitno, no – birokracija je freelancere strogo podijelila po kategorijama, pa sam ja navedenim entuzijazmom ugrožavala status umjetnika književnika jer mi dramaturgije ne ulaze u popis autorske bibliografije. Komisija koja je vršila reviziju – mogla je utvrditi da nisam udovoljila kriterijima, dramaturški posao nije umjetnički, nego zanatski!, i – izbaciti me iz Zajednice umjetnika i uputiti me da status potražim preko nekog udruženja. I komu bih ja pričala da sam ustvari pjesnik koji piše i ostale književne vrste?

Uzgred, možda bi nama koji imamo razne interese u književnosti i težimo temeljitosti u radu na tekstu trebao savjetnik, *à la* psiholog-motivator – da nas opominje da ne shvaćamo umjetnost ozbiljno, nego da budemo pragmatični, držimo se jedne do dviju književnih vrsta koje nam najbolje idu i da ne djelujemo izvan fahidiotskih okvira u koje smo upisani. Stanovita fleksibilnost, doduše, postoji, to je ono kad status umjetnika ima osoba na temelju preporuke književničkog udruženja, a u koji je primljena bez i jedne napisane knjige, što ulazi u kategoriju hrvatskih apsurdna, no, srećom, nije pravilo. Premda i iznimke unose nemir; savjetnik bi nam na to mogao reći da ne budemo cjepidlake, koje doslovno doživljavaju pojam transparentnosti i preporučio bi nam više opuštenosti.

I neka manje boravimo u radnom prostoru, više izlazimo i u kuloarima uspostavljamo ugodne i korisne veze i poznanstva te da konformizam ne doživljavamo kao negativnost, nego – kao umreženost sa svima koji nam mogu doprinijeti na važnosti i zarađivanju, i koketirati s politikom, malo s vladajućima malo s oporbenjacima, što bilda imidž, društvenu osobu rado viđenu u medijima i pozivanu u razne komisije, koje odlučuju o ovom i onom na internom, nacionalnom i međunarodnom planu, što sve bude pokriveno honorarima, dnevnicama, putnim troškovima, a – bože moj, uvijek se nađe vremena za nakucati koju knjigu bez silna naprezanja za računalom, što troši oči i uništava kičmu!

Tako je umjesto temeljitosti danas popularna riječ „uzemljenost“, što znači da pisac i umjetnik općenito – u sebi mora sadržavati istodobno arhetip zanesena Don Quijotea i njegova štitonoše, pragmatična Sancha Panze.

Jer ono što je pisanje, status, klaster (područje umjetničkog bavljenja) određuje vlast koja se razumije i zna i određuje sve, a po najnovijem – propisuje da je (profesionalni) umjetnik onaj koji mjesečno zaradi propisanu svotu. Ali kako zaraditi u ekonomskoj krizi, koja traje još od recesije i spaja se s koronom? Kakvo pitanje?

Podsjećam: vlast je snaga podčinjavanja ljudi određenim naredbama uspostavljena nekim oblikom legitimnosti. A legitimnost označava da vlast priznaje stanovništvo jedne države. Drugim riječima – ako bi na parlamentarnim izborima došlo do promjene volje birača...

Ali, ne, to se neće dogoditi jer će tekuća vlast uoči izbora proglasiti pobjedu nad nevidljivim neprijateljem i na valu te parole će ugrabiti još više autoriteta; naravno – jasno je kako je bez cjepiva i bez lijeka pobjeda pandemije iluzija, ali političari su profesionalci iluzije, dok će korona bjesnjeti, oni će tvrditi da je sve pod kontrolom i to zahvaljujući stručnjacima koji savjesno i profesionalno obavljaju njihov posao i – ako se učini da je zaraza uzela maha, tomu nisu krivi stručnjaci, profesionalci i institucije koje predano rade svoj posao, nego – građani koji se labavo drže mjera vjerujući nestručnjacima i nadriliječnicima koji šire dezinformacije oko virusa i podrivaju povjerenje u profesionalizam...

Profesionalizam! Profesionalci! Znalci! Mantre su to koje polako mute um.

Nakon filtriranja kriterija o tome tko je profesionalac pitam se: tko sam ja u svemu tome u svojoj branši? Koji mi je bar-kôd: nadriknjiževnica ili književnica?

Recimo, ako s nekim potpišem ugovor, a taj mi ne plati, izigra me – postajem li ja time amater? Ako pak angažiram odvjetnika, koji će kao od šale obaviti posao preko suda i dokazati da sam ja kao autorica oštećena, hoću li se provesti bolje nego neki kolege koji su bili „drski“ i utjerivanjem pravde se izopćili iz važnih krugova suradnje? (Pisac se ne smije zamjeriti nikom društveno moćnijem od sebe.)

Ili: ako skok zaraženih s nekoliko stotina ljudi dnevno poskoči na nekoliko tisuća, hoćemo li reći da su epidemiolozi kao i Stožer civilne zaštite – nestručni, neprofesionalni, zapravo – amateri? Pa kad svane neki bolji dan, tad ćemo reći da su oni ipak profesionalci? Pa kad, hipotetički, preko autorske agencije utjeram dug i moj saldo poskoči, tad – opet postajem profesionalac?

Liječnici i zaposlenici raznih instituta i institucija će ostati to što jesu bez obzira na rezultate, no s umjetnicima je drugačije.

Stoga jer sam i sama objekt procjene birokrata – pitam se: jesam li umjetnik ili nisam? Konkretno, pitam se u vezi u markice „profesionalni umjetnik“.

Bi li, da je na vlasti neka progresivnija stranka – situacija bila drugačija? Čitala sam zanimljiv tekst o liberalnoj demokraciji u kojem veli da – kada bi se politika ispraznila od ideološkog sadržaja, da bi postalo jasno kako je ona sluga ekonomije i ništa više. Po toj ideji bi se moglo reći kako su umjetnost i uopće kultura periferni dio toga ideološkog sadržaja, u što čak ulazi i sport kao domena koja će u slučaju međunarodnog uspjeha pojedinih sportaša ili ekipa pridonijeti nacionalnom imidžu i diplomaciji. Pisci, nažalost, nemaju politički promidžbeni utjecaj kao sportaši – i u skladu s tim ih treba svesti na „realnu brojku“, tek toliko da budu društveni ukras.

I čemu pomnije analizirati barbarizam institucija i medija i objašnjavati taj oksimoron kad od tereta uzaludnosti nemam ni pretjerano samopouzdanje suditi o drugima, jesu li amateri ili profesionalci, pa zbog tog dobri ili loši? Pogotovo jer se iz nekog rakursa to može vidjeti kao razvlačenje bačenih kostiju pred gladne pse. Da karikiram: olimpijci se neće osvrutati na sportaše rekreativce, ali ako se rekreativci umiješaju među potonje uz poklik da je važno sudjelovati, to bi već bila druga priča. No u sportu uza svu korupciju ipak postoje kvalifikacijski kriteriji – pa se ne može baš dogoditi da džogeri zauzmu start na trkaćoj stazi olimpijskog stadiona. No u književnosti je moguće da pisci s tečaja objave knjigu u biblioteci s prekaljenim maratoncima, što nije problem kod pojedinačnog slučaja, ma – čak ne i u određenom zbiru, nego je problem kad duh amaterizma prevagne u tolikoj mjeri da se to odrazi i na profesionalce, koje (jer nemaju takmičarskog izazova) obuzme mentalna lijenost, pa se i oni kvalitetom približe onima koji su do jučer bili u kategoriji ljubitelja lijepe riječi. Pa malo-pomalo – dolazi do ismijavanja koncentriranog rada i stava da je umjetnost proizvod zrele svijesti, a ne puke pismenosti i emotivne plime.

Dakle: profesionalac je onaj koji zarađuje? Kako? Što je zarada, zapravo? Je li to utržak od prodaje ili novac dobiven od države u vidu poticaja, dotacije, stipendije i slično?

Skače li država sama sebi u usta ako umjetniku kojem je doznačila sredstva to čita kao zaradu, pa ga automatski tretira kao pravog profesionalca, kojem će – u slučaju pandemije i pravilu o nadomještanju „izmakle dobiti“ uplatiti dodatne svote, koje, razumije se, baš kao i dotacije, stipendije i nagrade, neće podlijegati strogom oporezivanju jer, eto – piscu treba olakšati život, a onima koji su se utjecali (uvjetno rečeno) tržištu, u svakom slučaju – onima koji nisu toliko njegovali odnos s birokratima i moćnicima pri Ministarstvu kulture i medija – neće isplatiti ništa jer su... amateri?

Rekoh, već sam nekoliko mjeseci razmišljala o demagogiji amaterizma, no za napraviti tekst nedostajao mi je neposredan povod. I, evo! Najsvježijeg! Čak i oni koji su držali da je korupcija vječna i dosadna tema, na vijest o spisku onih koji od Ministarstva kulture nedavno dobiše poticaje – tromjesečne, polugodišnje i godišnje stipendije – na društvenim mrežama graknuše da je nemoralno financirati razna drljanja pulena moćnih nakladnika i nagrađivati diletantizam!

Koja je to kap prelila čašu da se izrekne/napiše riječ diletantizam?

Jednostavno, nekima kojima je u ovoj rundi dijeljenju novca izmakla potpora povrijeđen je ego, pa ta reakcija nije dovoljna da se kritički promotri cijeli sustav, no za moju temu je važno što je izrečena ta riječ. Diletantizam.

Pa tko ohrabruje piskarala da se vinu do dotacija Ministarstva kulture? Na to pitanje dugo ne nazirah odgovor zbog autocenzure nošene idejom o kulturnom bratstvu i jedinstvu svih nas koji imamo umjetničke interese. Da se ne posipam pepelom, poopćit ću.

Svima nam se dogodi da se zateknemo u nekome kulturnom fenomenu koji si ne možemo objasniti, pa pomišljamo da je pogreška u nama što nismo dovoljno in, da je posrijedi Zeitgeist ili duh vremena, pojava za čije je objašnjenje bolje pričekati odgonetku koju će nakon interdisciplinarnog istraživanja dati neko znanstveno vijeće, kad ono – jednostavno k'o pekmez!

Kako sam se smijala kad naidoh na odgonetku i doživjeh klik!

Ma bilo je to kao u vicu, ono kad muž pita ženu gdje mu je lula, a lula mu u ustima!

Ali da krenem redom.

Ne mogu čitati samo klasike, treba čitati i aktualnu proizvodnju i ono što kulturne rubrike pišu o recentnim izdanjima te kazivanja zapaženih pisaca o njihovu radu i pogledima na literaturu i svijet. Kolikogod je hiperprodukcija nesmiljena, ja se trudim biti informirana da shvatim književni realitet. U upornosti da proniknem tajnu naizmjenice primjenjujem tehniku brzog i uživljenog čitanja; ne ide. Ali nada umire posljednja.

Jednostavno, kad u medijima i na portalima najave nešto genijalno – ja brže u knjižnicu! A za koje se čak treba i predbilježiti! Pa se i ja stavim na listu čekanja, nema problema. I onda – jao... Opet podvala!

To ne može biti!, kažem sebi – da si ti pametna, a drugi nepametni i stalno nešto podvaljuju!

Proživljavala sam dramu. Podvrgnula se mučenju samopriskljavanjem. Rekla si: Pazi, ova knjiga je dobila salve pohvala po medijima i portalima, a tvoj roman, koji si pomno pisala deset godina, šturi odjek, pa sad ti nemoj biti egotrip, nego zaroni u materiju pred sobom da povratno shvatiš u čemu je kvaka!

I čitam...

Pravopisne pogreške, al' hajd', autoru zaštek'o *spelling checker*, a urednik nije stig'o bacit' pogled (dok po komisijama dok po emisijama, nema se kad), pa na jednoj stranici se lik se zove 'vako, a par stranica dalje 'nako – pa se ja vratim natrag provjeriti – je li to taj isti lik ili neki drugi, vidim da je isti, a da cijenjeni autor samo nije zapamtio ime liku, pokazuje mi da negdje u sredini teksta taj isti lik se opet drukčije zove, te shvatim da je pogreška u maloj promjeni u korijenu riječi, pa kad se dodaju padežni nastavci, naravno – dolazi do konfuzije, koja, kad ne smeta kritičare – što bi trebala smetati mene, pa nastavljam čitati pomno kao da čitam Goethea, ali rasap je sve dublji i vodi do bespredmetnosti.

Uglavnom, dok završim traumatično iskustvo čitanja, koje je nalik bičevanju do krvi koje su provodili flagelanti ne bi li se iskupili za grijeh, onaj autor je već ovjenčan nekom nagradom ili je u užem izboru!

Ma gdje je karika koja nedostaje?

Znam, korupcija je, nema kriterija, ali – da je baš takva sprega prijateljskih interesnih veza, to ne može biti!

Ulazim u sve jači sukob sa samom sobom jer jedna strana mene kaže da je to naprosto smeće i da se zamaram dok ego ima u zadatak da u tim

štvicima nađem smisla, baš kao i u stavovima njihovih autora, s misijom uspostave nužne razine razumijevanja kulturne okoline. I opet navalim.

E, koju krizu sam prolazila čitajući intervju s genijima!

Ono: naslov i uvod su logični – i kad krene razgovor – to su slapovi dosadnih uvjeravanja o osobnoj jednostavnosti plus optuživanje društva za licemjerje, što je neizostavna poruka! (Postoji li gdje tekst o nekoj važnoj predstavi ili knjizi gdje kritičar ne prepoznaje da autor ne prokazuje licemjerje društva? Ljudi na plaći u javnim medijima s tim refrenom sigurno guraju do penzije!) Rekoh si – nedostaje li mi neka daska u glavi da shvatim što se tu hoće reći?

Napomena: ne govorim o knjigama zrelih pisaca čiji noviteti tako i onako nisu bombastično najavljivani. Takvi pisci, čini mi se, izbjegavaju biti medijske posvuduše, a kad i pronađem s njima veći intervju, tad se također znam začuditi što oni na poticaj novinara i(li) urednika nemalo nastoje biti arbitri oko političko-ideoloških pitanja kao da je posrijedi kampanja za ulazak u Sabor, a ne razgovor o književnosti, dotičnomu novom djelu i kulturi.

Uglavnom, iskazi mladih željnih što veće prihvaćenosti su prepuni hinjene skromnosti i zahvalnosti što su urednici prepoznali njihovu mješavinu talenta i rada, a iskazi starijih su većinom mješavina ogorčenosti i ljutnje i prezira prema akterima javnog života, koje nazivaju nesposobnima.

Sve u svemu, ne vidim onu radost *l'art pour l'arta*, logiku oduševljenja zbog predstavljanja djela čija je pobjeda što je javno i dostupno, bez pojašnjenja s uključenim moralnim poukama.

Kao da postoji podsvjesni stid ako umjetnost ne bi imala ideološku zadaću – unapređenje žena, razgrađivanje stereotipa, pa čak apelativnu ulogu kao što je bilo (doduše, u sferi dramske umjetnosti) da je autor načinio (autorski) tekst u sklopu kampanje oko osvješćivanja autorskih prava i intelektualnog vlasništva, čime se publici htjelo ucijepiti u svijest da su – ako fotokopiraju knjige ili skidaju muziku s interneta, lopovi!

Eto, književnici su spalili na to da ako žele biti (plaćeni) profesionalci, moraju biti stilski jednostavni, banalni i k tomu instrumentalizirani, da kao ruka tuđe ideje pišu estetizirane promidžbene poruke po potrebama određenih državnih tijela. Ukratko, ispada da bi profesionalni umjetnik zapravo trebao biti uslužni državni djelatnik, zombi.

I tako, dok me grije zadovoljstvo što je (makar na mreži) progovoreno kako je nemoralno financirati drljanja i diletantizam, po portalima pratim kako gostioničari daju lekciju Kriznom stožeru o tome što je korona i pozivaju vlasnike kafića i restorana na građanski neposluh, bunt – otvaranje svih objekata; gostioničarsku revoluciju!

To je to, dotični gostioničari nisu prošli ni ubrzani tečaj medicine, a pred njihovim virološkim znanjem čak i ministar zdravstva, policije, pa i premijer – biraju riječi!

Da: tenzije su, nikad se ne zna kad situacija može eskalirati u kaos!

Eno, jadan ugostitelj se poziva na to da on – kad je u pitanju korona, pandemija i tako to – nije obični ugostitelj, njegov restoran je u Michelinovu vodiču! Tko je za njega V. Beroš, A. Markotić, K. Capak i razni?

Zatvaram portale s najavom gostioničarske pravedne pobune i... neka nevidljiva sila me nagne da u tražilicu upišem: *književne radionice*.

Kao da je stotinu crnačkih zborova zapjevalo u taj čas!

Oh happy day (Oh happy day)

Oh happy day (Oh happy day)

Ma otkrovenje! Čudo je u tome što sam odavno mogla upisati te dvije riječi, ali, eto... to se dogodilo tek sada i pokazalo kariku koja nedostaje, a uz pomoć koje će mi se sve složiti u glavi da napišem ovaj tekst!

Jer kad otvorih stranicu:

[https://cekape.com/voditelji-radionica-zagreb/...](https://cekape.com/voditelji-radionica-zagreb/) kakav *Leteći cirkus Montyja Phytona*, kakvi bakrački, ovo je cirkus što izaziva smijeh koji, čak i da ti je virus na centimetar od nosa – isti smijehom obija bar tri metra naprijed pri čemu se on u letu rasprskava do ništavila!

Ljudi moji, je li ovo moguće...?

O, nepodnošljive li lakoće postojanja!

Vele: „Izvučite rukopise i davno napisane pjesme. Sakupite poglavlja nedovršenih romana, scenoslijede drama i sinopsise filmova. Pisat ćemo i čitati zajedno. Čekamo vas na našim programima jer s CeKaPe-om se lakše piše!”

Oni čekaju, a ti uplati i dođi.

Ako 'oš bit' romanopisac – upiši se u radionicu kod Ivane Badrožić, Olje Savičević Ivančević, ili kod Gorana Ferčeca. A ako vidiš da ti roman nije fora, možda bi ti išlo lakše da upíšeš radionicu Kratke priče kod našega cijenjenog Zorana Ferića, tko zna, možda te jednog dana primi u HDP?

Ili bi ti više leglo biti dramski pisac? Tad upíšeš radionicu Dramsko pismo kod Jasne Žmak! Ili kod Lade Kaštelan – radionica se zove Susret s likom! HNK stalno daje natječaje za dramski tekst, već na rubu panike traže svjež glas, možda si upravo ti taj za kojim se traga! Ili te ipak više mami film? Nema zime – Tomislav Zajec drži radionicu Scenarij za kratki film, čovjek diplomir'o na ADU-u, njegovo znanje se direkt upucava u tvoj mozak!

A možeš birati i specifične radionice – zanima li te pisanje kao terapijsko-meditativna praksa? Tad se upisuj na radionicu kod Aide Bagić, tko zna, možda od frustracija napraviš pos'o? Ako ti se ne sviđa nešto što miriše na new age, zgodničko bi bilo upisati radionicu Filozofija za svakodnevni život Kristijana Vujičića, ha?

Kad razmisliš, najpametnije bi ti bilo radionice kod Miroslava Mićanovića koji drži Kratku priču, Poeziju i Individualnu radionicu; tu ne mo'š promašit', taj je ekspert za sve – ovjenčan „Goranovim vijencem“, ima da postaneš poeta stani pa gledaj, on ti je Vergilije našeg doba, to Quorum, to svaštanešto, nezamjenjiv po komisijama Ministarstva kulture već decenijama, i vrstan izdavač, u toj crkvi se ti boga moli, to bi ti se moglo isplatit'!

Svega ima, nemoj se sramiti, biraj!

Ako ti je lijeva strana mozga aktivnija, pa ti se ne da mučiti s pjesničkim slikama i tako to, ako s' više logički tip – i za tebe ima lijeka! Apoteka ti je upisati radionicu Književna kritika kod naše sveprisutne Jagne Pogačnik, ona će ti razjasniti trik, shemu kako pisati kritiku, a da se ne zamaraš čitanjem knjiga, ona ti da šprancu po kojoj vrtiš par učenih fraza na koje dodaš malo bibliografije autora, i to ti je to.

Uplatiš vikend-tečaj ili ljetnu školu; što ćeš se zezati s fakultetom ili akademijom, danas se brzo živi i brzo misli i ako si nabrijan na stvaralaštvo, cijena tečaja ti je sitnica!

– jedan ciklus, 30 školskih sati – 200 €

– jedan ciklus, 60 školskih sati – 330 €

Škola kreativnog pisanja

– 1 godina, 180 školskih sati – 2000€

Individualne konzultacije

– pisana recenzija i 2 školska sata usmenih konzultacija – 200 €.

Ako želiš ići u sedmodnevnu ljetnu školu, to ti je 425 €, bagatela!

Polaznika je od 2007. do danas bilo 450, svi prezadovoljni – pa tako npr. polaznica radionice poezije daje svjedočanstvo: „Upoznala sam zabavne i zanimljive ljude i jednostavno ne bih ništa mijenjala!“

Kad tu proćućenu reklamnu izjavu pročita neka duša spremna za uzlet, zar treba što dodati? Osim, aha... da je tu izdavačku djelatnost! Ako se potrudiš, sunce drago, tu će izići i tvoja knjiga koja će te lansirati u književnu orbitu! Ne samo što će ti uvažene face napisati recenziju za to izdanje nego će ti oni osigurati prezentaciju po raznim *friendly*-portalima, imat ćeš intervju – boli glava – a i kritika, ne samo od polaznika radionice kritike po tim portalima nego i od same voditeljice Pogačnik!

Samo, sinko, moraš bit' ustrajan, jednokratno pohađanje je dosta samo za art-nail radionice, ali ne i za književni art! Prođeš kod ovog, kod onog, drama, poezija, roman – pa kupuješ knjige radioničara, svakako uzmeš knjigu Nebojše Lujanovića – *Autopsija teksta. Priručnik za kreativno pisanje*. Pa kad svladaš taj Priručnik, pitaš: Krleža, tko je taj?

Može se dogoditi da ti ne krene odmah, ali što fali dolaziti na radionice? Već tim što imaš radioničke prijatelje za potporu – automatski ćeš u njima dobiti Facebook-prijatelje koji će te lajkati, i malo-pomalo... tiha voda breg valja, doći će dan kad će se ovi gore uhvatiti za glavu: odoše nam kanoni! Jer vi ćete biti brojčano jači! A tko jači, taj kvači! I u redu je, koliko ono tu i ukupno dade za radionice i popratni materijal? Ulog se mora vratiti!

Taj CeKaPe mi prvi iziđe u tražilici Google – sve krasno osim što ne naiđoh tko je osnivač ili vlasnik, tko stoji iza tog stroja za proizvodnju književnih stvaralaca? Pa naiđoh da je pokretačica Sanja Vučković, ali mi je nejasna poslovna strana priče. Nebitno.

Nebitno, jer – ima ih još. K'o salate, brate. 'Oš uživo 'oš dopisno, a ima i dopisni tečaj preko Facebooka. Nisam dalje surfala, ali vjerojatno ima i nešto telepatskim putem, ono – legneš kao običan čovjek, a probudiš se kao pjesnik. Preko noći izvršen *download* informacija i umjetničkog supstrata! Sve je to tu negdje. Kulturno-uslužno poduzetništvo!

Oh happy day (Oh happy day)

Oh happy day (Oh happy day)

Jer to je ta *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* naših dana! Instant-pamet, primitivizam, besramni prezir znanja – procesa od savladavanja činjenica do uvida, bahatost po kojoj možeš tvrditi i demokratski uvjeravati druge da je Zemlja ravna ploča...

Ružno. Ali i tužno.

Da su voditelji radionica bili sreće druge, ne bi prodavali intelektualne usluge, nego bi sami bestselere pisali i punim plućima disali. To je sudba, bit će vrljih genijalaca da moraju raditi u sto pravaca – možda i plastične boce usput po kontejnerima skupljaju, teška su vremena, računani se nemi-lice nakupljaju!

Da, da, po umjetnosti to je hereza, ali višnji će oprostiti – jer oni su majka Tereza! Da, te radionice proklamiraju i svrhu „socijalnog uključivanja“! Čovjeku više ne treba cigareta da ne bude sâm! Druženje i pisuckanje sto puta je bolje od pušenja, opijanja po birtijama, fiksanja po parkovima ili razbijanja dosade uz informativno-zabavni program javne televizije!

Evo, na portalu Sensa našoh da su te radionice korisne kao *lifecoach* – gdje je pisanje alat kojim će se pojedinac nanovo spojiti sâm sa svojom dušom!

NOVI PRIJEVODI

Violeta Kuneva

Pjesme

nekoliko puta sam otišla u galeriju
zbog slike sa psom
naposljetku sam krišom posegnula te ga pomilovala

ni on ni svijet nisu pokazali da su osjetili
dodirivanje uljane tople dlake

sljedećeg dana pas je pobjegao

na njegovu mjestu bio je procjep
dovoljan za ulazak

RAZGLEDNICA IZ PAKLA

Zdravo!
Dobro sam se smjestila.
Ponovno živim na broju deset,
ponovno na drugom katu.
Našla sam pristojan posao

od devet do pet.
Ljeto je ovdje pro hladno,
a zima – blaga.
Nećeš vjerovati,
ali onaj genijalni kuhar
iz našeg restorančića na uglu
otvorio je svoj restoran u blizini.

Sve je normalno.
Čuda se jednostavno ne događaju.

PRIPITOMLJAVANJE

Jednoga dana pojavi se smrt
kao zalutalo štene,
koje trči za nama.
Leži uz naše noge.
Čujemo njegovo disanje.

Kupujemo povodac.

Stani, smrti!
Sjedni!
Tiho!
K nozi, smrti!

Brzo uči.
Odaziva se na sva imena.

Uvijek se sjeća puta natrag
u labirintu.

Zato stišćemo povodac.
Ne puštamo ga.

moje tijelo –
krletka za krilata stvorenja
u tebi žive vrapci i gavrani
anđeli i zmajevi
glumci s prljavim lažnim krilima
ljuskava bića iz rajskoga vrta
ptice rođene ovdje

ne poznajem tvoje zvukove
njihove zvukove –
od koga sada čujem komešanje
netko od njih se okreće u snu
dodiruju se krila u krilima

jasno, nema mjesta za polijetanje
još uvijek

dragi gledatelji

budite mirni
u ovoj izvedbi
nije nastradao ni jedan
od glumaca
trenutno piju šampanjac
iza kulisa
a sutra će se pojaviti u kazalištu
kao novorođeni

krv na pozornici je vaša

evo, dolazi vrijeme
kada ne možemo živjeti
samo s pivom svjetlom i nesanicom
hladnoća traži svoje,
a mi potpisujemo njena pravila
s prvom noći
u kojoj zatvaramo prozor
sa sakupljanjem želja kao jedra
gomilanjem odjeće na tijela
s pokušajima fasciniranja
truljenjem lišća

jeseni
smiluj se nad onima
koji te ne mogu podnijeti
budi lijepa
do smrti

švercanje rana

često se događa kada čistim tavan sna
da padne klavir ili ormar na mene
ili da me iz mraka udari neki skitnica
koga bi trebala poznavati
tada podnosim ranu kao plijen
i ne dozvoljavam joj da zaraste
iako u snu godinama odrastam

ujutro premještam ranu
na svoje koljeno
ili ju skrivam pod jezik
možda postoji šansa da ju izliječim
ledom ili pjesmom

na koncertu

svi stižu u isto vrijeme
sa zakašnjenjem
razvodnice pomažu
traže slobodna mjesta –
obećane komadiće drva
riječ slobodno poskakuje uokolo
kao pitanje kao otkriće
kao pobjeda
kao primirje

kakav praznik
na pet minuta
sloboda svakoga uzbuđuje

Kakva apokalipsa će nastati
ako Barbie rodi obično dijete
koje je naslijedilo oblike nečijeg
drugacijeg sna

Hoće li se igrati zajedno
hoće li njih dvoje izlaziti
kako će izgledati na fotografijama
kako će ga voljeti
nešto prekomjerno unutra
u njenu savršenom srcu

cijelo ljeto
komarci se prešetaavaju
po površini jezera
u njihovu mokrom carstvu
ni letenje
ni hodanje po vodi
nisu čuda

prepoznat će mesiju
u onome koji umije
potonuti

Prevela s bugarskoga Paula Ćaćić

Violeta Kuneva rođena je 1984. godine u Sofiji gdje i živi. Diplomirala je na Sofijskom sveučilištu „Sv. Kliment Ohridski“ i profesionalno se bavi pravom. Godine 2018. svojom poezijom osvaja nagrade na nacionalnim natječajima „Binjo Ivanov“ i „Dobromir Tonev“, a debitirala je 2019. zbirkom poezije *Gotovo sve je u redu* (Почти всичко е наред) i osvojila nacionalne nagrade za debi „Ivan Nikolov“ i „Južno proljeće“.

Publikacije je objavljivala na portalima i u izdanjima za književnost, u antologiji suvremene bugarske poezije *Zona* (Зоната, 2017.), u mrežnoj elektroničkoj antologiji *Vidim Europu* (Виждам Европа, 2018.) i u almanahu *Ljuboslov* (Любослов, 2018. i 2019., izdanje Društva bugarskih pisaca u SAD-u i u svijetu). Godine 2023. izlazi njezina druga zbirka pjesama *Perzefonin pas* (Кучето на Персефона), koja se trenutno nalazi u užem izboru za nagradu „Peroto“.

Bilješka o pjesnikinji: Paula Ćaćić

Likovni dijalozi s Krležom

(Grgur Akrap, Gordana Bakić, Tomislav Buntak, Željko Kipke, Koraljka Kovač, Matko Vekić i Anabel Zanze, Muzej grada Zagreba – Opatička 20, dvorište)

Izložba likovnih radova *Krleža – Dijalozi* i ove 2023. godine, uostalom kao i prethodnih, na 12. Festivalu „Miroslav Krleža“ bila je postavljena s ciljem da se, po riječima ravnatelja Festivala, nastavi „propitivati odnos suvremenih likovnih umjetnika prema djelu Miroslava Krleže“. Tako se davno započeti dijalog između Krleže i njegovih suvremenika nastavlja ovom intrigantnom afirmacijom radova sedmorice suvremenih umjetnica/ka. Pred njihovim su platnima, ili bolje reći pred začuđujućim prizorima, promatrači stajali zatečeni. Sadržaj aktualnog i angažiranog dijaloga uprizorili su svojim radovima Grgur Akrap, Gordana Bakić, Tomislav Buntak, Željko Kipke, Koraljka Kovač, Matko Vekić i Anabel Zanze, inspirirani Krležinim djelom. Posjetitelje su vodili od platna do platna svojim komentarima likovna kritičarka, nezavisna kustosica Iva Koerbler i utemeljitelj i ravnatelj Festivala Goran Matović.

Izložba je po prvotnoj zamisli Gorana Matovića i Tonka Maroevića bila „potaknuta odnosom suvremenih likovnih umjetnika prema djelu Miroslava Krleže“. U faksimilu prijedloga izložbe *Likovni dija-*

lozi s Krležom potpisnici ističu da su radove naručili „od sedmorice suvremenih likovnjaka /koji su trebali biti inspirirani/ likom ili situacijom, pobudom ili asocijacijom vezanom uz Krležine tekstove i stavove“. Svaki je od naručenih radova bio zamišljen u okvirima formata „140 x 140 cm, čime /se nastojala osigurati/ jedinstvenost i homogenost prezentacije“. Umjetnici su mogli promatrati Krležino djelo kao „crnu mrlju“ ili „crvenu krp“ hrvatske kulture i tako otvarati slojeve dijaloške pozicije. U tom je duhu za ovogodišnji Festival pozvano „sedmero afirmiranih hrvatskih slikarica i slikara /da/ kroz medij slikarstva /reagiraju/ na novootkrivenu Krležinu dramu ‘Goya’“. I reagirali su umjetnice i umjetnici, kako to naglašava Iva Koerbler, „analitički, ekspresivno – ponekad i burno kritički“, dakle bili su to „u svakom slučaju, umjetnici sa stavom“.

Po redoslijedu u popratnoj brošuri prvi je bio predstavljen rad slikara Željka Kipkea u kojem se umjetnik referira na Krležin *Plamen*, točnije na amblematičnu Babićevu ilustraciju časopisa. Crveni razbuktao plamen razliven cijelom naslovnicom izrazitom dijagonalnom buktinjom teži da zahvati sve, no Kipke mu u svojoj likovnoj viziji, svojevršnom dijaloškom komentaru, oduzima moć i snagu, i nekadašnja ilustracija razbuktalog plamena postaje, ali i ostaje tek sivo-crna parafraza kojom slikar poručuje da plamena više nema, a buktinja je odavno ugasla. Iskidan je i rastrojen Babićev plamen, usitnjen je i razlomljen na razbacane krhotine, a između ostaju crne

pukotine ispunjene istrgnutim riječima iz „dramoleta Goya“. Ispisane su tanko i neugledno u formiranim crnim pukotinama i tako su svedene na riječi bez snage i pravog značenja poput izgubljenih i lutajućih mrlja figurirajući na platnu kao neugledni ostatci ostataka. Prvotna Babićeva snažna poruka sveprožimajućeg plamena bila je opisana i upisana u program časopisa kao sržna životna esencija, no u Kipkeovoj replici snaga plamena ostala je tek raskomadana sjena „kao što je razorena i naša stvarnost“, dodala je likovna kritičarka. Krležin dramolet *Goya* istodobno svjedoči o mimikriji proročke uloge umjetnika u društvu moćnih i slavnih, stoga umjesto mita o nadržanju i nadilaženju stvarnosti *Goya* dramatično ogoljuje proces autodestrukcije umjetnika, intelektualca i svjedoka vremena. I sâm nestaje u pukotinama privilegija prikazanih poput dubokih i mračnih praznina oko kojih razbacani stoje ostatci ostataka plamičaka ugaslih i sivih.

U radu Anabel Zanze, akademske slikarice, isto tako dominiraju sivi tonovi razbacani na platnu poput mnoštva malih aviona u tonskom rasponu od bijelosivih do crnih avionskih figura. Posebno se na platnu ističu figure crvenih aviona, kojima bi se Goya zaputio u nepovratni bijeg s kraljevskog dvora, bar je tako u drami naznačeno. Plameni avioni također asociiraju na Babićeve crvene razbuktales plamenske jezike, koji su kod Kipkea jednostavno ugasli i zamrli. Na platnu slikarice Zanze intenzivno se crvene pojedine avionske figurice, no autorica ih je postupno svela na obične bezopasne dječje figurice. U njezinu radu ti ucrtani avioni konfuzno izmiješani izgledaju na kraju poput praznih projekcija različitih boja i oblika.

Tomislav Buntak je svojim radom otputovao u kozmogonijske sfere, on je u Goyinoj noćnoj mori otkrio boga Saturna, golo i snažno mitsko oličenje sirove snage. Dominantan je Saturn usred crvenosme-

đih tonova, uhvaćen kako u moćnu raskoraku kroči iznad svijeta, a pored njega teče crven trag, širok i dubok. Saturn je ustvari pandan Krležinu *Hrvatskom bogu Marsu*, riječ je o dvjema figurama mitskih gospodara života i smrti, naime oni stvaraju život, ali ga i razaraju, a plodove svoga stvaralaštva proždiru. Krležin bog Mars uništava, sakati i sve po redu ubija bezbrojnim ratovima, a Saturn samo proždire, proždire vlastitu djecu koju rađa. Buntakov Saturn je u pokretu, na putu je i „još nije pojeo djecu“, a kad će, ne zna se, kako je autor ispisao poruku u crvenom polju, tek da se razmisli. Snažne su to aluzije na Krležine antiratne novele ali i na Goyinu viziju Saturna kao čudovišta, koji na njegovu platnu razjapljenim čeljustima otkida glavu vlastitu djetetu jer se boji da ne bi netko od nasljednika ugrozio njegovu vladavinu i moć. Nisu li upravo moćnici, iza kojih se Goya skrivao od samoga sebe, bili oličenje takvih vladara kojima je jedino važno bilo sačuvati moć pod svaku cijenu?

Gordana Bakić u središte stavlja citat iz *Goye* upisan posred slike tiskanim slovima, a koji naglašava da je ovaj naš svijet poput mrtvački sablasne ludnice „što će nas jednoga dana zgaziti“. Svijet je to visoke tehnologije, autorica ga ozbiljno i vrlo traumatično tematizira prikazujući ga u svjetlosivim tonovima, kao kompleksan niz instalacija geometrijski složenih i fiksi-ranih tako da do kraja ispunjavaju platno, ni za što drugo nema mjesta. Te su kombinacije same sebi svrha, čvrsto su isprepletene, povezane, strukturirane i bile bi savršena struktura da se odozdo s dna slike ti famozni oblici postupno ne otapaju, razvodnjavaju, deformiraju i nakon svega ostaju samo iskričave svjetlosive otopine i „kao da svega nikada ni bilo nije“.

Slikarica Koraljka Kovač svojom apstrakcijom u plavoljubičastim tonovima i bogatim nijansama poziva smirujućim vertikalama s dominantnom ljubičastom linijom na odmak i distancu „od aveti sva-

kodnevice“ kako bi se promatraču, putniku i usputniku, otvorio put u zanemarene svjetove kontemplacije i apstrakcije, koji štite ljude dobre volje, i slikare i pisce i promatrače „od nemira vanjskog svijeta“.

Grgur Akrap vraća svoje poklonike *mitosu*, raznim strahovima usađenima duboko u podsvijesti. Platno odiše idilom, potok ljubičast, iz njega izrasta cvijet pored vegetacija boje zemlje, na rubu stoji stablo rascvjetalo u svjetlozelenim nijansama. U središtu prirodne idile kreće se zvijer, krupna zvijer, tijelom može biti pas ili tigar, i baš se snažni tigrasti rep visoko nadvija iznad leđa prema gore u impozantnu luku. Ono što začuđuje i čudovišno stoji na toj zvijeri je ni s čim prisposobiva glava, koja dominira na trupu. Zaokružena tamna glava, samo su krupni očni kapci osvijetljeni, no neobično sklopljeni, a čeljust, ili ljudska ili majmunska, iscrtana i uhvaćena u trenutku krika s istaknutim sitnim i šiljatim zubima, ždrijelo je boje krvi, iznad usta blago iscrtane nosnice. Istodobno je zvijer i zastrašujuća, no bezazlena izraza, pa ostaje dilema treba li se bojati te mitske percepcije ili ju tek znakovito promatrati. Nije li ona iz Goyine noćne more, na čudan način zavodljiva, ali i opasna zvijer za koju nitko nije siguran kada će i kako reagirati u ovome rascijepljenom svijetu?

I zadnja slika na izložbi rad je Matka Vekića. Platno naglašene neuredne sive pozadine, na njemu dominiraju dva slova, inicijali Festivala „Miroslava Krleže“, ali ne samo kao inicijali nego su ta dva slova *M* i *K* transformirana u dva logotipa globalnih trgovačkih lanaca, pozicionirani su u dvama crvenim kvadratima utisnuta u oblačić s jakim plavim elementom. Nije li taj uređeni ambblem reklamni slogan? Ne, nije, jer banalnostima u radu Matka Vekića nema mjesta. Ispod oblačića stoji lik koji ih izgovara, iza njih stoji glava tog lika, nalik je Goranu Matoviću, utemeljitelju i voditelju Festivala. U prvom kvadratu je *M*, inicijal imena stiliziran kao logotip inozemno-

ga prehrambenog lanca, a drugo slovo *K*, inicijal prezimena je stiliziran kao logotip domaćega trgovačkog lanca. I upravo navedene logotipe izgovara u oblačiću ravnatelj festivala. Festival „Miroslav Krleža“ je marketinški proizvod, festival je brendiran, on je „konzumeristička i markentiška“ dosjetka prvog reda, prodaje se odlično, iza njega stoji i u cijelosti ga je „preuzela konzumeristička i markentiška neman“. Stoga iz navedenog proizlazi da Festival izmiče kontroli, a neman, ta konzumeristička neman može biti cijeli tim na čelu s ravnateljem Festivala – vrlo intrigantno, kako na kraju ističe Iva Koerbler, Vekićev rad je „poput hladnog tuša“. Nameće li netko ili nešto ravnatelju i stručnom timu Festivala da njihov dugogodišnji projekt pretvori u konzumeristički i markentiški brend prvoga reda, teško je u to povjerovati, no umjetnik upozorava i opominje da ne bude kasno...

Miroslav Artić

Prikaz knjige Snežane Milojević *Sumporovita voda*

(Snežana Milojević, *Sumporovita voda*, Ključ izdavaštvo, Beograd, 2023.)

Zbirku priča pod naslovom *Sumporovita voda* Snežane Milojević objavio je nakladnik Ključ izdavaštvo u Beogradu 2023. godine. Iako zasad još nema latiničko izdanje, vrijedno ju je predstaviti i hrvatskim čitateljima jer je nesumnjivo riječ o djelu koje intrigantnim spojem pitkoga, lirski istančanoga stila i stvarnosne tematike može zaintrigirati čitatelja. S obzirom na to da je riječ o autorici, nagrađivanoj književnoj povjesničarki i teoretičarki, stručnjakinji za stariju srpsku književnost i

meditativnost proznog iskaza Ive Andrića, ne treba čuditi što se pred nama nalazi pripovjedna zbirka gusta tkanja semantičkih i stilskih slojeva od kojih jedni korespondiraju s tradicijom usmene književnosti te antičke i slavenske mitologije, a drugi s različitim oblicima suvremene umjetnosti aluzijama i reminiscencijama na kultne filmove (*Casablanca*, *Biti John Malkovicz*), izvođače (Edith Piaf) i što je ton njezina pripovijedanja mjestimice prisposobiv usmenom predanju („Dva vrana gavrana, danas ću čuti dve loše vesti“, *Opšta mesta*, 2023: 34), ali često (auto)ironijski diskurzivan. Iako se na prvi pogled čini da je zbirka sastavljena od nepovezanih priča, žanrovski mjestimice potpuno različitih (od ljubavnih, socijalnih, refleksivnih do putopisnih, dakako, u hibridnim oblicima), istaknula bih četiri temeljne povezujuće metafore pomoću kojih se može iščitati njezin koncept. To su: sumpor, bolest, tijelo i putovanje. Sve se one prožimaju u naslovnom, provodnom motivu zbirke, „sumporovitoj vodi“, čija se simbolička značenja grade umješnim autoričnim zahvatima u prepletanju značenja četiriju prethodno spomenutih.

Sumpor, ljudima bitan vitalni sastojak, mineral je koji se prirodno pojavljuje u blizini izvora i vulkanskih formacija. Sumporna voda, bilo izravno dobivena iz prirodnog izvora ili stvorena otapanjem sulfata u vodi, smatra se alternativnim izborom za liječenje bolesti. No ako pođemo dublje, u kulturološki udaljenija, simbolička tumačenja „sumporovite vode“, otkrivamo da je ona duboko oksimoronska, ambivalentna. Naime, kao što čitamo u *Rječniku simbola* Chevaliera i Gheerbrandta, sumpor u alchemiji predstavlja aktivni princip koji djeluje

na neživu „živu“ i oplođuje ji ili ubija; sumpor odgovara vatri kao živa vodi; on je muški tvorni princip i njegova povezanost s vatrom dovodi ga u vezu sa simbolizmom podzemlja. U biblijskoj *Knjizi o Jobu* javlja se kao simbol sterilizacije, svojevrsnog sredstva za dezinfekciju. U *Bibliji* nadalje označava oholi egoizam koji postaje sâm sebi božanstvo. Sumpor je simbol krivnje i kazne, pa su ga pogani primjenjivali za pročišćavanje grešnika, što pridaje dodatne konotacije drugoj metafori, a to je bolest.

Bolest može biti tjelesna, duševna ili duhovna, može biti bolest pojedinca ili kolektiva, a njezina trajnost i manifestacije oblikuju identitet onoga koji ju trpi. Studija Susan Sontag *Bolest kao metafora*¹ pokazala nam je kako je pitanje bolesti vrlo kompleksno obrađeno u povijesti književnosti. Bolest naziva „[...] tamnom stranom života, jednim tegobnim državljanstvom“ (1983: 15). Bolesti kod ljudi izazivaju misteriozni strah. Bolesnici se izbjegavaju, a njihovoj se bolesti „[...] pridodaje magična moć“ (1983: 17). Bolest, kao i svaki hendikep ili trauma, u socijalnom smislu dezintegrira pojedinca. Čini ga drugačijim, različitim od normalnih, nepripadnim zajednici. Ali bolest s druge strane, iznutra, integrira (Zlatar², 2004: 103). Metafora bolesti tako je usko povezana s metaforom tijela jer „bolest je ono što govori kroz telo“. U književnosti „[...] bolest i bolesnici – postaju poruka koju treba dešifrovati“ (Sontag, 1983: 48). Također; „Metafora tijela kao neprijatelja evocira tradicijski sraz tjelesnog i duhovnog identiteta [...] Tijelo se u opisanoj perspektivi ostvaruje i poima tek kao (neželjena) nužnost, nezaobilazan, no mučan znak postojanja“ (Marot Kiš³, 2010: 661).

¹ Susan, Sontag, *Bolest kao metafora*, Rad, Beograd, 1983.

² Andrea, Zlatar, *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Ljevak, Zagreb, 2004.

³ Danijela, Marot Kiš, „Metaforičko konstruiranje tjelesnosti kao ishodišta identiteta. Na primjerima romana Slavenke Drakulić“, u: *Filozofska istraživanja*, 2010., 30 (4): 655–670.

Zanimljivo je da se bolest u književnosti često promatrala kroz metaforičku prizmu *Odišeje* – kao putovanje. Putovanje kod bolesne osobe predstavlja put od bolesti do ozdravljenja. Stoga su oboljeli likovi Snežane Milojević, osim u pasivnosti bolešničke sobe, predstavljeni i u činu putovanja. „Postoji jedna pitoreskna zabit, u kojoj se lepo diše, a u njoj se nalazi mala ali važna banja. Do nje se najlakše stiže terenjskim vozilom, a u njoj se iz bolesti prelazi u zdravlje“ (*Čardak ni na nebu ni na zemlji*, 2023: 81). Čin putovanja, baš kao i bolest, po Sontag je ono „[...] što govori kroz telo, jezik kojim se dramtizuje duhovnost, oblik samoizražavanja“ (Sontag, 1983: 47), što autorica koristi u konstruktima pojedinih protagonista: „Sam boravak u banji sa sumporovitom vodom priveo me je epifaniji. Pošto sam teško pokretna i hodam uz pomoć štaka, svaki trenutak koji iziskuje kretanje po terapijskom bloku generiše oblačić iznad glave u koji upisujem: – ‘Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži! Izdrži!’“ (Milojević, 2023: 82).

Sve se četiri metafore prožimaju u inicijalnoj priči. To je *Ahilova peta* u kojoj se narativ oblikuje kao evokacija dijaloga muškarca i žene putem elektroničkih poruka. Kažem evokacija jer se radi o stiliziranoj kratkoj pisanoj formi isključivog obraćanja muškarca ženi koju još nije susreo, a njezine replike ne čujemo, osim posredovane muškarčevim odgovorima. Glavni muški lik ima ozlijeđenu Ahilovu tetivu i želi otputovati radi liječenja u banju (toplice) koje imaju sumpornu vodu, ali državna povjerenstva ga odbijaju. „Mislim i dalje na sumporovitu vodu koja će isceliti mog Ahila“ (2023: 12). No „Sistem je monstruozan“ (2023: 13). Nemogućnost susreta muškarca i žene nije samo fizička nego i egzistencijalna, duhovna. Aktivni princip koji je patrijarhalno upisan u muškarca, dekonstruiran je mitološkim motivom Ahilove pete

s općepoznatom interpretacijom koju je ponudila zapadna kultura. Točka je to muškarčeve slabosti, poput Samsonove odrezane kose, pri čemu ovdje uskratru nije prouzročio protivnik u borbi ili podmukla žena, nego ozljeda. Ali na kraju se priče slabost muškarca ne očituje samo kao fizička nego i duhovna bolest – izbjegavanje susreta i strah, a potom okrivljavanje žene, od kojega se na koncu i ona sama razbolijeva: „I kakve sad to mučnine spominješ? I kakav hladan znoj? Čuo sam da u blizini Prokuplja postoji izvor sumporovite vode, koji pomaže onima s napetošću u stomaku. A izgleda da si ti baš takva“ (2023: 16). Druga priča, *Mušice*, unosi heterotopijski motiv bolnice – prostora Drugih i Drugaćijih, društveno izoliranih, bolesnih, koji u njemu čekaju svoje očišćenje. U takvom prostoru najbolje se podcrtava poistovjećivanje bolesnog tijela i identiteta, a naslovni simbolizam mušica u svojoj povezanosti s otpadom evocira propadljivost ne samo fizičke dimenzije ljudskoga postojanja nego i svih postavki na kojima čovjek, i kada nije bolestan, temelji svoje ja: „Muvlja prisutnost obezvređuje sav moj trud. Ostaje nejasno zašto su napustile smetlište – stecište raznolikog izbora otpadaka. Možda ih privlače osobeni bolnički mirisi? Toliko je crnih tačaka po meni, po ženi koja deli sobu sa mnom, po bremenitima detaljima sobe: novim pločicama; posteljini na kojoj piše da je reč o donaciji švedskog grada Geteborga“ (2023: 19). Biti u bolnici, a biti bez dijagnoze, jednako je nedostatku identiteta jer on čovjeku nije usađen, nego mu ga društvo pripisuje, kako vidimo u priči *Opšta mesta*: „Već godinu dana uredno obilazim bolnice, ali i dalje nemam jasnu dijagnozu. [...] To je veoma neprijatno, može i smrt stići pre dijagnoze. Onda se sahrana pretvori u ogovaranje, a narikače se moraju osloniti na lutajuće motive, jer nemaju dovoljno činjenica da bi svome talentu dale na zamahu“ (2023: 27).

No osim bolesti tijela autorica upire svoj kritički pogled i u bolesti društva. One su strukturne (patrijarhat, licemjerje, poltronstvo, korupcija u akademskoj zajednici ili zdravstvenom ili obrazovnom sustavu). Naime, i po S. Sonntag bolest se kao metafora u književnosti nerijetko upotrebljavala da se podupru optužbe kako je društvo korumpirano ili nepravedno (Sonntag, 1983: 72). Jedna od važnijih metafora bolesti jest u prikazu neuravnoteženoga društva – bolest kao neravnoteža (Sonntag, 1983: 75). Npr. u *Bolesniku litalici* ta bolest društva iskazana je hiperboliziranom metaforom jutarnjeg zadaha:

„Svi ti ljudi, slomljeni uzbrdicom i začarani brojem krugova – idealnom kilometražom hodalačkog rituala, u rano jutro izbace iz sebe isparenja svog unutarnjeg mulja. Onda taj vazduh više nije čist, kako je kažu nekada bio, kada je mecena grada rešio da na vrhu brda napravi sanatorijum za plućne bolesnike. Zagađenje se proširi po čitavom gradu i grad počne da se zagrcnuje, preznojava i preživljava nekom negde skrivenom zalihom kiseonika“ (2023: 35–36).

Sedamnaest je priča u zbirci *Sumporovita voda*. U pripovijedanju se izmjenjuje nekoliko vrsta pripovjedača i oblika pripovijedanja i to na način da nerijetko u istoj priči prvo pripovjedno lice biva zamijenjeno trećim, sveznajući i pouzdan pripovjedač intencionalno prelazi u nepouzdanoga u teoretski osviještenom, metanarativnom igrom strukturama pripovjednog teksta i žanrovskim obilježjima kao dijela autoričina poetičkoga modela (npr. „naša svakodnevna ličnost pretvara se u tipski karakter turista“ (*Bolesnik litalica*, 2023: 37) ili: „Inače, ja sedim u lotos pozi (ovo je važno zbog preciznosti slike.) [...] priča o sebi i svojoj samoći hotelskoga glavnog kuvara. Način je kitnjasto istočnjački, tzv. azijski, baš onakav kakav bi neupućenoj Evropljanki možda mogao biti zanimljiv. Tipična morsko romantična situacija prerasta u scenu kakvog herc romana [...]“ (*Plastič-*

na postignuća, 2023: 43) Ili, u istoj priči: „Posle ovakvog preokreta u očekivanom toku radnje, sveznajući pripovedač više ne zna tačno o čemu su oni dalje pričali, ali u jednom trenutku, on je kroz pokret koji odaje iskusnog sportistu uskočio u more, a ona odšetala ka hotelu svojih prijateljima“ (2023: 44). Učinak je toga modela mjestimice humorističan, autoironičan i parodijski odmaknut od ideje o piscu kao grandioznu tvorcu fikcionalnih svjetova koga se mora shvaćati ozbiljno.

Opisu dodajmo i miješanje fikcionalnih i nefikcionalnih putopisnih elemenata, uklopljenih u autoričin umjetnički proces semioze, pretvaranja reprezentacije zbiljskoga svijeta u označitelje ideja, npr. u *Bolesniku litalici* ili u *Plastičnim postignućima*, gdje je osobito istaknut lirizam putopisih odlomaka, koje primjerice u sljedećem citatu o Tunisu autorica simbolički interpretira, označavajući na prvi pogled običan, trivijalan motiv plastične vrećice, glavnog zagađivača prirode, uzroka bolesti okoliša, znatno širim refleksijama:

„Kada se od mora zađe u krajeve grada u nagloj i nezaustavljivoj ekspanziji, a u mnogoljudnim zemljama je to trajni proces, zadivi nezamisliva količina tananih, providnih, plastičnih kesa. Ne, to nije deponija, već, činilo se, egzemplar mnogokesnog fenomena, prizora providne plastike zastavljene u kretanju i dovedene tu, u vrtlog koji ih združuje na određenoj tački naselja u povelju. [...] One koje su se zatekle ovom čudesnom samopročišćenju, krenule su s nama na put nepredvidivo poskakujući po obodu asfalta. To je ono što turista u Tunisu nikako me sme da uslika. Sigurnije je držati se hotelskih detalja i pogleda u pučinu“ (*Plastična postignuća*, 2023: 41).

Priča na koncu rezultira jednim od najupečatljivijih simbola čitave zbirke, a to je plastična kanta za otpatke u obliku „figure muškarca u narodnom odelu sa turbanom na glavi“. Autorica umješno spaja poznati simbolizam čovjeka – lutke, kao forme bez

sadržaja, otuđene, upravljane izvana, ali dodatno ga konotirajući spremnikom za smeće i time gradeći simbolički konstrukt pojedinačnih i kolektivnih identiteta 21. stoljeća koje razobličuje kao bolesne, etički dezorijentirane i zagađene:

„Viši su od prosečne tuniske visine, a ovaj ispred kojeg stojim, u odeći je tamno žute boje. Jednom rukom sređuje raspored svojih slojeva odeće, dok u drugoj ruci drži činiju očito predviđenu za pušače. U predelu njegovog abdomena je prostor za krupnije otpatke, koji se šareni raznobojnim sjajnim papirima. Osećam kako me steže u plućima i to jako, mislim da je to zbog blizine jedinog prirodnog mirisa u veštačkoj medini, snažnog mirisa davno popušenih cigareta“ (Plastična postignuća, 2023: 45–46).

„Tijelo je naš najbolji spremnik pamćenja, pouzdan baš zato što ga ne uspijevamo svjesno kontrolirati. Mi zaboravljamo, tijelo pamti. Mi potiskujemo, tijelo se odupire. Mi donosimo odluke, tijelo ipak odlučuje. U sebi skuplja otiske, veže se uz prostore, pamti osjetilima“ (Zlatar, 2010: 17). Ali tijelo je ovdje plasificirano, zagađeno, odvojeno od duha, spremnik smeća.

S druge strane nasuprot ovom simbolu stoji drugi, ne manje važan. To je kip Kupačice u istoimenoj priči, a koji se nalazi u parku lječilišta, banje. Umjetnički kip žene možemo shvatiti kao još jednu od figuracija čovjeka „lutke“. U priči ona nije konotirana samo ironizacijom patrijarhalnih stereotipa o ženama nego i širom egzistencijalnom refleksijom o oprečnom, ambivalentnom poistovjećivanju bolesti i života te zdravlja i smrti:

„Zoki je shvatio da Kupačica u centru kruga jeste nadnaravna dragocenost i to ne samo zato što je tvorevina jednog umjetnika. Niti zato što su njene crte lica pravilne i lepe, što je njena kosa duga i gusta. Zato što smerno gleda ka zemlji (i kad je naga) – kao prava ženstvena žena u primarnoj muškoj vizuri patrijarhalnog sveta.

Savršena žena, uhvaćena u trenutku gracioznog pokreta, potpuno je odvojena od okolnog sveta. [...] Žena od kamena, savršenih proporcija i puti, jedina je bez ikakve dijagnoze. To je u banijskom okruženju nadnaravna dragocenost. Ovdje postaje jasno da između biti živ i biti bolestan, na neki od bezbroj načina, stoji znak jednakosti“ (2023: 97).

Može li *Sumporovita voda* Snežane Milojević djelovati pročišćujuće ili barem osvješćujuće na suvremene čitatelje koji svjesno ili nesvjesno dijele sudbinu zagađena, otuđena društva i njegovih lažnih vrijednosti? Svakako može, ali na one koji prihvataju književnost kao lijek, umjetnost kao bolan otrežnjujući proces zrcaljenja samih sebe u ogledalima riječi koje je spisateljica postavila svuda oko nas. Zrcaljenje znači suočavanje s vlastitom savješću u „tranziciji poimanja dobra i zla“, kako stvarnost naziva autorica u priči *Tranzicija*. Ali to je suočavanje čovjeka i njegove savjesti bez mogućnosti ritualnog, obrednog ispiranja, nakon kojega se nastavlja po starom. Po tome je umjetnički čin različit od religijske prakse jer umjetnost ne trpi neoriginalna ponavljanja. No nosi li umjetnost snagu promjene i otkriva li ambivalentnost naslovnog simbola sumnju umjetnika u iscjeliteljsku moć pripovijedanja? Ili je umjetnost isključivo put prema nekom unutrašnjem otoku na kojem osjećati bol doista predstavlja osjećati se živim? Jer, završnim riječima autorice, „Postajem ostrvo. Ostrvo nije samoća, nije izdvojenost – ostrvo je zaokruženost, ostrvo je celovitost“ (2023: 138).

Zbog svega navedenog, a i mnogočega što nam vrijeme ne dopušta opisati i prikazati, bilo bi vrijedno objaviti *Sumporovitu vodu* Snežane Milojević i u Hrvatskoj, pogotovo što nam stvaralaštvo suvremenih književnica iz Srbije i u trećem desetljeću 21. stoljeća recepcijski izmiče.

Kornelija Kuvač-Levačić

Poetsko-prozni superznak

(Ranko Matasović, *Dvadeset pjesama o ljubavi i smrti (i kratkih priča o njima)*, Matica hrvatska, Zagreb, 2023.)

Lingvisti nisu liječnici. Jer potonjih u književnosti ima povećani broj, među kojima su mnogi zapažena, kanonska imena svojih nacionalnih književnosti, od A. Schnitzlera, A. P. Čehova, A. Conana Doylea i W. Carlosa Williamsa do poznatih hrvatskih liječnika-pisaca D. Demetra, M. Dežmana Ivanova, M. Feldmana i D. Štambuka. Jezikoslovci ni izbliza ne slijede taj put, pa ćemo u svjetskoj književnosti tek izdvojiti najpoznatijega lingvisti-knjževnika, anglista J. R. R. Tolkiena i semiologa U. Eca. U hrvatskoj lingvistici bilo je nekih blijedih književnih pokušaja jezikoslovaca iz hrvatskoga preporoda, a potom i T. Maretića, ali sve je to estetski minorno i nevažno: književni rad u potpunosti je zasjenjen njihovim vrijednim filološkim prinosom. I bolje da je tako: prodavanje loše fikcije jednako je ili gore od trpljenja loše zbilje. B. Laszlo i R. Katičić se nisu primarno bavili književnim radom iako su prevodili književna djela i znalački pisali o njima, Katičić napose. Njegovim jezikoslovnim nasljednikom može se smatrati upravo Ranko Matasović o čijem ugledu i priznatom mjestu u suvremenoj europskoj lingvistici ne treba niti govoriti. Radni mu je životopis doista dojmljiv, u žargonu: brutalan. Taj vrhunski poredbeni indoeuropeist sa zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, na koga hrvatska humanistika može doista biti ponosna, krenuo je dalje od povijesti i rekonstrukcije starih jezičnih oblika, što je već po sebi cjeloživotna avantura... Prošle je godine Matasović objavio svoj romaneskni prvi-jenac *Neprobudeni*, djelo kojim je ugodno iznenadio književne kritičare i znalce. Eto, čak i mene, priznajem, koji je s autorom

dijelio fakultetske klupe u drugoj polovici osamdesetih godina 20. st., na kolegijima i seminarima u okviru studija Opće lingvistike u negdašnjoj ulici krojačkog radnika i sindikalca Đure Salaja. Nisam mogao niti zamisliti, gledajući njegov sitni rukopis, da se iza tiha i mirna kolege, koji nas je sve nadilazio svojim jezičnim znanjem (uključujući i neke tadašnje profesore), nalazi i tako nadaren pripovjedač. U *Neprobudeni* pratimo poluautobiografsku priču o obiteljskim odnosima, vješto komponiranu, s dobro postavljenim i opisanim karakteristikama, mjestimice humorom prema, s konkretnim pomacima u radnji, koja plastično i uvjerljivo predoduje sudbine likova na socijalističkoj pozornici bivše države, prijelomne obiteljske trenutke i vlastiti emotivni i spoznajni rast i razvoj. Lakoga čitanja i ugodan stilski slog dodatni su argumenti da se ovaj roman uzme u ruke.

A zatim su nakon velike epske forme (što nije sasvim uobičajeno da se debitoromanom), slijedile kratke priče kao pratnja Matasovićevoj intimnoj antologiji svjetske lirike i lakonski zaključak kako ovako koncipiranu knjigu nismo još sreli u hrvatskom nakladništvu, barem osobno ne znam za nju. Naime, o čemu se radi: za pandemije prije dviju godina, kada nas je većina bila „zaključana“ u svojim domovima, Matasović je zagledao svoje negdašnje gimnazijske bilješke i prijevode: i tada je već prevodio s nekoliko svjetskih jezika. Pjesme su ga podsjetile koliko mu je poezija nekad bila važna, ali i nešto više: upozorile su ga kako su mu zabilježene pjesme važne i dalje. Odlučio ih je ponovno prevesti, neke tek popraviti... u ime starih dobrih vremena, nježne dame Nostalgije kojoj se svi naposljetku priklonimo i nerijetko pred njom pokleknemo... Došao je na ideju da bi valjalo objasniti, približiti i dovesti te pjesme u kontekst njihova vjerojatnog ili mogućeg nastanka, pa je odlučio o svakoj od njih napisati kratku pripovjednu bilješku, od onoga što bi se u

klasifikaciji književne proze nazvalo kratkom pričom, ali i kratkom kratkom pričom (*short short story*). Kao i sve što radi Matasović je pandemijski antistresni ventil shvatio ozbiljno. Započeo je istraživanje književne i kulturne povijesti kako bi mogao o upravo izabranim, njemu najdražih dvadeset pjesama iz svjetske književnosti, što vjernije i uvjerljivije napisati priče, bilo o njihovu nastanku bilo o pojedinom aspektu koji je u vezi s predmetnim stihovima. I što se dogodilo? Poput spomenutog romana *Neprobudeni*, dobili smo opet ugodno literarno iznenađenje: priče dovršene s mjerom, zaokružene po žanrovskim odrednicama sažimanja i ekonomije u temi i obradi, u fino ugođenu stilskom kompleksu, sa simboličkim i asocijativnim slojem, koji nas odvodi u različite smjerove spoznaje, s jasnom poentiranim završecima... priče koje kao da je pisao pripovjedač koji stvara godinama i koji već dobro poznaje tajne zanata. Najveća je vrijednost Matasovićevih priča što su se one otkinule od svoga poetskog supstrata i prestale mu biti pratnja: dok je autorov izbor pjesama tek jedan od mogućih i svjedoči o personalnoj uniji njegova afiniteta i subjektivnog pogleda, stanja njegovih mladenačkih emocija/razmišljanja i novopodgrijanih osjećaja kojima je kumovala svjetska pošast kao povod, pa u tome smislu nema ničega bitno zanimljivog za nas odijeljene od autorova unutarnjeg iskustva (osim možda uspjelih prijevoda), dotle su priče poticane Matasovićevim unutarnjim žaračem postale ujedno i priče našega iskustva. Najmanje o samim pjesmama, a najviše ili jedino o životnim nizovima, porazima i pobjedama kojima pulsira naše svakodnevlje, rolanje navika iz dana u dan, ponešto bez svojstva, uvijek s oprezom i mogućnošću lomo-va. Stihovi o ljubavi i smrti, tim vječnim i zaglavnim temama svjetske lirike, od Sapfe, Katula, Auzonija, Liadan, Villona, Ronsarda, Hölderlina, Leopardija, Baudelaire, Yeatsa, Apollinairca, Bloka, Carlusa

Willimasa, Trakla do Ungarettija, Cvetajev, Desnosa, Simonova, Celana i zaključno Plath... zrcale u svojim eskort-storijama naše aktualne dnevne paranoje, zbilju konzumenata i njihovo „mrsko Ja“, izvan vremena i prostora. Matasović je uspio u vrlo teškoj misiji: dopisati tekst koji će možebitno i izgubiti vezu sa svojim prauzorikom, koji može stajati samostalno. Lako ih je, s možda još dvadesetak drugih, zamisliti u zasebnoj zbirki kratkih priča. I mislim da bi to autor i trebao napraviti, dodati još pripovjednih kratkih formi i od toga napraviti posve novu knjigu u doglednoj budućnosti. Jer Matasović ne samo da ima pripovjedačkog dara, o čemu rječito govori spomenuti roman i aktualne priče, nego je taj dar stigao pred nas bez ikakvih kritičkih zamjerki. No neka o tome bolje i dodatno posvjedoči tzv. „test druge knjige“, tj. ili novi roman ili zbirka novih priča. Recimo samo da smo dobili svjež glas kojemu jeka, doduše, još nije glasna, ali traje i mogla bi daleko dosegnuti.

Izdvojit ću ovdje tek dvije priče, meni najdraže, koje dobro ocrtavaju pripovjedni pristup i narav zbirke u cjelini: to su priče koje prate pjesme G. Ungarettija i S. Plath. Nakon sjetne Ungarettijeve pjesme *Kad bi ti, brate moj (Se tu mio fratello)* u kojoj pjesnik časti uspomenu na brata i u kojoj žali što ga više nema, pa čak i da mu bolno nedostaje, slijedi priča u kojoj je pjesnikov brat Costantino prikazan kao osobnost posve oprečna svomu najbližem rodu. S jedne strane intelektualac i pjesnik Giuseppe, a s druge strane inženjer i praktičar Costantino, koji nije volio galamu javnosti. Bio je običan obiteljski čovjek koji je bio i dobar, nikako ne običan plivač. Uglavnom se nije slagao s bratom ovjenčanim Nobelovom nagradom za književnost i pobornikom fašističke ideologije. Živjeli su na drugim krajevima svijeta, ali i u posve različitim svjetovima. Nisu imali ništa zajedničko osim srodstva. Pa ipak, život ih je vodio k zajedničkom ljetova-

nju na Capriju 1936. kada je jedne večeri Costantino spasio utopljenika od sigurne smrti. Požrtvovno se bacio u podivljalo more i izvukao dječaka na obalu. Giuseppe je bio očaran bratovim podvigom, a ovaj mu je na to samo lakonski odgovorio, u biblijskom stilu: „Zar si sumnjao u mene?“

Naglašavajući baš tu epizodu, koja jest i ne mora biti u neposrednoj vezi s temom i značenjem izabranih stihova (priča se odjeljuje od stihova čim se počne ispisivati), Matasović je pokazao kako zna dobro izabrati i efektno, bez napora u gomilanju kojekakvih nepotrebnih detalja, poetirati. Costantinova rečenica, mirna i ležerna, izrečena kao tek usput, zrcali sve što stoji između njih dvojice: i sumnja, i razdor, i divljenje, i zahvalnost. Ungaretti je napisao pjesmu o bratu, o osobi koja mu nedostaje. Costantino je pokazao skromnost i blagu ironijsku poziciju: brate moj, pa ti mene zapravo uopće ne poznaješ. Matasović je htio pokazati da onaj od braće koji nije slavan itekako ima čemu naučiti svoga velikog, „izgubljenog“ brata. Jednostavno nizanje činjenica o njima dvojici, a u središtu je priče izvjesna netrpeljivost u odnosu, završava Costantinovim opuštenim *cool* pitanjem, koje ruši sve ograde između njih. Slavni se pjesnik počeo diviti svomu „običnom“ bratu i njegovoj dubokoj i mirnoj ljudskoj naravi, njegovoj hrabrosti i osjećaju za drugoga makar i po cijenu vlastita života. Giuseppe je znao da on nije takav, da je u odnosu na svoga brata u tom trenu zapravo on taj „obični“ među jednakima.

Nakon pjesme *Rub* (Edge) Sylvia Plath postajemo svjedoci razgovora profesorice kolegija kreativnog pisanja na jednome londonskom koledžu sa svojim studenticama i ubrzo postaje vidljivo kako se profesorica suprotstavlja njihovim pomodnim, kvazifeminističkim, trendovski newageovskim i tendenciozno „rodnim“ razmišljanjima. Budući da im teško uspijeva objasniti, i očito to traje već godina, da takvi i slični parcijalno-ideološki

pogledi na društvenu zbilju i ulogu žena i muškaraca u njoj ne mogu pomoći u gonetanju pjesništva nastala u prethodnim razdobljima, nego samo iskrivljuju sliku, u konkretnom slučaju, stvaralaštva velike američke pjesnikinje, profesorica je na ozbiljnim egzistencijalnim mukama trebala i dalje ostati u tome žrvnju, koji od nje stvara osobu koja ne smije reći što misli i što osjeća, u stroju podivljalih koncepata o tome što je muško, što je žensko, što je transrodno, što je patrijarhalna opsesija. Pogubila se već pomalo u svemu, umorna je i zasićena, ne može to sve razumjeti dok joj na hladnu i mračnu peronu londonske podzemne željeznice kroz vjetar dopire opomena same pjesnikinje kako su riječi koje izgovaramo nerijetko opasne, teške, sudbinske... (Riječi su *axes / after whose strokes a wood rings // sjekire, nakon čijih udaraca šuma odzvanja*). Matasović gradi priču logično, pazi na funkciju svake dionice – ničega previše, strogo funkcionalno. Dijalog neistomišljenica je napet, na granici eskalacije, ali opet ne toliko dramatičan da bi razbio kompaktnu atmosferu suprotstavljanja i supostavljanja stavova. Završetak je efektan, simbolički markiran, sjekire razdora u mišljenjima i viđenjima zbilje i nakon zadnje rečenice još odzvanjaju londonskom urbanom šumom. Pred nama se ocrtava jasna autorova intencija: količina konceptualnih preduvjerenja i zgotovljenih fraza, a bez stvarne veze sa životom, nema granica, a najgore je što nas sloboda onih drugih sputava da sami budemo slobodni. Sylvia Plath trpi zbog nečega o čemu opće nije razmišljala i u ime onoga što uopće nije predstavljala, ali se naknadnim učitavanjima mantra pretvorila u jedino stvarno i postojeće mišljenje, kao da je oduvijek tu...

Matasović nam je dakle ponudio intimni dnevnik čitanja, antologijski pjesnički izbor u vlastitim prijevodima, ugođen privatni ton, ogoljen i rafiniran... Priče u pratnji mentalni su otisak pjesama koje su

se na ovaj način materijalizirale, dobile su svoj prozni trag, a dvadeset paketića postalo je nešto poput označitelja i označenoga u poetsko-proznom superznaku. To je matrica visoke kulture i estetskog ukusa. Bez pripovjednih bravura i stilskih egzota, bez konceptualnog terora i napornih ambicija, dobili smo istodobno staložena, mirna i uzbudljiva pripovjedača. Čekamo dalje, bez žurbe.

Ivica Matičević

Fusnote ljubavi i zlobe

(Kristina Gavran, *Između*, Disput, Zagreb, 2022.)

Kristina Gavran uhvatila se ukoštac s dvjema gorućim temama hrvatskoga društva, iseljavanjem i imigracijama, uspijevajući ih spojiti u jednu vizuru. Naime, njezini junaci su istodobno i jedno i drugo, zavisno od perspektive iz koje ih se promatra. Sve veći odljev hrvatskog stanovništva, mahom ogorčena unutarnjopolitičkom situacijom u zemlji, lošom upravom, birokratiziranom i mahom neučinkovitom, odlazak mladih i mladih ljudi u potrazi za boljim ili pravednijim životom, a s druge sve veći priljev izbjeglica kojima je Hrvatska usputna postaja i problemi povezani s masama ilegalnih stranaca spremnih na sve u svom očaju ili tek nesmiljenih u ambiciji da se domognu zapadnoeuropske Arkadije i masovni dolazak gastarbajtera iz dalekih zemalja koji nadomještaju manjak domaće radne snage, sve to rezultira demografskom panikom i elementarnim strahom od nepoznatog, od promjena koje ne donose ništa dobro. Kaže se da je u nadi spas, no kada se nada pretvori u strepnju, jedini izlaz je ili odlazak, a zapravo bijeg, ili priistanak na nelagodu.

Spisateljica ovaj problem pretače u priču ipak nešto ležerniju od realnosti koja nas, ponajviše izostankom nade i odgađanjem budućnosti, sve žešće i sve nemilosrdnije pritišće. Dosta uspješno pripovijeda priču jednoga bračnog para, formalno „prepuštajući“ naizmjenice jednom pa drugom pripovijedanje u prvom licu. Služeći se ljetopisnom konstrukcijom naracije u kojoj su događaji organizirani ne prvenstveno kronološkim razvojem radnje, nego je vrijeme raspoređeno u matematički ravnomjerno podijeljen događajni slijed, fabula je mjestimično izložena rezovima narativnih sinkopa. Na rubu je to rizika da se radnji nemogući razvijati se prirodno, spontano, ne dopuštajući joj samostalnost, nego ju se na momente gotovo upreže u zadani tematski okvir primoravajući ju na ilustraciju temeljne ideje romana. Srećom, dovoljno spretna spisateljica vješto kompenzira ovu zamku pružajući općinstvu zanimljivim pripovijedanjem, lijepim stilom, pronicanjem u dušu junaka užitak u čitanju.

Sama tema, dvojnost, u stvari nepripadanje, sudbina globalnih vagabunda, prezentirana je izvrsno odabranim detaljima kao što je izbor imena odabrano kćeri Sandre i Marka, dvoje mladih ljudi koji na početku odluče otići u Britaniju: mala Đurđica, što će teško koji Englez moći izgovoriti, rođena je u Birminghamu te od trenutka kada je ugledala svjetlo dana, biva osuđena na svojevrsno egzistencijalno nigdjezemlje. Ime je odraz roditeljske nostalgije, mjesto rođenja pak najava apatriidske sudbine, ali majčine prvenstveno i očeve, ako i nevoljko i djelomično, projicirane u budući životogram djeteta. To nepristajanje na pripadnost zapečaćeno je svjesnim Sandrinim odustankom od engleske inačice imena Daisy. Je li to borba za identitet ili tek grčevit pokušaj da se izbjegne onaj egzistencijalni i duhovni međuprostor, ni samoj majci nije jasno. Ocu je lakše, on je seosko dijete već proživjelo proces akulturacije u Hrvatskoj dolaskom na studij

u Zagreb, a mati je urbana žena, samim time samoodređenija i manje fleksibilna na identitetske skokove.

Dolaskom u novu sredinu junaci romana suočeni su s doseljenicima kao što su i sami. Doseljništvo kao sudbina nužno upućuje na krug ljudi koji ju dijele. Neki su doseljenici u pravom smislu riječi, neki su tek iseljenici s privremenim boravkom u za njih definitivno arbitrarnoj sredini, a neki zaista, poput Sandre u danima kolebanja, žive između dviju domovina, ostajući zauvijek strancima, otuđeni od svoje rođene zemlje, ne dospjevajući do posvojenja nove.

Naslov romana ne označuje samo međuprostor geografskih svjetova. On možda i više govori i o psihološkoj drami ljudi u procjepu, ali ne samo konkretnom, prostornom, nego u procjepu mentaliteta i duše. Naime, nije samo aktualna situacija potencijalna tema romana, mada je u vidljivoj prezentacijskoj razini nazočna samo ona. No recentna je migrantska groznica ovdje u jezgri implicitnog auktorstva, što znači moguće i neprepoznata, ali ništa manje relevantna konkretnoj spisateljici makar i nesvjesno nadovezana na kompleks daleko dubljih korijena. Mada mentalitetom ipak složeniji, barem osvješteniji, Marko i Sandra neizravno slijede davni san hrvatskog malograđanina – afirmirati se izvan granica domovine. Dva su razloga takvoj želji: jedan je nevjera u vlastitost koja jedina može postaviti kriterije djelovanja zrela, dovršena čovjeka, a drugi, u dijalektičkoj svezi s prvim, jest gotovo do dogme dovedeno apriorno uvjerenje da samo netko izvan sebe, točnije mi-stva, može ovjerovati našu kvalitetu, potvrditi ispravnost našega bića. To je u biti duboko neurotična pretpostavka po kojoj nam bivanje mora potvrditi netko izvan nas jer inače ne bivamo, nema nas, odnosno jesmo, ali manje vrijedni. Ostvarimo li se u očima drugoga/drugih, slijedi ono najvažnije takvoj nesretnoj svijesti: ona se vraća

svojim ishodištima i posreduje tuđu verifikaciju kao bespogovoran dokaz vlastite vrijednosti, ali i opet na neurotičan način tražeći od svojih ishodišta priznanje kao bespogovornu pokornost onomu stranom, drugom, izvanjskom, podcjenjujući na taj način i svoje i tuđe – svoje nije u vlastitim očima kriteriološki vrijedno, a tuđe je opet samo instrument za potvrdu ne pred njim, nego pred njemu stranim, pred onim polazišnim takve svijesti. Kada se operira nedorečenostima, nedovršenostima, dogmama kao nadogradnjom vlastite nedovoljnosti, klupko se nezaustavljivo mrsi. Jer ne vjeruje li vlastitosti, a tuđost koristi za afirmaciju pred onom prvom, tada nedovršena i nezrela svijest neminovno klizi u ništavilo s obzirom na to da joj ni do sebe ni do drugoga nije stalo. Da joj je stalo do sebe, ne bi trebala zrcalnost drugog, a da joj je bitan drugi, ne bi ga instrumentalizirala kao nasilan kriterij potvrde sebe. Tako je hegelijanski odnos gospodara i sluga zaista obrnut, ali ne i postavljen na noge onako kako je ishodišno hegelijanac Marx htio, nego izokrenut do jedine platforme na kojoj počiva još nesigurniji nego što je krenuo u afirmacijsku pustolovinu, do nihilizma.

Neizravno zrcaljenje ovoga kompleksa dobro je prikazano kolebanjima glavnih likova, Sandre koja bi se jedan dan vratila u Zagreb, drugi pak definitivno svila svoje gnijezdo u Britaniji gdje je navikla „na sustav, na to da je sve po špagi i da se uvijek“ može „obratiti službama koje će riješiti problem“, Marka pak koji odjednom mašta o Dubaiju, Omanu, Saudijskoj Arabiji. Iza svega, nadovezana na bjelosvjetske maštarije, stoji neukorijenjenost i vjera kako se negdje mogu naći korijeni, mada ni jedan ni drugi lik uglavnom ne žive u mračnu ozračju identitetskih kriza. Dapače, na prvi su pogled njihova razmišljanja, stavovi i odluke slobodni, lepršavi, ali arbitrarni plodovi nastanjenika globalnog sela. Ipak, stalno se vraća nemir dubljih motiva. Marku se čini da je negdje drugdje mnogo bolje i način

kako to Sandra prepričava signalizira da je u pitanju kronična želja neispunjene svijesti, kojoj će uvijek biti bolje „tamo negdje“. Njegove žudnje za maštanim „tamostima“ ona okončava odlukom za ukorjenjivanjem, za mjestom kojega će konačno biti dio, a njihova kći „da jednoga dana poznaje svoje susjede“. Međutim, patetika kojom Sandra doživljava simboličan prijam u britansko državljanstvo, nadošla nakon svih preobrazbi želja i htijenja, čini upitnim to svijanje gnijezda u drugoj domovini te diskretno i vješto propituje stvarnu sposobnost modernog čovjeka da zaista pusti korijene. I nije u pitanju sâm moderni čovjek, nego i tlo na kojem bi on imao izrasti, sve tanje, sve bezukusnije, s prividom topla doma u megdonaliziranim zavičajima, po potrebi zamjenjivima.

Ipak, prokletstvo (ne)pripadanja vraća se u raznim oblicima, najružnije u ksenofopskim ispadima kao što je onaj grupice muškaraca koji u autobusu vulgarno protestiraju protivu Sandrina „barbarskog jezika“. Dio tog prokletstva je i nostalgija kao odgovor na proces uranjanja u novu sredinu, uživljanja u drugi jezik zbog čega Sandra sebi i daje oduška nakon nedjeljne mise u iseljeničkoj misiji utapajući se u različitim hrvatskim narječjima. A najgore prokletstvo jest spoznaja da se ni u Zagrebu ni u Birminghamu ne osjeća doma. Glede Zagreba tu je na svoj način prijetvorno spasonosna floskula da Zagreb više nije onakav kakvog ona poznaje iz svojih studentskih dana. Prijetvorna jer i nije realan argument za nepripadanje, floskula jer odzvanja značenjskom prazninom lako prepoznatljiva samozavaravajućeg truizma, koji ne želi priznati da je u neprekidnoj mijeni svaka stabilnost ionako lažna. Stoga je avion, zrak, neprizemljenost za Sandru, ali ne tek nju kao osobu, nego kao metonimiju suvremena stanja svijesti jedino moguće mjesto pripadanja. Efektna pripovjedna poanta.

Osobitu suptilnost auktorica iskazuje u nijansiranim prikazima međuljudskih odnosa, oblikovanim istodobno gotovo kirurškom preciznošću, toplinom i empatijom nužnom za razumijevanje, opisanje i praštanje svega što se događa. U epizodama koje ilustriraju sposobnost uživljanja ističu se primjerice poglavlje „Prijateljstvo na daljinu“ o drugovanju dviju pomalo otkaćenih žena koje godine udaljenosti polako istroše, izližu. Mnogo ovakvih epizoda auktorica vrlo uspješno zaključuje sjajnim opaskama, bez mudrovanja, a ipak duboko mudrih i iznad svega ispunjenih ljudskošću. Spomenuti prikaz bliskosti s nekonvencionalnom Martom, obožavateljicom „buvlje pijace“, završava kratkim pasusom koji se isplati citirati kao ilustraciju iznimne sposobnosti istodobno jednostavna i savršeno precizna poantiranja: „Naše je prijateljstvo završilo negdje odbačeno na Hreliću. Možda ga sajmišne vile poklone nekom drugom. Tko god to bio, bit će sretan, jer bilo je to blago koje se rijetko pronalazi.“

Svjesni da književnost ne oponaša, nego stvara život i da se književnost rađa iz književnosti, ovaj bismo roman, uza sve druge moguće literarne asocijacije, mogli nazvati i pikarskim. Lutanja dvaju karakterata, sjajno uobličениh, psihološki uvjerljivih, ispričana brižno njegovanim stilom, završavaju tamo gdje su i počela. Na taj se način, implicitnom polemikom s navedenim modelom žedi za boljim svijetom onkraj granice, zaokružuje desetogodišnje traganje i sazrijevanje mladoga bračnog para. Završetak je to koji, mada naizgled optimističan, otvara mnoge moguće dvojbe. Paradigma, suprotna krležijanskoj tradiciji, mikrostilski lakonske obrade velike teme dokaz je o vrhunskom profesionalizmu jednoga iznadprosječno darovita pisma suvremene književne scene.

Antun Pavešković

KRONIKA DHK – rujan, listopad 2023.

Tribina DHK

– 13. rujna 2023.

Gost tribine bio je Đuro Vidmarović, nagrađivani književnik, povjesničar i prevoditelj. Razgovaralo se o raznim temama od literature do politike, a Vidmarović je posebno zaokupio publiku govorom o Ukrajini, o hrvatskim manjinama u susjednim zemljama i brojnim drugim temama koje su važne za hrvatski povijesni i kulturni identitet te je pročitao i neke svoje pjesme. Tribinu je vodila Lada Žigo Španić.

– 28. rujna 2023.

Održana je tribina „Hrvatsko-slovenske književne veze“ uz gostovanje slovenskih autora. Tribina je započela potpisivanjem Sporazuma o budućoj suradnji dvaju društava – DHK i Društva slovenskih pisateljev. Na tribini su nastupili Hrvojka Mihonović-Salopek, Božidar Brezinščak Bagola, Dušan Merc, Ifigenija Zagoričnik Simonović, Tone Peršak i Peter Kovačić Peršin. Održani su prigodni govori o stoljetnom povezivanju hrvatskih i slovenskih pisaca u različitim povijesnim okolnostima, a Božidar Brezinščak Bagola, koji je dao i poticaj ovom susretu, također je govorio o nužnosti buduće suradnje dvaju društava. Predstavljeni su autori koji su pročitali dijelove svojih opusa na slovenskom.

– 18. listopada 2023.

Gost Tribine bio je Stijepo Mijović Kočan. Razgovaralo se o njegovim umjetničkim i životnim preokupacijama, od Konavala, odnosno o zavčajnosti do materinskoga jezika. Tribinu je vodila Lada Žigo Španić.

Voditeljica Tribine je Lada Žigo Španić. Sve tribine održane su u prostorijama DHK.

Bez cenzure

– 19. rujna 2023.

U DHK održana je tribina Bez cenzure pod naslovom „Porast književnoga diletantizma – od kada je sve počelo?“. Na tribini su sudjelovali Damir Karakaš, Siniša Matašević, Mislav Gleich i voditeljica tribine Lada Žigo Španić, a raspravi se pridružila i publika.

– 25. rujna 2023.

Objavljen je HRT-ov prilog o održanoj tribini Bez cenzure pod naslovom „Porast književnoga diletantizma – od kada je sve počelo?“

– 26. listopada 2023.

U DHK održana je tribina Bez cenzure pod naslovom „Može li umjetna inteligencija ugroziti ljudsko pismo?“. Na tribini su gostovali ugledni intelektualci Jadranka Pintarić, Dino Milinović i Ivica Matičević, a raspravi se pridružila i publika.

Tribinu je vodila Lada Žigo Španić.

Mala tribina DHK

– 27. rujna 2023.

Jadranko Bitenc održao je književni susret s učenicima sedmih razreda Osnovne škole Gustava Krkleca.

Voditelj Tribine je Hrvoje Kovačević. Sve tribine održane su u prostorijama DHK.

– 18. listopada 2023.

Tomislav Zagoda održao je književni susret s maturantima Škole za modu i dizajn Zagreb.

– 25. listopada 2023.

Sanja Pilić održala je književni susret s učenicima trećih razreda Osnovne škole Stjepana Radića iz Božjakovine i njihovih vršnjaka iz Područne škole „Lupoglav“.

Voditelj Tribine je Hrvoje Kovačević. Sve tribine održane su u prostorijama DHK.

Tribina u gostima

– 29. rujna 2023.

Tomislav Zagoda posjetio je Školu u bolnici OŠ „Jordanovac“ u prostorijama KBC-a Zagreb i održao književni susret s mladim pacijentima.

Voditelj Tribine je Hrvoje Kovačević.

Zagrebački književni razgovori

– od 4. do 6. listopada 2023.

držani su 44. Zagrebački književni razgovori DHK o temi „Povijesni roman u digitalno doba“ o kojoj su razgovarali Ljuba Arnautović (Austrija), Bettina Balàka (Austrija), Ludwig Bauer, Boris Beck, Hrvoje Hitrec, Jasna Horvat, Zoltán Medve (Mađarska), Dino Milinović, Denis Peričić, zatim Pavol Rankov (Slovačka), Milana Vuković Runjić i Igor Žic. Prilog sa svečanog otvorenja dostupan je i na mrežnim stranicama HRT-a.

U okviru Zagrebačkih književnih razgovora održano je predstavljanje knjige austrijske autorice Bettine Balàka *Golubovi iz Brna* (Leykam international, 2020.),

kao i predstavljanje knjige austrijske autorice Ljube Arnautović *U tajnosti* (Leykam international, 2023.).

Djelovanje ogranka DHK

– 4. rujna 2023.

Iz tiska su izišli broj 1/2023. i broj 2/2023. časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Nova Istra*, nakladnik: Istarski ogranak DHK. Uredništvo čine dr. sc. Boris Domagoj Biletić (gl. ur.), mr. sc. Vanesa Begić i prof. dr. sc. Milorad Stojević.

– 7. rujna 2023.

U Stonu su održani 19. Neretvanski književni, znanstveni i kulturni susreti, ove godine posvećeni književniku Anđelku Vuletiću. U programu su sudjelovali predsjednica DHK Hrvojka Mihanović-Salopek i članovi Južnohrvatskog ogranka DHK: Luko Paljetak, Josip Škerlj, Pero Pavlović, Marina Kljajo-Radić, Boris Njavro, Stana Ščapec, Domagoj Vidović i Anita Martinac. Tom prigodom održana je i pjesnička večer *Maslini u lice*. Tijekom programa dodijeljena je književna nagrada „Neretvanska maslina“ 2023., koja je odlukom povjerenstva dodijeljena Marini Kljajo-Radić za knjigu *Vrša uspomena* (Ogranak Matice hrvatske u Čitluku, 2022.). Nagrada se sastoji od plakete, novčanog iznosa i ekoloških proizvoda, a uručila ju je predsjednica DHK Hrvojka Mihanović-Salopek.

Aplauz publike popratilo je nastup barda hrvatske književnosti Luka Paljetka, koji je upravo proslavio svoj 80. rođendan, te su ga darovali načelnik općine gospodin Vedran Antunica i prijatelji pjesnici.

– 8. do 10. rujna 2023.

U riječkom ogranku DHK gostovali su kolege književnici iz sisačko-moslavačkog ogranka. Tom prilikom publika se upoznala s poezijom Sanje Domenuš, Siniše

Matasovića i Denisa Vidovića, uz poeziju riječkog književnika Davora Grgurića, u sklopu nastupanja u Severinu na Kupi, najnovijem izdanju Poezije s balkona i nastupa na trsatskoj gradini pod naslovom Poetski pozdrav s Trsata.

– 8. rujna 2023.

Književna nagrada „Benjamin Tolić“ za najbolju objavljenju knjigu u proteklom dviju godinama na temu zavičajnog identiteta i autohtone narodne kulture dodijeljena je Mati Kovačeviću. Odluku o tome donijelo je povjerenstvo koje čine književnici Damir Pešorda, Šimun Musa i Anita Martinac. Nagrada se sastoji od novčane nagrade u iznosu od 2000 eura, medaljona i plakete. Nagradu je utemeljila Zaklada Društva hrvatskih književnika u BiH, u čijem odabiru i radu također aktivno sudjeluju književnici Južnohrvatskog ogranka Društva hrvatskih književnika. Nagradu je uručila predsjednica Ogranka Anita Martinac. Na istoj svečanosti dodijeljena je i učenička stipendija učenici Ademi Galić, u vidu plakete, medaljona i novčanog iznosa od 1000 eura.

– 22. do 24. rujna 2023.

U Ljubljani časopis *Nova Istra* Istarskog ogranka DHK predstavljat će hrvatsko časopisno izdavaštvo, gdje će na skupu urednika i suradnika istaknutih srednjoeuropskih časopisa u programu naslovljenom „Časopis u časopisu“ (Revija v reviji) izložiti i 10 – 15 svojih knjižnih izdanja.

– 22. rujna 2023.

Ogranak Sisačko-moslavačke županije – stručno povjerenstvo u sastavu: Željka Lovrenčić, Tihana Petrac Matijević i Siniša Matasović jednoglasno je odlučilo da je pobjednik književnog natječaja „Korzo slova“ Društva hrvatskih književnika u 2023. godini sisački autor Branko Tompić sa zbirkom poezije na kajkavskom dijalektu *Peme jempuť*. Nagrada se sastoji od pripadajućeg priznanja, tiska nagrađenog

rukopisa u nakladi Društva hrvatskih književnika i istoimene skulpture *Korzo slova*, rada akademske kiparice Irene Škrinjar.

– 25. rujna 2023.

U Drenovcima je održana tradicionalna hrvatska pjesnička manifestacija 34. Pjesnički susreti. Umjetnički odbor u sastavu Nikola Đuretić, dr. sc. Vlasta Markasović i Tena Franić donio je odluku o ovogodišnjim laureatima. Nagradu za najbolji pjesnički rukopis mladog autora ili autorice dobila je Petra Čeč iz Zagreba za rukopis *Sramežljivost krošnji*. Nagradu „Duhovno hrašće“ za najbolju pjesničku zbirku autora/autorice iz Slavonije i Baranje za prošlu godinu dobila je Brankica Bošnjak za zbirku *Uškrobljeni ovratnici* (DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, 2022). Nagradu „Visoka žuta žita“ dobio je akademik Drago Štambuk za ukupan doprinos hrvatskom pjesništvu i hrvatskoj književnosti.

– 25. rujna 2023.

Predstavljena je nagrađena zbirka poezije *Vrša uspomena* (Ogranak Matice hrvatske u Čitluku, 2022.), književnice Marine Kljajo-Radić je u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu, u povodu predstavljanja rada Južnohrvatskog ogranka Društva hrvatskih književnika.

– 6. listopada 2023.

Održan je Kod Marula 2023., program za mlade u organizaciji Istarskog ogranka DHK i časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Nova Istra*, i to za učenike Gimnazije „Pula“. Gostovali su članovi DHK – Ogranak Sisačko-moslavačke županije: Sanja Domenuš, Tihana Petrac Matijević, Filip Katavić i Siniša Matasović.

– 6. listopada 2023.

U prostoru stare škole u Tuhlju održana je književna manifestacija Recital poezije Vladimira Poljanca. Stihove je interpretirao i prozne tekstove čitao Zlatko Ilijaš,

u glazbenom dijelu programa nastupio je Andrija Slaviček, moderator događanja bio je Davor Žažar. U sklopu manifestacije najavljena je i književna nagrada „Vladimir Poljanec“ za rodoljubnu kajkavsku poeziju koju je predstavio Božidar Brezinščak Bagola, predsjednik Krapinsko-zagorskog ogranka DHK, a nagrada se sastoji od povelje i novčanoga iznosa. S dodjelom nagrade započet će se 2024. godine, a dodjeljivat će ju DHK, Općina Tuhelj i Udruga „Muži zagorskog srca“.

– 12. listopada 2023.

Iz tiska je izašao broj 3/2023. časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Nova Istra*, nakladnik: Istarski ogranak DHK.

– 13. listopada 2023.

Prosudbeno povjerenstvo za Nagradu „Fran Galović“, koje je djelovalo u sastavu Mario Kolar (predsjednik), Julijana Matanović i Zlatko Krilić, od 79 knjiga pristiglih na natječaj odabralo je 10 finalistica i finalista. Dobitnik/ica će biti proglašeni na svečanosti 30. Galovićeve jeseni, koja će se održati u Galeriji „Mijo Kovačić“ u Koprivnici 4. studenog 2023.

– 20. i 21. listopada 2023.

Održali su se 21. Pulske dani eseja, na temu „Književnost i filozofija, filozofija i književnost“, a organizatori su Istarski ogranak DHK i *Nova Istra*, časopis za književnost, umjetnost i kulturu. Autor programa i voditelj bio je Boris Domagoj Biletić. U sklopu manifestacije dodijeljena je Nagrada „Zvane Črnja“ najboljoj knjizi eseja i to Dragutinu Lučiću Luci za knjigu *NITI-NITI* u izdanju Istarskog ogranka DHK (Pula, 2023.). Dostupni su videozapisi na YouTube kanalu.

– 19. listopada 2023.

Iz tiska je izašao broj 4/2023. časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Nova Istra*, nakladnik: Istarski ogranak DHK.

– 20. listopada 2023.

U sklopu proslave Dana Grada Orašja u organizaciji Ogranka Matice hrvatske Orašje i Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne održani su 5. Susreti pjesnika u Posavini. Svoje su stihove govorili Ljerka Mikić, Mato Nedić, Joso Živković, Hrvoje Barbir, Anto Marinčić, Ivan Baković, Mirko Ćurić, Stjepan Blažetin i Siniša Matasović. Susrete prati i Zbornik koji je uredio Marko Matulić, a u kojem su osim navedenih pjesnika svojim stihovima zastupljeni i Zoran Jurišić i Josipa Gogić.

– 25. i 28. listopada 2023.

Održana su dva završna Književna kompasa Sisačko-moslavačke županije DHK u 2023. godini u Sisku i Komarevu.

Ostale aktivnosti DHK

– 2. do 8. rujna 2023.

Dopredsjednica Društva hrvatskih književnika Željka Lovrenčić sudjelovala je na znamenitoj manifestaciji Ratkovićeve večeri poezije u Bijelom Polju, Crna Gora. Također, bila je gošća hrvatske zajednice u Tivtu. Na manifestaciji su osim domaćih književnika sudjelovali i oni iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Palestine, Francuske, Slovenije, Sjeverne Makedonije, Turske i Hrvatske. Dana 4. rujna 2023. predstavljena je knjiga *Razlog za pjesmu* (Crnogorski kulturni forum sa Cetinja, 2020.), panorama koja obuhvaća poeziju 40 suvremenih hrvatskih pjesnika, koju su priredili Željka Lovrenčić i crnogorski književnik i publicist Božidar Proročić. O njoj su uz priređivače govorili i Marinko Vorgić, moderator je bio Dragić Rabrerović. U sklopu manifestacije, dodijeljena je i nagrada „Risto Ratković“ koja se dodjeljuje od 1973. godine, a nagradu je dobila srpska pjesnikinja Maja Solar.

Dana 7. rujna Željka Lovrenčić je u Domu kulture „Josip Marković“ u Donjoj

Lastvi odgovarala na pitanja Božidara Proročića vezana uz temu „Latinsko-američke i hrvatske veze kroz prizmu kulture“.

– 6. rujna 2023.

Narodna knjižnica Ston u suorganizaciji s Društvom hrvatskih književnika održala je projekciju znanstveno-obrazovnog filma *Stella maris južnih otoka* (književna, povijesna, likovna i glagoljaško-glazbena baština Pelješca, Korčule, Mljeta s naglaskom na prikaz Stona). Radi se o 8. filmu iz serijala *Digitalno snimanje hrvatske mariološke baštine*, na kojem je kao redateljica i scenaristica dr. sc. Hrvojka Mihanović-Salopek realizirala 14 filmova do danas. Predsjednica Društva hrvatskih književnika ujedno je predstavila cjelokupni projekt i film.

– 12. rujna 2023.

Održan je Književni kompas Sisačko-moslavačke županije u Kutini.

– 14. rujna 2023.

Održana je sjednica Povjerenstva za dodjelu Nagrade „Ksaver Šandor Gjalski“ na kojoj se raspravljalo o pristiglim naslovima i kandidatima za tu vrijednu proznu nagradu. Povjerenstvo u sastavu Ludwig Bauer (predsjednik), Sofija Keča, Ingrid Lončar, Ivica Matičević i Antun Pavešković odlučilo je da u uži izbor za Nagradu „Gjalski“ za 2023. uđu sljedeći autori i djela (abecednim redom autora): Marko Gregur: *Šalaporte*, Ivan Lovrenović: *U sjeni fantoma*, Jurica Pavičić: *Mater dolorosa*, Robert Perišić: *Brod za Issu*, Sibila Petlevski: *Točka poraza*, Ivica Prtenjača: *Kino Sloga* i Marina Šur Puhlovski: *Virus, potres, brak*.

– 20. rujna 2023.

Objavljen je novi dvobroj časopisa *Republika*, 5–6/2023. koji je ujedno i prvi u sastavu Uredništva Tin Lemac i Livija Reškovac.

– 25. rujna 2023.

Dodijeljena je „Plaketa Grada Šibenika“ piscu za djecu i nagrađivanom haiku pjesniku Aljoši Vukoviću.

– 26. rujna 2023.

DHK je sudjelovao u programu obilježavanja smrti hrvatskih književnika Anđelka Novakovića (1951. – 2003.) i Joze Vrkića (1941. – 2013.), u suorganizaciji s Gradom Omišom i Gradskom knjižnicom Omiš.

– 11. listopada 2023.

Objavljena je nova knjiga u posebnom izdanju Društva hrvatskih književnika autora Nikole Đuretića i Tomislava Maretića pod naslovom *Suvremeni hrvatski haiku – Nova antologija*.

– 11. listopada 2023.

Objavljena je nova knjiga u Maloj knjižnici: Božidar Petrač, „Kao onaj koji možda iz Hrvatske...“ *Danteološke teme*.

– 16. listopada 2023.

Na književnoj manifestaciji Susreti „Zija Dizdarević“, koja se održava u Fojnici, Stanku Krnjiću dodijeljena je Nagrada „Zija Dizdarević“ za priču *Poskok*.

– 19. listopada 2023.

Ivan Lovrenović dobio je Nagradu „Ksaver Šandor Gjalski“ za 2023. godinu za roman *U sjeni fantoma* (Bodoni, Zagreb, 2023). Nagrada je dodijeljena 28. listopada u okviru manifestacije Dani Gjalskog u Zaboku.

– 23. listopada 2023.

Objavljen je prilog na YouTube poveznici SBTV-a s predstavljanja knjige Ružice Martinović-Vlahović.

– 26. listopada 2023.

Objavljena je nova knjiga u Maloj knjižnici: Antun Branko Šimić, *Zemlja*

mjesečara, Izabrane pjesme u povodu 125. godišnjice rođenja.

– 26. listopada 2023.

Objavljena je nova knjiga u Maloj knjižnici: Sanja Nikčević, *Bitno o bitnome, Mala knjiga duhovnih eseja.*

– 27. listopada 2023.

Nakladnička kuća Kataleni 2000 iz Barcelone objavila je šestu knjigu nekoga hrvatskog autora. Radi se o *Identitetu* Tiha-
ne Petrac Matijević, čiji prijevod potpisuje
Željka Lovrenčić. Uredio ju je Jordi García
Jacas. Za svoj je prvijenac ova autorica 2020.
dobila nagradu „Korzo slova“. U Madridu,
na portalu Croacia/Chile koji uređuje aka-
demik Andrés Morales Milohnic, objavljeni
su ciklusi pjesama Davora Šalata i Dražena

Katunarića u izboru i prijevodu dopredsjed-
nice DHK-a. U Brazilu je objavljena knjiga
*Literatura Contemporanea Croata: Contacto
em três línguas*, na portugalskome, španjol-
skom i hrvatskom jeziku, koju je objavila
nakladnička kuća Editora Zouk iz Porto
Alegrea, urednica Tatiana Tanaka, a pre-
voditelji su Milan Puh, Tomislav Correia-
Deur i Željka Lovrenčić.

– 30. listopada 2023.

Predsjednica DHK Hrvojka Mihano-
vić-Salopek sudjelovala je na Znanstveno-
stručnom simpoziju u povodu 80. rođen-
dana akademika Luka Paljetka u organi-
zaciji Filozofskog fakulteta Sveučilišta u
Mostaru.

KIM SOMBOLAC